

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

2024/1 - Sayı: 87

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi

Yıl: 2024/1 - Sayı: 87 - Bilimsel, hakemli dergidir. Yılda iki kez basılı ve dijital ortamda yayınlanır. Ücretsizdir.

ISSN: 1302-9231 - e-ISSN: 2791-8394

<https://taed.ktb.gov.tr>

İmtiyaz Sahibi

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Gökhan YAZGI

Editör

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Fatma Sezin DOĞRUER – Dr. Fahri YILDIRIM – Dr. Serap SEVGİ

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Yahya COŞKUN

Genel Koordinatör

Hatice Dilek KARAKUZU

Yazım ve Dil Editörü

Doç. Dr. Erol EVCİN – Dr. Fahri YILDIRIM

Redaksiyon

Ayça ARSLAN

Yabancı Dil Editörü

Gökhan ÇETE

Yayın Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ

Ön Yayın-Denetim Kurulu

Doç. Dr. Fatma Sezin DOĞRUER – Dr. Fahri YILDIRIM – Dr. Serap SEVGİ – Ayça ARSLAN

Hakan Melih AYGÜN – Nilgün ATAK – Perihan KÖSEM DÖNERTAŞ

Grafik Tasarım

Nihal KARAPEK

Web Sorumlusu

Doç. Dr. Erol EVCİN – Nilgün ATAK

Fotoğraflar

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi – Tanıtma Genel Müdürlüğü Arşivi

Kapak Fotoğrafı

Refik Epikman – “O Gün” (Kurtuluş Savaşı Müzesi)

Ankara 2024

Baskı

Ciltan Matbaacılık ve Yayıncılık

Dergide yayınlanan yazıların ve fotoğrafların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Yayınlanan yazılarda dil, anlatım ve yayın tekniği yönünden değişiklik yapılabilir.

Yayın / Hakem Kurulu listesi iki sayıda bir verilmektedir.

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 86 ve 87. Sayılara Katkı Veren Hakemler

- Prof. Dr. Adem KOÇ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Asnu Bilban YALÇIN (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ayşen SAVAŞ SARGIN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Prof. Dr. Engin AKDENİZ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Esmâ REYHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fethiye ERBAY (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kadriye TEZCAN AKMEHMET (Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muna SİLAV (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa BEYAZIT (Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nida NAYCI (Mersin Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sedef ÇOKAY KEPÇE (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Suat ATEŞLİER (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
- Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ceren GÜNERÖZ (Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatma Banu UÇAR (İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gül GEYİK (Atatürk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gülgüney MASALCI ŞAHİN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mahmut AYDIN (Batman Üniversitesi)
- Doç. Dr. Muradiye BURSALI (Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Müge SAVRUM KORTANOĞLU (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Pınar FEDAKAR (Ege Üniversitesi)
- Doç. Dr. Selcan TEKE (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sinan MİMAROĞLU (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Vahit Macit TEKİNALP (Hacettepe Üniversitesi)
- Dr. İsmail ASOĞLU (Harran Üniversitesi)
- Dr. Mehmet Cihangir UZUN (Anadolu Üniversitesi)
- Dr. Mustafa BİLGİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Dr. Mustafa EKMEKÇİ (Pamukkale Üniversitesi)
- Dr. Özlem VAPUR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Dr. Tuğba DİRİ APAYDIN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Editörden

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu halkının işgale karşı verdiği mücadelenin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı'nı 2023 yılında hep birlikte kutladık. "Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir" ilkesi temelinde şekillenen, demokrasinin ve eşitliğin sembolü olan, ulusal egemenliğin hâkim kılınmasını mümkün kılan Cumhuriyet ile birlikte Türkiye sosyal ve kültürel alanda büyük bir atılım gerçekleştirdi. Ülkemizin kendi alanındaki ilk süreli yayını olan "Türk, Arkeologya ve Etnografya Dergisi"nin yayın hayatına başlaması, her alanda olduğu gibi bu dönemde açılan müzeler, gerçekleştirilen kazılarla birlikte kültür ve bilim alanında atılan adımların bir neticesi.

Bu sayımızda, I. TBMM binası olarak kullanılmış olan "Kurtuluş Savaşı Müzesi"ne yer vermemiz, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Cumhuriyet'in ilanında oynadığı rollerle bağlantılı. Yokluklar içerisinde ve Ankara halkının büyük fedakârlıkları ve yardımlarıyla yapımı tamamlanan binanın tarihi ve tanıtımını Müze Müdürü Sayın Fatma Hicret UN'un kaleminden okuyabilirsiniz.

Bu sayımızdaki ilk makalemiz Sayın Özlem SİR GAVAZ ve Sayın Melih Salih KEÇEÇİ'ye ait "Boğazkale Arşivinden Hişuwa Bayramı İçerikli Üç Yeni Hititçe Tablet Fragmanı (Bo 7860-Bo 7909-Bo 7957)" başlığını taşıyor. Makalede Hurri kökenli Hişuwa Bayramı'yla ilgili ayrıntılar içeren on üç tabletin tanıtımı yapılıyor. Sayın Fahri YILDIRIM, "Mimari Alanındaki Sanat Tarihi Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Seyahatnameler: Barındırdıkları Sorunlar ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar" başlıklı makalede, sanat tarihinde araştırmacıların çok sık biçimde başvurdukları kaynaklar olan seyahatnamelerin kullanımlarında olumsuzluklar yaşatabilecek problemler hususlara dikkati çekiyor. Sayın Umut GÖRGÜLÜ ve Sayın Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY, özellikle son 20 yıllık süreçte, ülkemizde arkeolojik çalışmalara verilen devlet destekleri ve yeni gelişmeleri "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Arkeolojisi" başlıklı makalede okuyuculara sunuyor. Sayın Yahya COŞKUN, Cumhuriyet'in ilk yıllarında arkeolojik kazılarda gözlemci olarak görev yapan hükümet komiserlerinin çalışma yöntemleri ile ilgili ipuçları barındıran bir belgeyi "1927 Yalvaç Antiokheia Hafriyat Raporu" makalesinde değerlendirmeye alıyor. Sayın Mehmet ŞAHİN, "Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Ayasofya Kazıları" başlıklı makalede, müzeye dönüştürüldüğü dönemde Ayasofya Camii'nin avlusunda Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan çalışmaları, dönemin gazete haberlerine yansımalarıyla birlikte ele alarak inceliyor. Son olarak Sayın Selma AKGÜL "Malazgirt Buluntuları: Hayat Ağacı Gövdeli ve Ejder Başlı Alem" makalesinde Erzurum Müzesi'nde sergilenmekte olan ve kendi türünde ünik bir eser olarak dikkat çeken bir buluntunun niteliğine ilişkin değerlendirmelerini okuyucularla buluşturuyor.

Tüm okuyucularımıza keyifli okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

İçindekiler

Makaleler

- Boğazkale Arşivinden Hişuwa Bayramı İçerikli Üç Yeni Hititçe Tablet Fragmanı (Bo 7860-Bo 7909-Bo 7957)** 13
(*Araştırma Makalesi*)
Three New Hittite Tablet Fragments from Bogazkale Archives with Content of Hişuwa Festival (Bo 7860-Bo 7909-Bo 7957)
Özlem SİR GAVAZ, Melih Salih KEÇECİ
- Mimari Alanındaki Sanat Tarihi Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Seyahatnameler: Barındırdıkları Sorunlar ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar** (*Araştırma Makalesi*) 33
Travel Books as a Source for Architectural Studies in Art History: The Problems They Contain and Considerations
Fahri YILDIRIM
- Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Arkeolojisi** (*Derleme*) 53
Turkish Archaeology in the 100th Anniversary of the Turkish Republic
Umut GÖRGÜLÜ, Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY
- 1927 Yalvaç Antiokheia Hafriyatı Raporu** (*İnceleme Makalesi*) 73
Excavation Report of Yalvaç Antiokheia of 1927
Yahya COŞKUN
- Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Ayasofya Kazıları (1935-1939)** (*Araştırma Makalesi*) 91
Hagia Sophia Excavations of the German Institute of Archaeology
Mehmet ŞAHİN
- Malazgirt Buluntuları: Hayat Ağacı Gövdeli ve Ejder Başlı Alem** (*Araştırma Makalesi*) 125
Malazgirt Artifacts Tree of Life and Dragon Head Real
Selma AKGÜL

Müze Yazısı

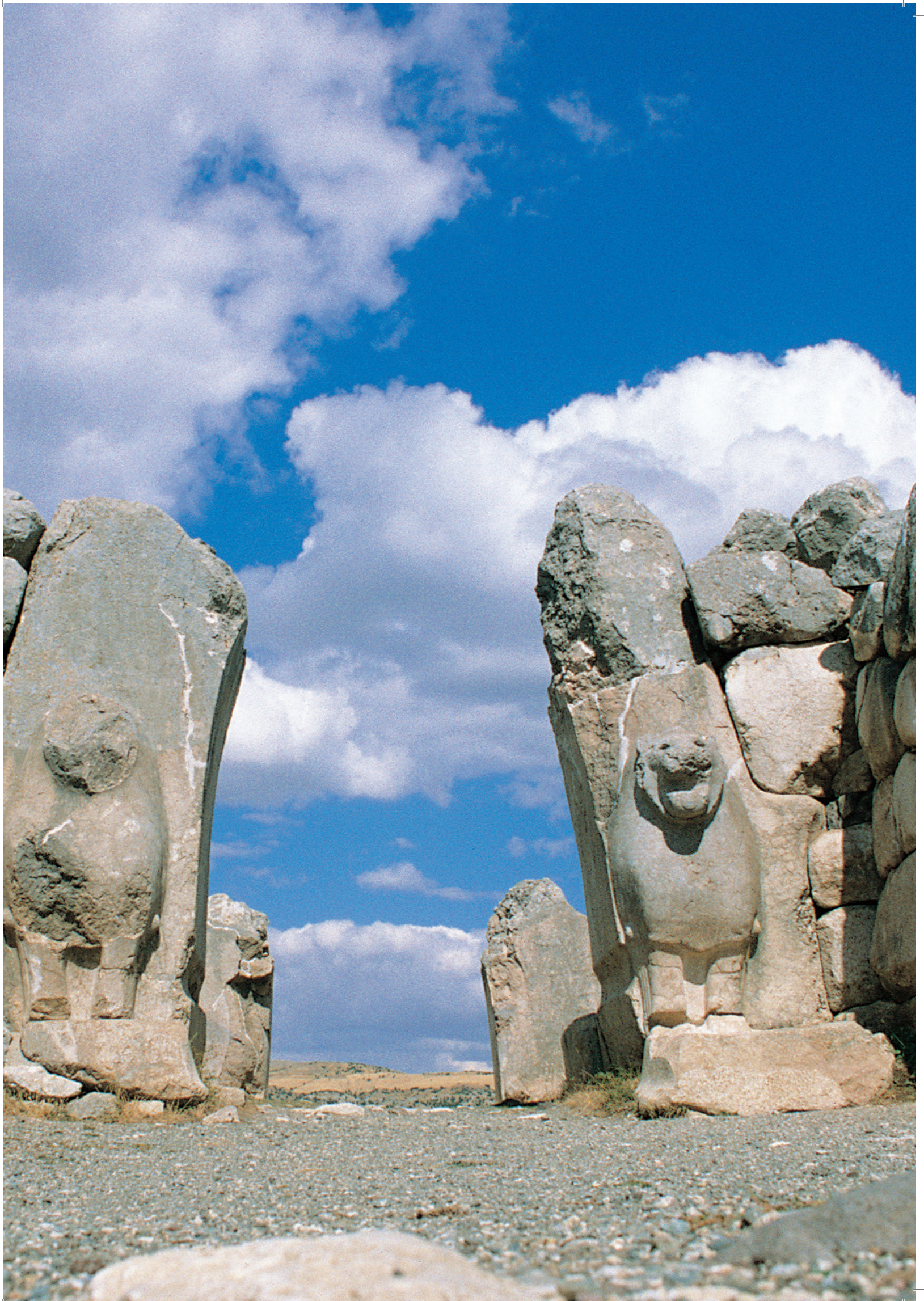
- Cumhuriyetin Doğduğu Yer: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi** 143
Fatma Hicret UN

**Boğazkale Arşivinden Hişuwa
Bayramı İçerikli Üç Yeni Hititçe
Tablet Fragmanı (Bo 7860-Bo
7909-Bo 7957)**

Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ, Melih Salih KEÇECİ

”

Fotoğraf: Orhan ÖZGÜLBAS

Boğazkale Arşivinden Hişuwa Bayramı İçerikli Üç Yeni Hititçe Tablet Fragmanı (Bo 7860-Bo 7909-Bo 7957)*

Three New Hittite Tablet Fragments From Bogazkale Archives with Content of Hişuwa Festival (Bo 7860-Bo 7909-Bo 7957)

Özlem SİR GAVAZ**

Melih Salih KEÇECİ***

Özet

Bu çalışmada tanıtılacak tabletler, 1987 yılında Berlin'den Türkiye'ye, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne geri getirilen fragmanlardır. Çalışmada; Bo 7860, Bo 7909 ve Bo 7957 no.lu hişuwa Bayramı konulu tablet fragmanlarının transliterasyonu ve tercümesi verilecek, gerekli durumlarda filolojik yorumu yapılacak ve seri içindeki kesin yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Şimdiye kadar yayınlanmamış bu üç yeni fragmanın, Hititlerin önemli bayramlarından olan hişuwa/işuwa Bayramı literatürüne büyük katkı sağlayacağı kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Boğazkale, Çivi Yazılı Tabletler, Din, hişuwa Bayramı.

Abstract

The tablets to be published in the study are some of the fragments brought back to Ankara Anatolian Civilizations Museum from Berlin in 1987. Both tablets, Bo 7860, Bo 7909 and Bo 7957 belong to the group of Hittite Hişuwa Festival. We present them here in transliteration and translation, when necessary with philological comments. Moreover, we try to determine their exact position within this festival. We believe that these unpublished fragments will contribute some additional value to this genre.

Keywords: Hittites, Bogazkale, Cuneiform Tablets, Religion, hişuwa Festival.

GİRİŞ

Çalışmada tanıtılacak olan söz konusu tabletler, on üç tabletlik¹ bir seriden oluşan, Hurri kökenli *hişuwa/işuwa* Bayramı'nı (CTH 628) tarif etmektedir. Bu bayramın bazı kısımlarının II. Muwatalli Dönemi'nden itibaren kutlandığı bilinmektedir (Doğan Alparslan, 2012: s.139). Ayrıca III. Hattuşili'nin eşi Kraliçe

Puduhepa tarafından görevlendirilen Baş Kâtip *Walwaziti*, bayramı Hititçe çevirileriyle birlikte Hattuşa arşivine kazandırmıştır (Dinçol, 1989: s.1-50; Wegner-Salvini, 1991; Haas, 1994: s. 848 vd.; Ünal, 2019: s.158 vd.; Doğan Alparslan, 2020a: s.117-127; Doğan Alparslan, 2020b: s.366-375; ayrıca *hişuwa* Bayramı'nı konu alan yeni bir tablet fragmanı için bkz. Sir Gavaz, Masalcı Şahin, 2021: s.172):

1 Bu tabletler, Ankara Üniversitesi bünyesinde yürütülen 21B0649002 Proje ID'li BAP projesi kapsamında dijital ortama aktarılmış ve yayına hazırlanmıştır.

* Geliş Tarihi: 15 Haziran 2023 - Kabul Tarihi: 5 Temmuz 2023

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı/ Ankara/Türkiye, DTCF, Hacettepe Mah. Sıhhiye Kavşağı, Altındağ/Ankara, gavaz@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6671-6691

*** Uzman, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi/ Konya/Türkiye, melihkececi7923@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2145-9123

“Kraliçe Puduhepa, Hattuša’daki Baş Tablet Yazarı Walwaziti’yi Hattuša’daki Kizzuwatna tabletlerini araştırmakla görevlendirdiğinde, o gün İşiwa Bayramı tabletlerinin (de) kopyasını çıkardı.”² (Haas, 1994: s.848 vd.)

Puduhepa’nın, Kizzuwatna’da ele geçen orijinallerine göre yazdıldığı bir geç nüshada, merasimlerin dokuz gün sürdüğü ve Kummanni kenti tanrıları Manuzi’nin Fırtına Tanrısı, Lelluri, İshara, Allani, Nupatik, Maliya ve Zalmat’a hitap ettiği kayıtlıdır. Bayram metinleri incelendiğinde çok sayıda Hurrice rezitasyon/pasaj ve terimle karşılaşılır (Taracha, 2009: s.138; Ünal, 2022: s.232 vd.) Bayramın içeriğine bakıldığında, yerel geleneklerin baskın olduğu, arınma ve katartik ritüellerden oluşan ve Kizzuwatna tanrı ve tanrıçalarına yapılan sunuların yeknesak bir şekilde sıralandığı ayinleri kapsadığı görülmektedir (Dinçol, 1982: s. 86; Ünal, 2019: s.158 vd.)

Bo 7860 (CTH: 628.Tf08.Y (h)İşiwa Bayramı)

Koyu kiremit rengi olan tablet parçasının önyüzünün sol alt satırları ve sağ satırları kırıktır. Arka yüzünde iki paragraf çizgisi olup tabletin orta kısmı kısmen korunmuştur. Uzunluğu 7 cm, genişliği 5.3 cm ve kalınlığı 2.7 cm’dir. Bo 7860, CTH 628 de (h) İşiwa Bayramı’na ait bir tablet parçasıdır. Bu tablet parçasının dublikatı Bo 2040- KUB 55.51 öy.! III 1’-10’ dur (Groddek, 2002: s.90-92).

Transliterasyon³

öy.

x+1 SILA₄^{ME}]Š-ma ku-i-e-eš [

2’ ku-]e-da-ni-ia IT-TI [I SILA₄

3’ pâr]-ši-ia-an-na-i nam-ma-a[š

4’ š]u-up-pi-ia an-da-an-pát [

5’ na-an-ša-an QA-DU III x [

6’ pâr-š]i’-ia-an-ti-it A-NA [

7’ zi-i]k-ki-iz-zi SILA₄^{MES}-ma [ku-i-e-eš

2 KUB 15.52 ay. VI 39-45.

3 Tamamlamalar KBo 55.51 no.lu metne göre yapılmıştır.

8’]x ši-ip-pa-an-za-kán hu-u-[

9’ ku-e-da-]ni-ia IT-TI I SILA₄ V [

10’ pâr]-ši-ia-a]n-na-i AMAR^{MES}-ma ku-i-e[-eš⁴

11’]x iš-pa-an-da-an-te-eš [

12’ AMAR V NINDA.SIG [

ay.

x+1 URUŠa-x-x-x? [

2’ LÚ.M]EŠBALAG.DI -ia

3’ x I-NA É.DIN[GIR

4’]ši NINDA ka-az-[mi

5’]pa-an-zi II NAM[-MA-AN-DUM[?]

6’]-kán PA-NI DINGIR^{LIM}

7’]nam-ma II NAM-M[A-AN-DUM[?]

8’ na-aš-ta PA-NI x [

9’ x GAL LU[GAL?

Tercüme

öy.

1’ kuzul]arı her kim [

2’ ki[minle [bir kuzu

3’] parçalar. Bundan başka [

4’] adı geçen [t]emiz (yerin?) içinde [

5’] ve o beraber 3 [kez

6’] parçalar. [

7’ ayrıca kuzuları [her kim] [yer]leştirir(se)

8’] bizzat kendi sunar [

9’] I kuzu V... ile?

4 KUB 55.51 IV 7’ :...AMAR^{HA}-ma ku-i-e-eš

10' [(parçalar)] Bundan başka her k[im] danaları [
11' geceleri?
12' ...] dana, V ince ekmek [
ay.

ay.

1' x kenti [
2' BALAG.DI [adam]ları

3'] Tapınakta [
4' kaz[mi] ekmeği [
5' ...] II testi [
6'] tanrının önünde [
7'] x ayrıca II testi [
8' ve o [tanrının] önünde
9'] Büyük kr[al]

Bo 7909 (CTH: 628 (h)işuwa Bayramı)

Koyu kiremit rengi olan tablet parçasının uzunluğu 6.9 cm, genişliği 9.1 cm ve kalınlığı 2.4 cm'dir. Bo 7909, CTH 628'de (h)işuwa Bayramı'na ait bir tablet parçasıdır. Bu tablet parçasının paraleli KUB 51.4 (Groddek, 2004: 7 vd.) + KBo 15.68'dir.

Bo 7909 = KUB 51.4 ay+ KBo 15.68

Transliterasyon

öy. I

x+1] x ki-ia⁵

2' [... pa-ra-a]⁶- [ma¹] I NINDA.GUR₄.RA

3' [Ti-ia-p]⁷-en-ta-aš⁷ pár-ši-ia

5 Krş. KUB 27.16 ay. III 19: A-NA DIŠTAR ki-el-di-ya zu-zu-ma-ki-ya
6 Tamamlama için bkz. Groddek, 2010: s.367 (KBo 15.68 ay.III 59',68').
7 Krş. KBo 15.49 ay. IV 7: ku-it-ma-an-ma A-NA PA-NI⁹Ti-ya-pi-en-ta-aš

4' [I NINDA.GUR₄.RA A-NA]⁸ x ^DHé-pát pár-ši-ia

5' ..] x pár-ši-ia na-an PA-NI

6'.. na-an PA-NI^{DIM}⁹ ti-an-zi

7' ..hu-e]-ša'-u-ya-za¹⁰ ši-ip-pa-an-ti

8' [pa-ra-a-ma I NINDA.GUR₄.RA^D]¹¹Hí-la-aš-ši
[....]

9' [I NINDA.GUR₄.RA-ma A-NA¹² ^DHá-a]¹³-ri-iš-ta-
[aš-š]i

10'] x-aš pár-ši-ia

11' [.....na-an pé-ra-an-ši-i]¹⁴ ti-an-zi

12' [EGIR-ŠU-ma GEŠTIN ta-pi]¹⁵-ša-na-za I-ŠU
BAL-an-ti

13' [^{LÚ/GIŠ}BAL]AG.DI I ^{DUG}hu-u-up-pár GEŠTIN

14' [.....ti-an]¹⁶-zi

15'-z]i-nu LUGAL-uš² ap-pa-i¹⁶

öy. II

1 x [.....

2 an²/D² [.....

3 ú [.....

4 LÚ [.....

8 Tamamlama için bkz. KBo 15.68 öy.III 5'

9 Tamamlama için bkz. KBo 15.68 öy.II 4'-6'-8'-10'-12'; Ayrıca bkz. PA-NI DINGIR^{LIM} ti-[an]-zi KBo 15.68 öy. II 14'

10 Tabletin bu kısmının alternatif okunuşu:..]ki-nu-wa-za. Ünal, bu kısmın, hu-e]-ša'-u-wa-za olarak okunabileceğini belirtmiştir. (Şifahen verilen bu bilgi için Prof. Dr. Ahmet Ünal'a teşekkür ederiz.)

11 Tamamlama için bkz. Groddek, 2010: s.367. (KBo 15.68 ay. III 68); Groddek, 7. (KUB 51.4 ay.IV 4').

12 Tamamlama için bkz. Groddek, 2010: s.367 (KBo 15.68 ay. III 72').

13 Tamamlama için bkz. (KUB 51.4 ay.IV 7'); (KBo 15.68 öy.. III 1 vd.).

14 Bkz. KUB 51.4 ay. IV 8'; KBo 15.68 öy. III 1 vdd.

15 Bkz. KUB 51.4 ay. IV 9'

16 Krş. KBo 15.68 IV 1/16, KBo 39.74, 1 vd.

5 gal-gal-[tu-u-ri]¹⁷

6 IŠ-TU [.....]

7 at/d-da [¹⁸

8 ^{KUŠ}kur-š[a]

9 pa-ra-a[-ma I NINDA.GUR₄.RA¹⁹

10 pé-e[-da-aš.....]?

11 ku-u-u[š-.....]

12 pé-e[-da-aš.....]?

13 x [

Tercüme

öy.I

2 bir somunu

3 [Tanrı] *Tiya*]penta [için] böler.

4 [Bir kalın ekmeği] Tanrıça *Hépát* (için) böler.

5 [.....]ve onu (onun) huzurunda böler.

6 [ve onu Fırtına Tanrısı'nın önüne] koyarlar.

7 [.....pişmiş ve ç]iğ et sunar.

8 [devamla bir kalın ekmeği] Tanrıça *Hilašši* (için),

9 [koyarlar. Bir kalın ekmeği] Tanrıça *Harištašši* (için)

10 (koyarlar ve onu) böler.

11 [ve onu önüne] koyarlar.

17 Hišua Bayramı'nı (CTH 628) konu alan KUB 25.49 III 25'de ve ayrıca KUB 51.19 öy.8'de Baş Tanrı ve Tanrıça çifti *Tešup* ve *Hépát* için yapılan bayram merasimlerinde (CTH 706) GAL ile birlikte geçmektedir. Masalçı-Şahin, 2020: s.78-79. Fakat yine aynı bayramı konu alan VBoT 1.16+KBo 15.52 39'da gal-gal-tu-u-ri w[a-a]l-ha-an-ni-ya-an olarak da geçmektedir. Bkz. Groddek, 2010: s.370.

18 Krş. KBo 15.37 II 15: EGIR-ŠU-ma DINGIR.^{MES}-na ad-da-an-ni-pi-na TUŠ-aš e-ku-zi

19 Tamamlama için bkz. Groddek, 2010: s.367.

12 [arkasından bir *tapi*]šana- kabından bir kez içki sunar.

13 BAL]AG.DI [adamı]? şarap dolu bir *huppar*-kabını

14 [koyar.koyar]lar.

15 [.....]ve kral (töreni) bitirir.

öy.II 1-13 satırları çok kırık ve bazıları sadece tek kelimeden ibaret olduğu için çevirisi yapılmamıştır. Kelimeler filolojik yorum kısmında açıklanmıştır.

Filolojik Yorum

öy. I

St.4': ^D*Hé-pát*: Tanrıça *Hépát*, Hititler tarafından Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile özdeşleştirilen Fırtına Tanrısı *Tešup*'un eşi olan büyük Hurri tanrıçasıdır (Ünal, 2007: s.275; Ruster ve Neu, 1989: s.113; Ayrıntılı bilgi için bkz. Laroche, 1946: s.47 vd.; Haas, 1994: s.383 vd.; 425). Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile *Hépát* özdeşliği için referans aldığımız Puduhepa'nın Dua Metni'nde şöyle geçmektedir:

KUB 21.27 (CTH 384) (Erkut, 1992: s. 160)

öy.I

3^DUTU ^{URU}TÚL-na-za GAŠAN-IA KUR-e-aš hu-u-ma-an-da-aš MUNUS.LUGAL-aš

4 nu-za-kán I-NA KUR ^{URU}Ha-at-ti ^DUTU ^{URU}TÚL-na ŠUM-an da-iš-ta

5 nam-ma-ma-za ku-it KUR-e ^{GIS}ERIN i-ia-at

6 nu-za-kán Hé-pát ŠUM-an da-iš-ta

7 am-mu-uq-ma-za ^fPu-du-hé-pa-aš an-na-al-li-iš GEMÉ-[K]A

3 *Arinna*'nın Güneş Tanrıçası, behiçem, sen bütün ülkelerin kraliçesisin.

4 Sen kendine Hatti Ülkesinde *Arinna*'nın Güneş Tanrıçası adını koydun.

5 Ayrıca sedir ülkesinde kendine

6 *Hépát* adını koydun.

7 Ben Puduhepa ise eskiden beri senin hizmetkarınım.

Bu metin yerinden de anlaşılacağı üzere, Sedir Ülkesi olarak adlandırılan ve Hurrilerin ağırlıklı olarak yaşadığı Kizzuwatna Ülkesi'nde, *Arinna*'nın Güneş Tanrıçası, *Hépát* adıyla tapınım görmektedir. Öte yandan bir itkalzi ritüelinde her iki tanrıça ismi yan yana geçmektedir:

ChS I/1 No: 9²⁰

11 nu IŠ-TU ŠA ^DIŠKUR ku-i-e-eš GUNNI^{MEŠ} har-pa-a-an-te-eš

12 nu ha-an-te-ez-zi-in ku-up-ti-in²¹ A-NA ^DIŠKUR wa-al-ha-an-zi

13 me-na-ah-ha-an-da ma-kán IŠ-TU ŠA ^DHe-pát ha-an-te-iz-zi-in

14 ku-up-ti-in A-NA ^DHé-pát ^DUTU^{ŠI} URU A-ri-in-na-ia K1.MIN

11 Tanrı *Tešup* için kurulmuş ocaklarda

12 ilk *kupti*'yi *Tešup* için vururlar.

13 karşısında ise

14 ilk *kupti*'yi *Hépát* ve *Arinna*'nın Güneş Tanrıçası için aynı şekilde (vururlar.)

St.8': [^DHi-la-aš-ši =^DHilanzipa- avlunun ruhu (Ünal, 2007: s.212; Ünal, 2016: s.187; Tanrı Hilašši için bkz. Laroche, 1946: s.69). Kizzuwatna kültürü ile bağlantılı bir tanrı. (*h*)*išuwa* Bayramı'nı konu alan KBo 15.37²²+FGH 9 IV 51 no.lu metinde: "BALAG.DI adamları Tanrı Hilašši'(nin şarkısını) söyler." olarak geçmektedir (Masalçı Şahin, 2020: s.47).

St.9': [^DHa]-ri-iš-ta-aš-ši: (Laroche, 1946: s.69). Kizzuwatna Kültürü ile doğrudan bağlantılı olan bir tanrıdır; ancak, Hatti kült tabakasına dahil AN.TAH. ŠUM Bayramı'nda da sıkça geçer (KBo 4.13 +, KBo 19.128). (*h*)*išuwa* Bayramı'nda KBo 15.68 öy. III 1-15'de karşımıza çıkar. *Tamininga*'nın *Ištar*'ı için düzenlenen bir ritüeli konu alan KUB 12.5 IV'de Tanrı *Harištašši*'yi içme ritüeli kaydedilmiştir:

20 Transliterasyon ve tercüme için bkz. Haas, 1984: s.85-87; Masalçı Şahin, 2018: s.53.; Masalçı Şahin, 2020: s.54.

21 *kupti*- kelimesi ile ilgili bkz. Murat, 2008: s.582.

22 Bu çalışmada tamtacağımız ikinci tabletimiz Bo 7957'nin joiini olan metin.

KUB 12.5 IV²³

14'] ^DHa-ri-iš-ta-aš-ši-in na-at-hi na-mu-ul-li [

15' [I -ŠU?] e-ku-zi nu-za A-ŠAR-ŠU e-ep-zi GIŠ-aš-ša-an gal-gal[-tu-u-ri]

16' [P]A-NI DINGIR ti-an-zi

14' Tanrı *Harištašši*'yi yatağı, sediri

15' [bir kez?]içer. Ve yerini alır. *galgalturi* müzik aletini

16' Tanrının huzuruna koyar.

St.13': [^{LÜ}GIŠBAL]AG.DI: ^{GIŠ}BALAG.DI "Arp, tef, davul"²⁴ ^{LÜ}BALAG.DI : "Arp, tef ya da davul çalan müzisyen"²⁴ Bir çok araştırmacı, BALAG.DI çalgısını, Hititçe *arkammi*- çalgısı ile eşitlemektedir (Güterbock, 1995: s.57-72; Masalçı Şahin, 2020: s.71). *Arkammi* aleti ise, metinlerde sıklıkla *galgalturi* çalgısı ile geçmektedir. Nitekim metinlerde sıklıkla karşımıza çıkan *arkammi-galgalturi* sıralamasının, BALAG.DI-*galgalturi* sıralaması ile de kaydedilmiş olması ve her iki çalgının da adını görevlisinden alması, bu iki çalgının aynı olabileceğine işaret etmektedir (Masalçı Şahin, 2016: s.347-354; Masalçı-Şahin, 2020: s.71).

öy. II

St.5': *gal-gal*[-tu-u-ri]: Güterbock (1995: s.59 vd.), Tischler (2001: s.70), Ünal (2007: s.302) ve son olarak Masalçı Şahin (2020: s.71 vd.) bu müzik aletinin daha çok metal malzemeden yapılmış ve çift olmasından dolayı "zil" olabileceğini önermiştir. Puhvel ise bu çalgının "tef" olabileceğini önermiştir (Puhvel, 1997: s.25). Bu müzik aleti, KUB 12.5 IV 14-16'da tanrı *Harištašši* ile birlikte geçmektedir ve metinde tanrının huzuruna konulmaktadır (Badali, 1991: s.206 vd; Masalçı Şahin, 2020: s.72). Burada tanıttığımız Bo 7909 öy. I 9'da da tanrı *Harištašši*, öy. II 5'de ise *galgalturi* çalgısı geçmektedir. Bu çalgı, metinlerde daha çok *arkammi* çalgısı ile birlikte anılmaktadır (Masalçı Şahin, 2020:74).

23 Transliterasyon ve tercüme için bkz. Badali, 1991: s.206 vd.; Masalçı Şahin, 2020: s.72.

24 *walh*- "vurmak" fiili ile kullanıldığı için "Arp", Puhvel, 1991: s.385; Ünal, 2007: s.84; Ünal, 2016: s.101; Ruster ve Neu, 1989: s.225; *hupisk*- "sallamak, çalkalamak" fiili ile kullanılmasından dolayı "tef" ile eşitlenmiştir (de Martino, 1997: s.488; Masalçı Şahin, 2016: s.348, 372). Ayrıca "davul" olabileceğini önerenler için bkz. Roszkowska, 1987: s.23 vd.; Polvanni, 1988: s.217.

St.8': ^{KUŠ}kur-š[a-]: Özellikle dini içerikli Hititçe metinlerde karşımıza çıkan bu nesneye, birçok araştırmacı tarafından “cilt, hayvan derisi, post, pösteki, av çantası, kutsal deri çanta, kalkan, halı, örtü, gibi anlamlar önerilmiştir (Friedrich, 1952: s.118; Otten, 1959: s.351 vd; Güterbock, 1964: s.64 vd; Popko, 1975: s.65-70; Singer, 1984: s.149; McMahon, 1991: s.250 vd; Haas, 1994: s.944; 1995: s.263 vd; Tischler, 2001: s.86; Ünal, 2007: s.371). Ertem (1987: s.115), Darga (1992: s.39), Alp (1999: s.87), Erkut (2005) ve Sir Gavaz (2015: s.107) tarafından nesne haklı gerekçelerle “kutsal tulum” olarak değerlendirilmiştir.

Hititçe metinlere göre bu nesne; bazen koyun, bazen keçi, bazen de sığır derisinden, dericiler tarafından yapılmaktadır. Üzerine yün bağlandığına ve boncuklarla süslendiğine dair bilgiler mevcuttur. Bu nesne asılabilmekte, içine somut ya da soyut bazı nesnelere konulabilmekte, merasimlerde bu nesneye de libasyon yapılmakta, çeşitli kült merkezleri arasında dolaştırılmaktadır. Ayrıca bu nesnenin bir tanrısı (^{D KUŠ}kurša), tapınağı (^{É KUŠ}kuršaš) ve bu nesneyi taşıyan özel görevliler (^{LÚ KUŠ}kuršaš) bulunmaktadır. Metinlerde genellikle Hatti kültür bölgesi ile ilişkili olan ^{KUŠ}kursa-, koruyucu bir tanrının ya kendisi ya da koruyucu tanrıları temsil eden kutsal bir simge olarak geçmektedir (Sir Gavaz, 2015: s.100 vd). Burada ilginç olan husus, Hatti kültür katmanına ait olan bu nesnenin, Hurri kökenli olan bir merasimin içine girmiş olmasıdır.

Bo 7957 (CTH: 628 (h)išuwa Bayramı)

Koyu kiremit rengi olan tablet parçasının uzunluğu 13.2 cm, genişliği 8.2 cm ve kalınlığı 2.9 cm'dir. Bo 7957, CTH 628'de (h)išuwa Bayramı'na ait bir tablet parçasıdır. Bu tablet parçasının dublikatı KBo 15.37'dir.

Transliterasyon²⁵

öy.

x+1 [.....] 5 GU₄.MAḪ 5 AMAR 48 UDU-x [

2' [.....] ½ PA I ŠA-A-DU I ḫa-az[-zi-la-aš]

3' [.....] x-za 5 PA I [Š]A-A-DU

4' [.....] ḫ[u-up-pár] GEŠ[TIN] I ḫa-ak-šur

5' [.....]]ku? I ḫa-ak-šur

25 Tamamlamalar KBo 15.37 no.lu metne göre yapılmıştır.

6' [.....]x ŠA-A-DU II NAM-MA-AN-TUM
İ.GIŠ

7' [.....n]a-aš I na-aḫ-zi-iš LĀL

8' [.....]x I ḫa-az-zi-la-aš

9' [.....]UP-NU še-ep-pi-it

10' [.....]UP-NU^{GIŠ}LAM.GAL

11' [.....]x-x-x ša

12' [.....]É[?] ha

13' [.....še-ip[?]]pi-ta

14' [.....]a-pé-e-ma

15' [.....pur-]pu-u-ra-aš

16' [.....]GA.KIN.AG TUR

17' [.....]MES

18' [.....^{SI}G]a-li-iš SA₅

19' [.....^{SI}G]a-li-iš BABBAR

20' [.....] šu-aš ḫa-aš-ta-i

21' [.....]na-an-te-eš

22' [.....]SISKUR[?]

ay.

x+1 [.....] x x x [

2' [..... na]m-ma LUGAL-uš [^{GIŠ}PA^{HLA} ku-wa-aš-zi²⁶

3' [.....na]-aš-za e-ša-ri

4' [ḫu-u]²⁷-ma-an-ti-i a-ku-ḫa-an-na nam-ma-pát
[QA-TAM-MA]²⁸

26 2 ve 3. satır tamamlamaları için bkz. KBo 15.37 ay.V 6-7.

27 Bkz. KBo 15.37 ay. V 29.

28 Bkz. KBo 15.37 ay.V 30.

5' [ya-ar-šu-li pi-eš-ki-iz-z]²⁹i nu ya-ar-šu'-li ak-ku-uš-kán-z[i]

6' [LÚSANGA IŠ-TU GIŠPA H]LA-ia-aš iš-ki-ša III-ŠU ya-al-ḫa-an-na-i

7' [nam-ma GIŠPA H]LA DINGIR^{LIM}]30 ku-ya-aš-kán-zi

8' [ma-ah-ha-an-ma ya-a]r-šu-li a-ku-ya-an-na

9' [ta-ru-up-ta-ri nu GIŠP]A H]LA EGIR-pa A-NA GIŠPA H]LA DINGIR^{LIM}

10' [AŠ-RI-ŠU ti-an-zi BI-I]B-RU DINGIR^{LIM}-ia-kán šu-un-na-an-zi

11' [na-an PA-NI DINGIR^{LIM} ti-a]³¹n-zi

12' [NAM-MA]-AN-TUM İ.DÜG.GA

13' [A-NA I NINDA a-a-an ½ ŠA-A]-TI BA.BA.ZA ti-an-zi

14' [na-at PA-NI DINGIR^{LIM} ti]-an-zi nu IŠ-TU İ.DÜG.GA

15' [DINGIR^{LIM}-i-š-kán-zi] EGIR-ŠU-ma LUGAL-un pa-an-ku-un-na i-š-kán-zi

16' [nu li-e-li]³² a-ša-ri e-ku-zi LÚNAR SİR^{RU}

17' [EGIR-ŠU-ma ḫa-a]-ri D]Mu-šu-ni e-ku-zi LÚNAR SİR^{RU}

18' [nu LUGAL-i NINDA ka]³³-az-mi-in pa-ra-a ap-pa-an-zi

19' [...]ya-ak-šur GEŠTIN da-an-zi

20' [..PA]-NI DINGIR^{LIM} II GAL la-a-ḫu-ya-an-zi

21' [LUGAL-uš UŠ]-KI-EN³⁴ na-aš-za ar-ḫa pa-iz-zi

22' [...]UD 8^{KAM} QA-TI

23' [lu-uk-kat-ti-ma D]³⁵Ḫi-la-aš-ši-in ša-ra-a da-an-zi

24' [...]É DU URU Ma-a-nu-zi-ia

25' [..na-a]n³⁶ EGIR-pa I-NA AŠ-RI-ŠU ti-an-zi

26' [...] QA-TI

Tercüme

öy.

1' [.....]beş boğa, beş dana, kırk sekiz koyun

2' [.....]yarım ölçek, bir SÛTU ölçegi, bir hazzila- ölçegi

3' [.....]5 ölçek, bir SÛTU ölçegi

4' [.....]bir kadeh şarap, bir uakšur- ölçüsü

5' [.....]bir uakšur- ölçüsü

6' [.....]x SÛTU ölçegi, iki testi susam yağı/ bitki yağı

7' [.....]ve o bir nahzi-ölçegi bal

8' [.....]bir hazzila- ölçegi

9' [.....]Bir avuç buğday

10' [.....]Bir avuç çam fıstığı

11'. ve 14'. satırlar arası okunamayacak derecede kırıktır.

15' [.....]yu]varlak/topak

16' [.....]küçük peynir

17' [.....]ler/lar?

18' [.....]kırmızı yün

19' [.....]beyaz yün

20' [.....]x kemik

29 Bkz. KBo 15.37 ay. V 13, 30.

30 Bkz. KBo 15.37 ay.V 33.

31 8-11 satırları tamamlaması için bkz. KBo 15.37 ay. V 35-40.

32 12-16 satırları tamamlaması için bkz. KBo 15.37 ay.V 41-48.

33 17 ve 18. satırların tamamlaması için bkz. KBo 15.37 ay.V 49-51.

34 Bkz. KBo 15.37 ay.V 55

35 Bkz. KBo 15.37 ay.V 58.

36 Bkz. KBo 15.37 ay.V 60.

21' [.....]x

22' [.....]kurban/ritüel

ay.

2' [.....]bundan sonra kral [asaları öper.]

3' [.....]ve o oturur.

4' herkese/hepsine tekrar [aynı şekilde]

5' [tadını çıkararak içmesi için içki dağıtır]. Her birisi tadını çıkara çıkara içer.

6' [Rahip asayla] sırtına üç kez sırasıyla vurur.

7' [ve sonra tanrı asaları(nı)] öperler.

8' ve (güzel kokulu) içkiyi tadını çıkara çıkara içtir[meyi] (bitirince)?

9' [ve asa]lar toplanır ve asaları ve tanrı asalarının

10' [yerlerine koyarlar.] Tanrının [riton]unu doldururlar ve

11' [ve onu tanrının huzuruna yerleş]tirirler.

12' bir testi ince kaliteli yağ

13' [bir sıcak ekmek yarım *SŪ*]TU ölçeğinde arpa lapası yerleştirirler.

14' [.....leri alırlar? ve onları tanrının huzuruna] yerleştirirler. İnce kaliteli yağla

15' [tanrıyı yağlarlar.] Daha sonra kralı ve herkesi yağlarlar.

16' [ve *lieli*'yi/ *lieli* şerefine³⁷]oturarak içer. Şarkıcı şarkı söyler.

17' [ve arkasından ırmakta/derede] tanrı *Mušuni*'yi içer. Şarkıcı şarkı söy[ler].

37 *leli-/lili-/lela-*“hurr.noun” (Ünal, 2007: s.400).

18' [*kazmi-* ekme]ğini krala doğru uzatırlar.

19' Şarap dolu kabı alırlar.

20' iki kap (şarabı) tanrının [huzu]runda dökerler.

21' [Kral reverans] yapar ve o gider.

22' 8. gün bitti.

23' [ertesi gün Tanrı] *Hilašši*'yi (onun heykelini) yukarı yerleştirirler.

24' [.....lar, sonra da onu *Manuziya* şehri Fırtına Tanrısı'nın evine

25' [taşılar ve on]u tekrar kendi yerine koyarlar.

26' bitti.

Filolojik Yorum

ay.

St.2': LUGAL-uš [^{GIŠ}PA^{HLA} *ku-wa-aš-zi*: “kral asaları öper”

kuwaš-/kuaš- (Tischler, 1977: s. 83, 695 vd.; Puhvel, 1997: s. 311 vd.; “öpmek” “çeşitli nesnelere öpme eylemi³⁸ çoğunlukla bayram törenleri sırasında gerçekleştirilen özel ritüellerden biridir³⁹. Burada tanıttığımız Bo 7957 no.lu tabletin duplikatı olan KBo 15.37'de şöyle geçmektedir:

ABoT 1.7 + KBo 15.37⁴⁰

ay. V

6 *nam-ma* LUGAL-uš ^{GIŠ}PA^{HLA} *ku-wa-aš-zi*

7 *na-aš-za e-ša-ri*

6 Sonra kral asaları öper.

7 Ve o oturur.

Kral'ın asaları öpme eylemi, bize göre bir ant içme

38 Ayrıca Bo 7850 ay.17'de geçen ekmeğin öpülmesi ile ilgili bkz. *nu* LUGAL MUNUS.LUGAL-ya NINDA BA.⟨BA⟩.ZA *ku-wa-aš-š[a-a-an-zi* “ve (şimdi) kral ve kraliçe arpa ezmesinden (yapılmış) ekmeği öper[ler].” (Sir Gavaz ve Masalcı Şahin, 2021: s.175 vd.).

39 Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Masalcı Şahin, 2022: s.29-38.

40 Doğan Alparslan, 2020b: s.364; Sir Gavaz ve Masalcı Şahin, 2021: s.184.

töreninin en önemli sahnelerinden biridir. Kral, tanrılar tarafından ona bahşedilen gücünün simgesi bu asaları öperek, kraliyete ve tanrılara olan sadakatini yemin altına almaktadır.

St. 6': *iš-ki-ša III-ŠU ya-al-ḫa-an-na-i:* “(kralın) sırtına üç kez vurur/vurulur”⁴¹ Burada tanıttığımız Bo 7957 nolu tabletin duplikatı olan KBo 15.37 de şöyle geçmektedir:

ABoT 1.7 + KBo 15.37

ay. V

4 LÜSANGA-ya-an IŠ-TU GIŠPA^{HLA} DINGIR^{LIM}

5 *iš-ki-ša III-ŠU wa-la-aḫ-zi*

4 Rahip tanrının asaları ile

5 (kralın) sırtına üç kez vurur⁴²

(*ḫ*)*išuwu* Bayramı sırasında kralın asaları öpme eylemi ile peş peşe gerçekleştirilen “tanrılarının asaları ile kralın ve seremoniye katılan iştirakçilerin sırtına vurma” eylemi, oldukça ilginçtir. Asaların sırta vurulması elbette sembolik bir vurma ya da dokundurma gösterisi olmalıdır. Muhtemelen, tanrılar tarafından başta kral sonra da bu merasime katılan ileri gelen kişiler kutsanmaktadır. Bu özel seremoninin katılımcıları ve her birinin görevleri bellidir. Tanrılarının asaları ile iştirakçilere görevleri bir kez daha hatırlatılır ve onlar da muhtemelen bu görevi üstlendiklerini ve tanrılara bağlılıklarını göstermek adına asaları öper ve ant içerler.

St.12': *[NAM-MA]-AN-TUM: NAMMADDU* “bir ölçü kabı, testi, bardak” (Tischler, 2001: s.286; Ünal, 2007: s.473; Ünal, 2016: s.367). (*ḫ*)*išuwu* Bayramı'nın 11. tabletine ait metinde şöyle geçmektedir⁴³:

KUB 30.40+KUB 34.125+ KBo 24.65+ KBo 38.212

8 I NINDA^Ana-ah-hi-ti-iš Zİ.DA III UP-NI V NINDA. SIG^{MEŠ}

9 I UP-NU BA.BA.ZA I NAM-MA-AN-DUM GEŠTIN

10 I NAM-MA-AN-DUM İ.GIŠ ki-it-ta-ri

8-9 üç avuç dolusu undan yapılmış bir *nahhiti*-ekmeği, bir avuç dolusu arpa lapasından beş ince ekmek, bir testi şarap,

10 bir testi yağ bulunur.

St. 13': [I NINDA *a-a-an* ½ ŠA-A]-TI BA.BA.ZA: NINDA *a-a-an*: “Sıcak ekmek” (Hoffner, 1974: s.210; Hagenbuchner-Dresel, 2002: s.27 dn.131).

[½ ŠA-A]-TI BA.BA.ZA: ŠA-A-TI: ölçü birimi

BA.BA.ZA / PAPPASU (Akadca) “arpa ezmesi, arpa lapası (Ünal, 2016: s.100; Ruster ve Neu, 1989: s.205), boza (Akdoğan, 2020: s.7-35.)

“Yarım SÜTU ölçüğünde arpa lapasından bir sıcak ekmek”

BA.BA.ZA'nın Bo 7957'de kullanımına benzer olarak, yine (*ḫ*)*išuwu* Bayramı'nı konu alan örnek bir metinde şöyle geçmektedir:

KBo 24.40 (CTH 628) (Akdoğan, 2020: s.29)

öy.?

7' III NINDA *a-a-an* BA.BA.ZA ½ ŠA-A-TI I GA.KIN.AG

7' üç sıcak ekmek, yarım SÜTU ölçüğünde arpa lapası, bir peynir.

41 Kralın sırtına vurma eyleminin Hitit İmparatorluk Devri krallarından II. Muwatalli ile ilişkilendirilmesi önerisi için bkz. Doğan Alparslan, 2012: s.141.

42 Kralın ve katılımcıların sırtına vurma eylemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Alparslan, 2012, s.140 vd.; Doğan Alparslan, 2020b: s.117-127; Doğan Alparslan, 2020b: s.366-376.

43 KUB 30.40+KUB 34.125+ KBo 24.65+ KBo 38.212; Transliterasyon ve tercüme için bkz. Akdoğan, 2020: s.15 vd.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada tanıttığımız Hititçe tablet fragmanları, (*h*)*işuwa* Bayramı'nın rekonstrüksiyonu açısından oldukça önem taşımaktadır. İlk olarak tanıttığımız, Bo 7860 no.lu tablet fragmanının dublikatı KUB 55.51 öy. III 1'-10''dur. Tabletin içeriğini daha çok kurbanlık malzemelerin sunumu oluşturmaktadır.

Bo 7909 no.lu tablet fragmanı, KUB 51.4 ay.V ve KBo 15.68 ay. III no.lu metinlerle paraleldir. Metinde geçen başta Tanrıça *Hépát* (Bo 7909 öy. 4') olmak üzere; Tanrı *Hilašši* (Bo 7909 öy. 8') ve Tanrı *Harištašši*'yi (Bo 7909 öy. 9'), Kizzuwatna kökenli metinlerden iyi tanıyoruz. Bunun yanı sıra Tanrı *Haritašši*, AN.TAH. ŞUM Bayramı'nda da sıkça geçmektedir. Metinde Tanrıça *Hépát*, Fırtına Tanrısı, Tanrı *Hilašši* ve Tanrı *Harištašši* için gerçekleştirilen sunulardan bahsedilmektedir. Bu seremoniyi, kralın bizzat yürütüp sonlandırdığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, öy.I 3'de, KBo 15.49 ay. IV 7'yi dikkate alarak yaptığımız tamamlama doğru kabul edildiği takdirde, *ku-it-ma-an-ma A-NA PA-NI ʾTi-ya-p] ʾ-en-ta-aš pâr-ši-ia* “[Tanrı] *Tiya*]penta [için] böler”, metinde Tanrı *Tiyapenta*'nın da geçtiğini göstermektedir.

Bo 7909 da (^{LÚ/GİS})BALAG.DI ve *galgalturi*- müzik aletleri geçmektedir. BALAG.DI çalgısının Hititçesinin *arkammi*- olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Metinlerde *arkammi*-BALAG.DI sıklıkla *galgalturi*- ile birlikte anılmaktadır ki Bo 7909 no.lu metin de bunu doğrulamaktadır. Fakat biz metnin öy.I 13. satırında BALAG.DI'yi bir müzik aleti olarak değil de bu müzik aletini çalan kişi olarak çevirmeyi uygun gördük: [^{LÚ}BAL]AG.DI I ^{DUG}hu-u-up-pâr GEŠTIN “BAL]AG.DI [adamı]’ şarap dolu bir *huppar*- kabını”.

Bo 7909 no.lu metnin öy.II 8' de geçen ^{KUŠ}kurša- “kutsal tulum/tuluk” anlamına gelen ve koruyucu bir anlam atfedilen bu kutsal nesne ve kültü, genelde Hatti menşei olarak bilinmektedir. Öte yandan, Hurri kültürünü en iyi yansıtan (*h*)*işuwa* Bayramı'na ait bu fragmanda karşımıza çıkması ilginçtir. Çünkü şimdiye kadar yayınlanan (*h*)*işuwa* Bayramı'na ait metinlerde ^{KUŠ}kurša- geçmemektedir. Acaba bu koruyucu nesne kültü Kizzuwatna bölgesinde de benimsenmiş midir? Yoksa bayramın Hurrice asıllarında geçmeyip Hattuşalı kâtipler tarafından mı eklenmiştir bilemiyoruz.

Tanıttığımız üçüncü tablet Bo 7957, KBo 15.37 no.lu tablet ile joindir. Metinde geçen, LUGAL-uš ^{GİS}PA^{H1.A}

kuwašzi “kral asaları öper” ve *iškiša* III-ŞU uralhannai “(kralın) sırtına üç kez vurur/vurulur” eylemleri (*h*)*işuwa* Bayramı sırasında gerçekleştirilen özel ritüellerdir. Kralın ve bayrama gelen iştirakçilerin sırtına tanrıların asaları ile vurulması ve daha sonra bu asaların kral tarafından öpülmesi, muhtemelen bayram sırasında gerçekleştirilen bir ant içme törenine işaret etmektedir. Bo 7957 no.lu tablet fragmanını genel olarak değerlendirdiğimizde ön yüzünde tanrılara yapılan sunulardan bahsedilmektedir. Çok sayıda çeşitli hayvan ve farklı ölçü birimlerinde ikram edilen yiyecekler bir kurban ritüelini işaret etmektedir. Diğer taraftan metnin arka yüzünde, (*h*)*işuwa* Bayramı'nın 8. ve 9. günlerinin anlatıldığı görülmektedir. Metin, kralın Tanrının asalarını öpmesi, güzel kokulu bir içkiyi tadını çıkara çıkara içmesi ve kralın sırtına vurulması eylemi ile başlamakta, ritonların doldurulması ve tanrının huzuruna konulması ile devam etmektedir. Daha sonra, Tanrı için hazırlanan malzemeler ikram edilir, tanrı yağlanır ve şarkıcılar şarkı söyleyerek bu seremoniyeye eşlik ederler. Metnin devamında, Tanrı *Mušuni*'yi içme eylemi gerçekleştirilir ve kral sunumlarını yaptıktan sonra 8. günün ritüelini sonlandırır. Ertesi gün yani 9. gün, Tanrı *Hilašši*'nin (heykelinin) muhtemelen şehrin yukarısında bir yere taşındığı ve onun için özel bir seremoninin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Sonrasında *Manuziya* Şehri Fırtına Tanrısı'nın Tapınağı'nda gerçekleştirilen ayinle o gün biter.

Burada tanıttığımız, (*h*)*işuwa* Bayramı'nı konu alan bu fragmanların yayınlanması ile bayramın eksik parçalarının tamamlanmaya başladığı kanısındayız. Zira özellikle Hatti kültür tabakası ile doğrudan ilişkili bazı kültürlerin bu bayramı konu alan tabletlerde karşımıza çıkması, Hurri kökenli bir bayramın, Hatti çekirdek bölgesinde benimsenmesi adına atılmış adımlardan biri midir sorusunu akla getirmektedir. Ancak bu soruya cevap vermek için henüz erkendir.

* Bu çalışmada tanıttığımız tabletleri yayımlamamıza izin veren Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü Sayın Yusuf Kırac'a, yardımcıları için müzenin tablet seksiyonu çalışanlarından Hititolog İsmet Aykut'a ve fotoğraf çekimindeki desteklerinden dolayı Ahmet Remzi Erdoğan'a teşekkürlerimizi sunarız. Tabletlerin dijital çizimindeki desteği için Hazel Yamaç Kara'ya teşekkür ederiz. Ayrıca tabletlerle ilgili öneri ve yorumları için Sayın Hocamız Prof. Dr. Ahmet Ünal'a teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, R. (2020). Sumerce BA.BA.ZA (=Boza) Kelimesi Hakkında, *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, 29, 7-35.
- Alp, S. (1999). *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara.
- Badali, E. (1991). *Strumenti Musicali, Musici e Musica nella Celebrazione delle Feste Ittite*, 14/1, Heidelberg.
- Coşkun, Y. (1969). Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları [Die wichtigsten Libationsgefäße in den Boğazköy-Texten, *ADTCFD*, 27, 1-61.
- Çilingir, Cesur, S. (2020). *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Darga, M.A. (1992). *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- De Martino, S. (1997). Musik. A. Bei den Hethitern, *RLA*, Band 8.7./8. *Musik-Mytologie*, 483-488.
- Dinçol, A.M. (1982). *Hititler, Anadolu Uygurlukları Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Görsel Yayınları.
- Dinçol, A.M. (1989). Ein hurro-hethitisches Festrütual: (h)ısuwaş -I-, *Belleten*, 53, 1-50.
- Doğan Alparslan, M. (2012). *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı. Filolojik Belgeler Işığında*, İstanbul: Türk Eskiçağ Enstitüsü Yayınları.
- Doğan Alparslan, M. (2020a). The Hişuwa Festival as a Political Instrument, *Anatolia between the 13th and the 12th Century BCE* (Ed. Stefano de Martino – Elena Devecchi), Turin: LoGisma, 117-127.
- Doğan Alparslan, M. (2020b). The Hittite hişuwa-Festival and Its Terminology, *Cult, Temple, Sacred Spaces Cult Practices and Cult Spaces in Hittite Anatolia and Neighbouring Cultures* (Ed. Susanne Görke, Charles W. Steitler), (*StBoT* 66) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 366-375.
- Erkut, S. (1992). Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri [Lokalisierung der Arinna eines wichtigen Kultorts der Hethiter-Zeit], *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, 159-165.
- Erkut, S. (2005). Hititçe eya- Ağacı Üzerine, *XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi Bildirileri (9-13 Eylül 2002)*, Ankara.
- Ertem, H. (1987). *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Friedrich, J. (1952). Hethitisches Wörterbuch, *Kurzgefasste Kritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter*, 1/4. Lieferung, Heidelberg, 1952-1954.
- Groddek, D. (2002). Hethitische Texte in Transkription, *KUB*, 55, (DBH-P 4), Dresden.
- Groddek, D. (2004). Hethitische Texte in Transkription. *KUB*, 51, (DBH-P 15) Dresden.
- Groddek, D. (2010). Die 10. Tafel des hişuwa-Festes, *RANT*, 7, 357-398.
- Güterbock, H.G. (1964). Religion und Kultus der Hethiter, *Neuere Hethiterforschung*, 54-73.
- Güterbock, H.G. (1986). A Religious Text from Maşat, *AnAr*, 10, 205-214.
- Güterbock, H.G. (1995). Reflections on the Musical Instruments arkammi, galgalturi, and huşupal in Hittite, *Fs Houwink ten Cate*, 57-72.
- Güterbock, H.G. and Hoffner, H.A. (1989.) The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Vol. L-N, fasc. 4: nai- to nutarnu, *CHD* 3/4, Chicago.
- Güterbock, H.G. and Hoffner, H.A. (1997). The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago. Vol. P, fasc. 3: (UZU)pattar A to putkiya-, *CHD* 4/3, Chicago.
- Haas, V. (1984). Die Serien itkaşi und itkalzi des AZU-Priesters. Rituale für Taşmişarri und Tatuşepa sowie weitere Texte mit Bezug auf Taşmişarri, *ChS* 1/1, Roma.
- Haas, V. (1994). Geschichte der hethitischen Religion, *HdO*, Leiden.
- Hagenbuchner- Dresel, A. (2002). Massangaben bei hethitischen Backwaren, *DBH* 1, Dresden.

Hoffner, H.A. (1974). *Alimento Hethaeorum, Food production in Hittite Asia Minor*, New Haven: American Oriental Society.

Laroche, E. (1946). Recherches sur les noms des dieux hittites, *RHA* 7/46 (1946-1947), 7-139.

Masalcı Şahin, G. (2016). ^{GIŞ}BALAG.DI Çalgısı ve ^{LÜ}BALAG.DI Görevlisi Üzerine, *Ahmet Ünal Armağanı* (Ed. Sedat Erkut- Özlem Sir Gavaz), 347-354.

Masalcı Şahin, G. (2018). *Hititlerde Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Masalcı Şahin, G. (2020). *Hititlerde Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Masalcı Şahin, G. (2022). Hitit Dini Törenlerinde Öpme Ritüeli, *6th International Conference on History & Culture* (April 22-24, 2022, Antalya), 29-38.

McMahon, G. (1991.) The Hittite State Cult of the Tutelary Deities, *AS* 25, Chicago.

McMahon, G. (1995). A Public Ritual for the Tutelary Deity of the Hunting Bag and the Heptad, *Second International Hittite Congress*, 263-268.

Murat, L. (2008). Kupti- Kelimesi Üzerine Bir İnceleme, *VI Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 settembre 2005*, 575-585.

Otten, H. (1959) Ritual bei Erneuerung von Kultsymbolen hethitischer Schutzgottheiten, *Fs Friedrich*, 351-359.

Polvani, A.M. (1988). Osservazioni sut termine ittita (giş)arkammi, *OA*, 27, 211-219.

Popko, M. (1975). Zum hethitischen (KUŠ)kurša, *AoF*, 2 :65-70.

Puhvel, J. (1991). *Hittite Etymological Dictionary (HED) Vol.3: Words beginning with H*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

Puhvel, J. (1997). *Hittite Etymological Dictionary (HED) Vol.4: Words beginning with K*, Berlin-New York.

Roszkowska, H. (1987). Musical Terminology in Hittite Cuneiform Texts, *Orientalia Varsoviensia*, 1, 23-30.

Ruster, C and Neu, E. (1989). Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Bogazköy-Texten, *StBoT Beiheft*, 2, Wiesbaden.

Singer, I. (1984). *The Hittite KILAM Festival*, Wiesbaden.

Sir Gavaz, Ö. (2015). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KUŠ kurša Üzerine Bir Değerlendirme (An Evaluation of KUŠ kurša which was Mentioned in Hittite Cuneiform Text), *Cahit Günbattu'ya Armağan*, Ankara, 99-111.

Sir Gavaz, Ö. ve Masalcı Şahin, G. (2021). Boğazkale Arşivinden Hişuwa Bayramını Konu Alan Yeni Bir Fragman (Bo 7850) / A New Fragment from the Boğazkale Archive about the hişuwa Feast, *ArAn*, 15/1, 171-192.

Taracha, P. (2009). Religions of Second Millennium Anatolia, *DBH*, 27, Wiesbaden.

Tischler, J. (1977-83). *Hethitisches Etymologisches Glossar (HEG) Teil I, A-K*, Innsbruck.

Tischler, J. (2001). *Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen, (HHW)*, Innsbruck.

Ünal, A. (2007). *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.

Ünal, A. (2016). *Hititçe Türkçe, Türkçe Hititçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte/Grand Dictionary of Hittite-Turkish, Turkish-Hittite alongside with Word Lists of Hattian, Hurrian, Hieroglyphic and Cuneiform Luwian and Palaic*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ünal, A. (2019). *Hitit Başkenti Hattuša'da Otuz Bin Koyunlu, On Bin Boğalı ve Bol İçkili Büyük Şölen Eski Anadolu'nun 3500 Yıllık Yemek ve İçkileri*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ünal, A. (2022). *Çağdaş Feminizme Çığır Açan Eski Anadolu Kadınları ve Kraliçe Puduhepa*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Weeden, M. (2011). Hittite Logograms and Hittite

Scholarship, *StBoT* 54, Wiesbaden.

Wegner, I. and Salvini, M. (1991). Die hethitisch-hurritischen Ritualtafeln des (h)išuwa-Festes, *ChS* ¼, Roma.

KISALTMALAR

AÜDTCFD = Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.

bkz. = Bakınız.

Bo = Inventarnummern von Tontafeln aus Boğazköy.

CAD P = *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* – Chicago 2005.

CHD P = Güterbock-Hoffner, *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Volume P*, Chicago 1997.

CHD Š/1 = H. G. Güterbock, H. A. Hoffner ve Theo P. J. van den Hout, *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Volume Š/1*, Chicago 2002.

CTH = Laroche, *Catalogue des textes hittites*, Paris, 1971. Košak – A. Müller G.G.W, hethiter.net/: Catalog (2015-0804).

DBH = *Dresdner Beiträge zur Hethitologie*.

d.n. = Dipnot

HdO = *Handbuch der Orientalistik*.

HED = Puhvel, Jaan, *Hethitische Etymological Dictionary*, Berlin/NewYork/Amsterdam 1984 vd.

HEG = Tischler Johann, *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Innsbruck 1977vd.

HFR = *Das Corpus der hethitischen Festrutuale Staatliche Verwaltung des Kultwesens im spätbronzezeitlichen Anatolien*.

HHW = Tischler, Johann, *Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Innsbruck 2001.

HPM = *Hethitologie Portal Mainz* (<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de>)

KBo = *Keilschrifttexte aus Boghazköi*, Leipzig, Berlin 1916 vd.

KUB = *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin 1921 vd.

Krş. = Karşılaştırınız.

RGTC = *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes* (Wiesbaden) 1977 vd.

Bd. 6 = *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, del Monte, Giuseppe F.-Tischler, Johann, Wiesbaden 1978.

RGTC 6/2 = *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*. del Monte, Giuseppe F., Supplement, Wiesbaden 1992.

RHA = *Revue Hittite et Asianique*.

StBoT = *Studien zu den Boğazköy-Texten*, Wiesbaden 1965ff.

Ekler

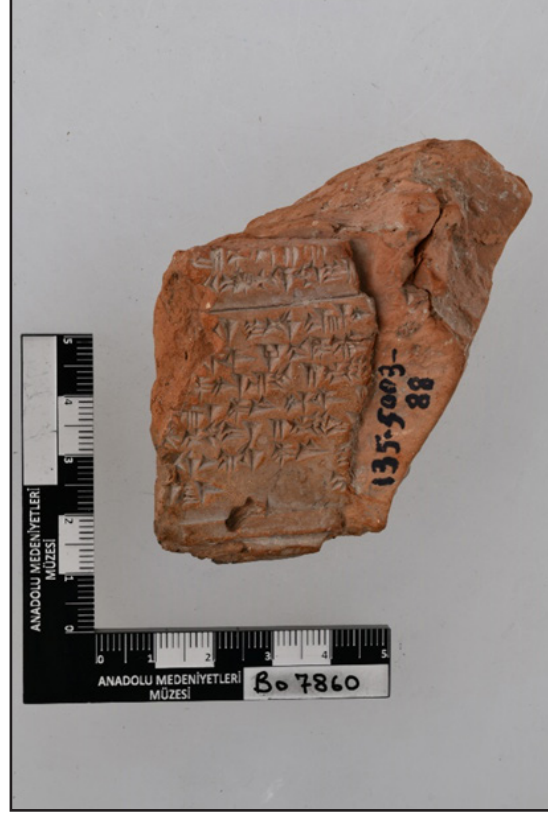
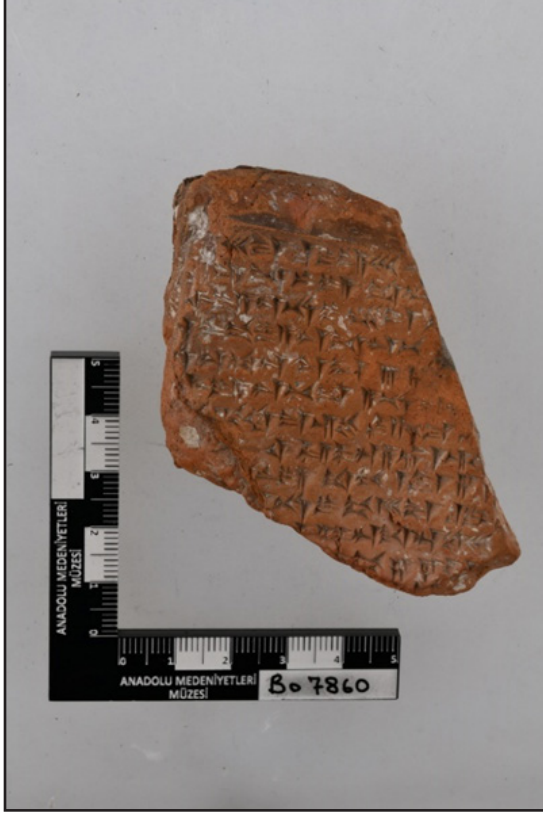
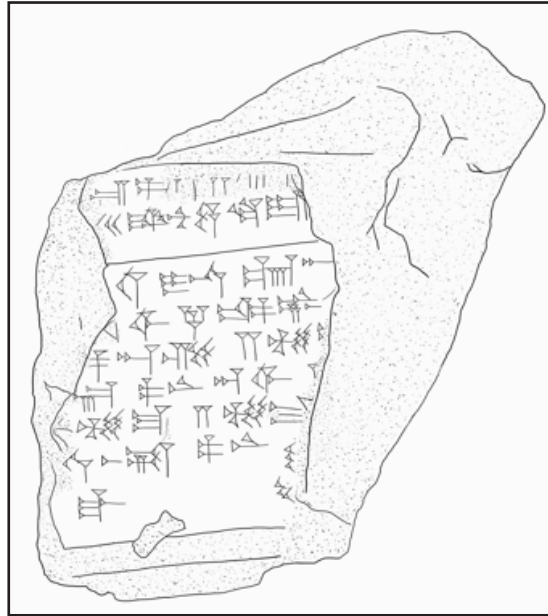
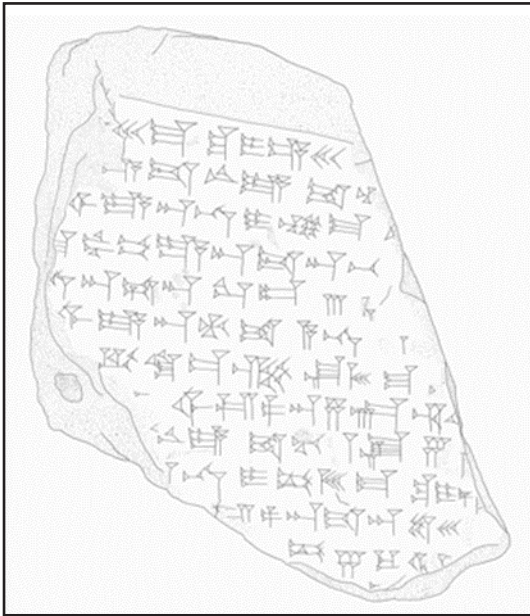

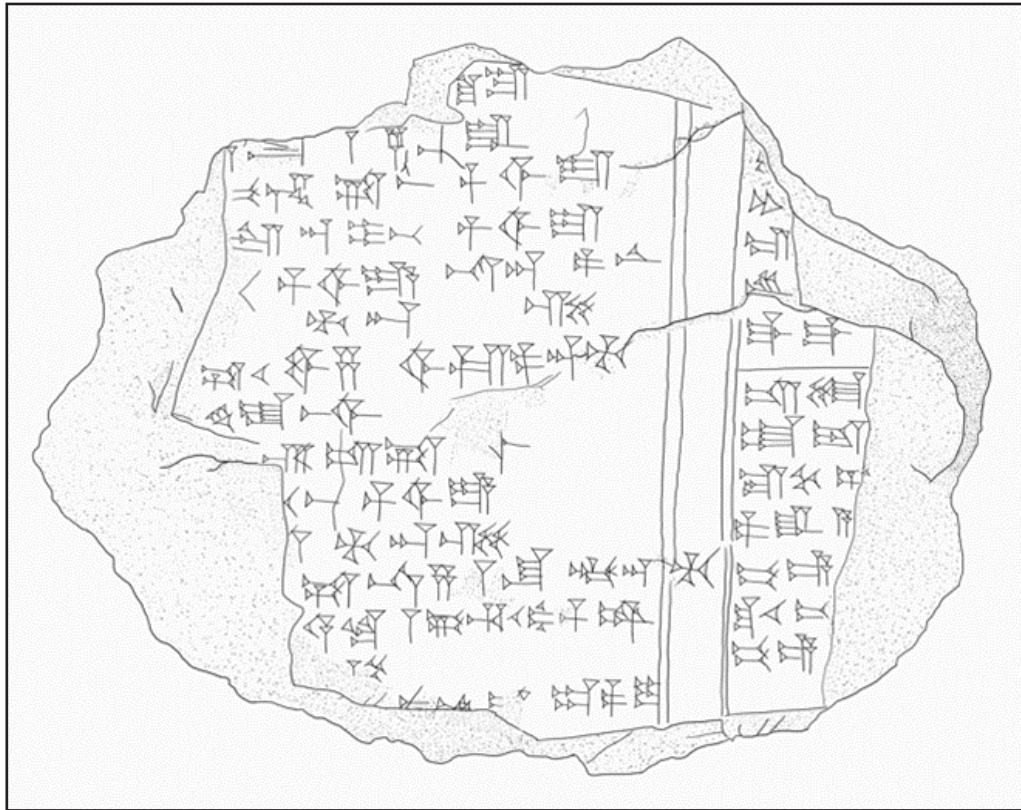
Foto: 1-2. Bo 7860 öy. ve ay.

Çizim: 1-2. Bo 7860 öy. ve ay.

Foto: 3. Bo 7909

Çizim: 3. Bo 7909 öy I ve öy II

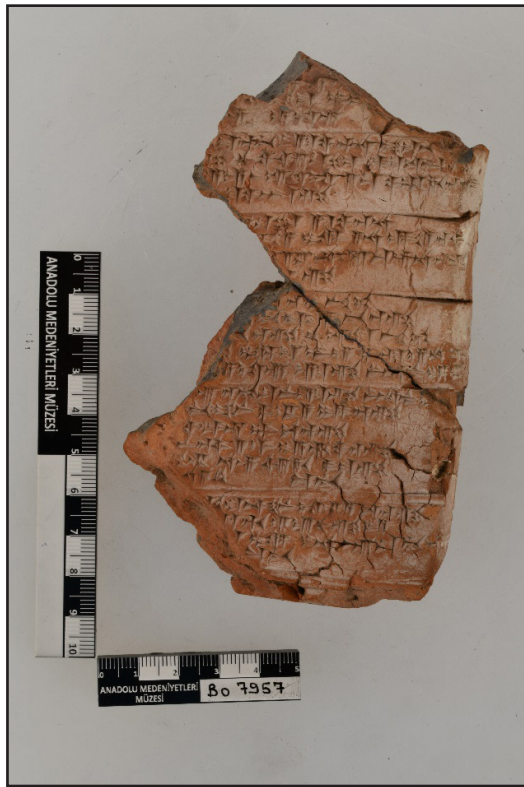
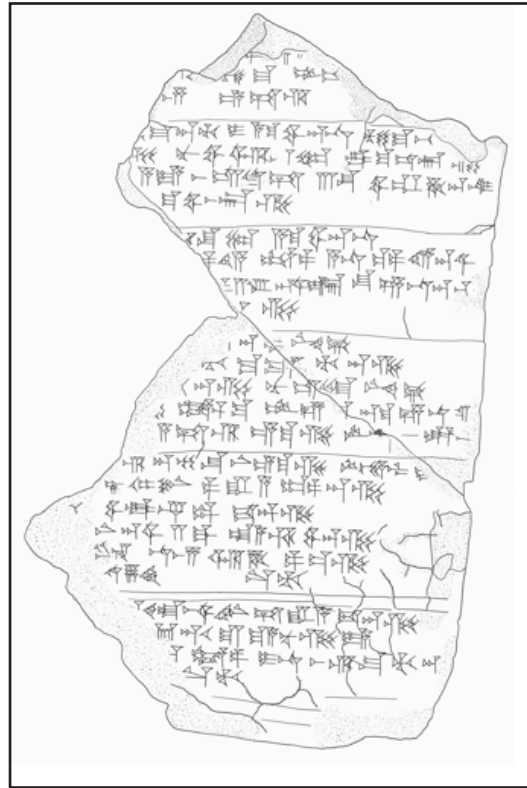
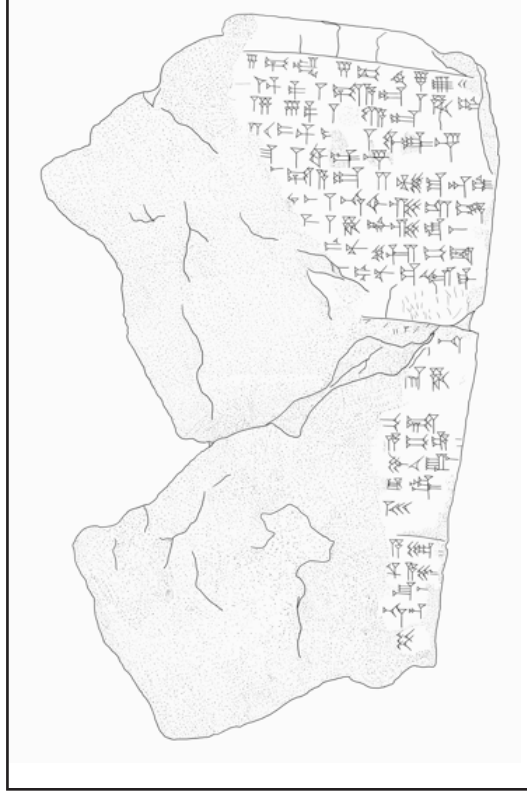

Foto: 4-5. Bo 7957 öy ve ay.

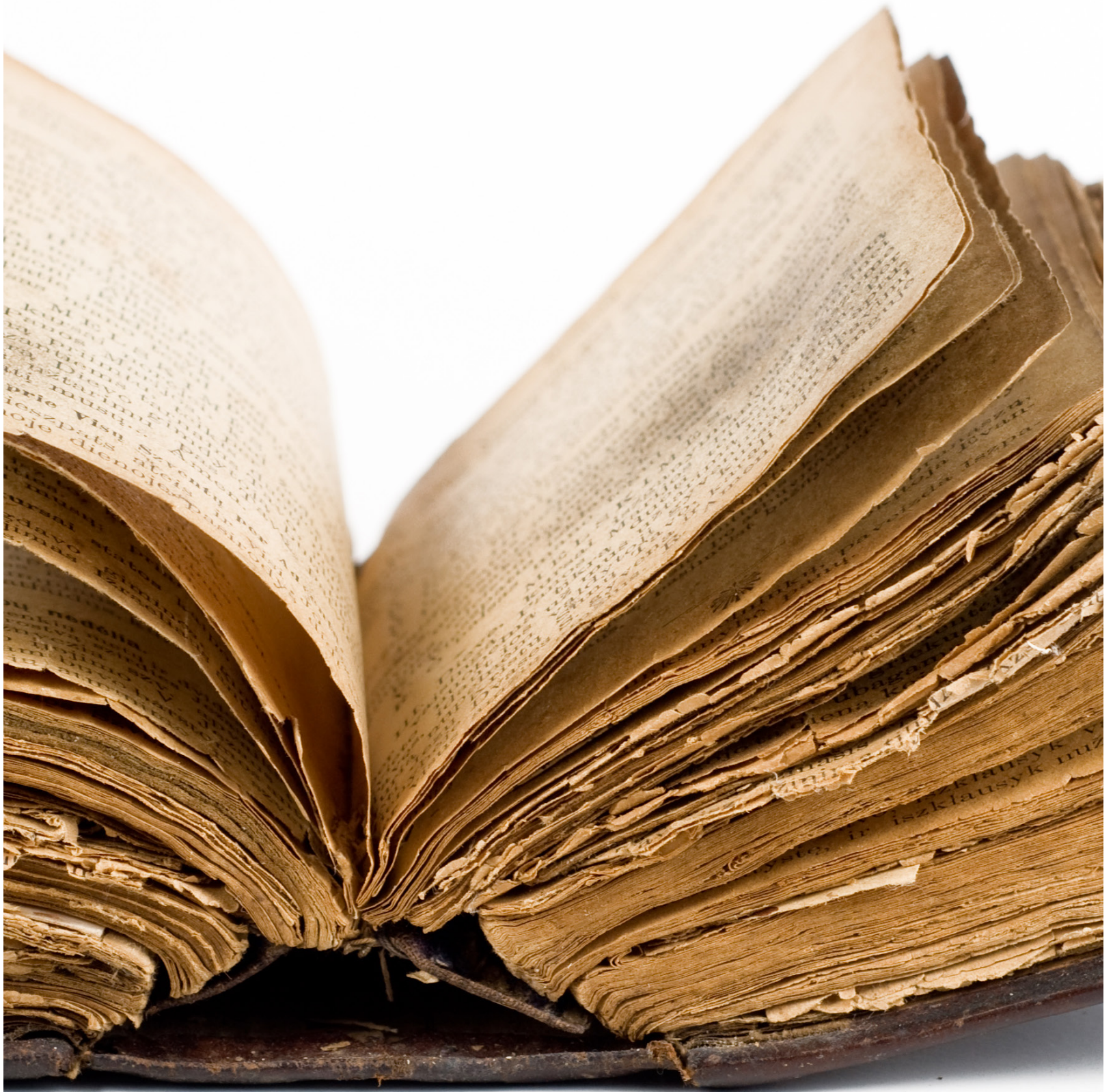

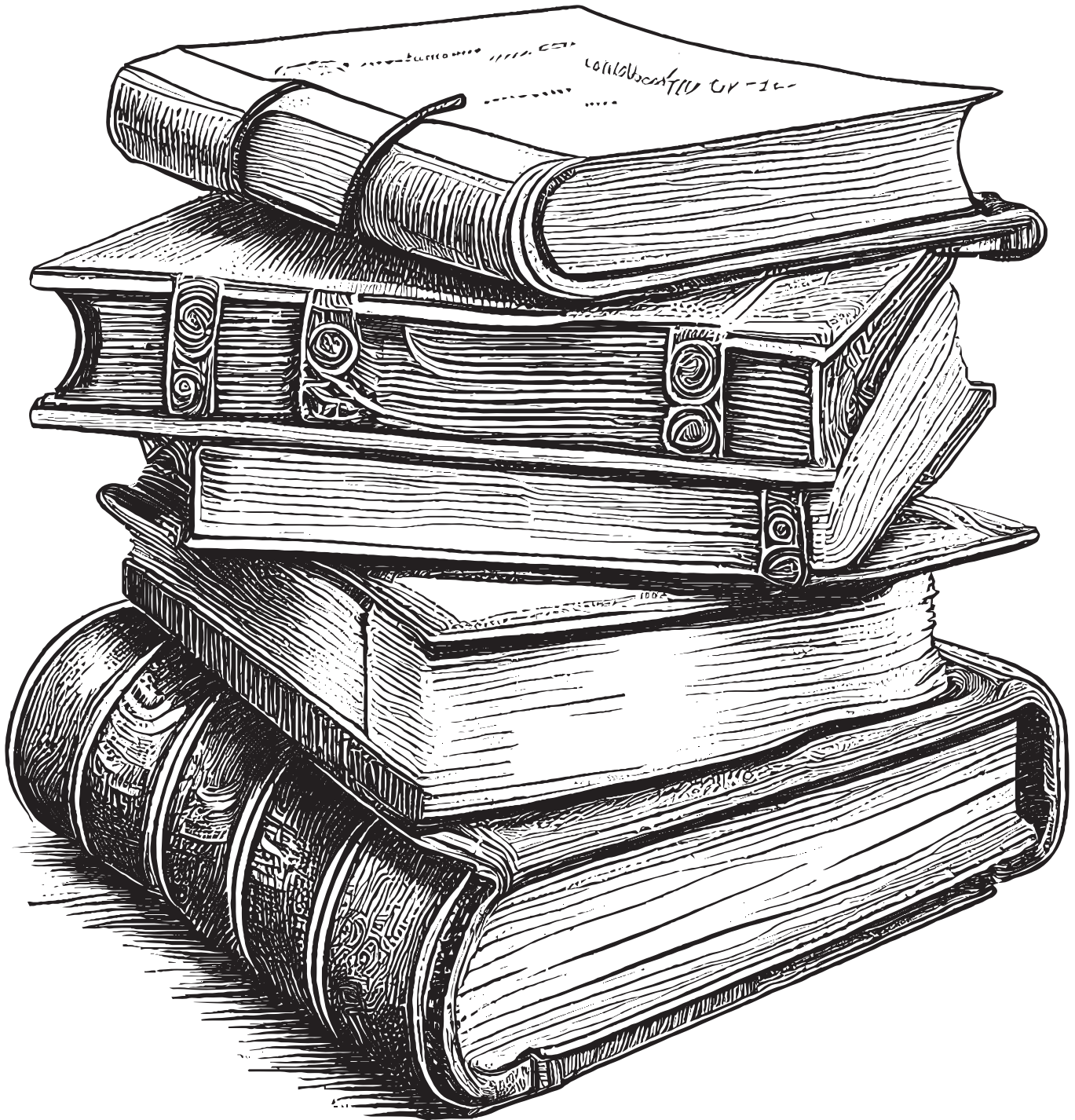
Çizim: 4-5. Bo 7957 öy. ve ay.

**Mimari Alanındaki Sanat
Tarihi Araştırmalarında
Bir Kaynak Olarak
Seyahatnameler:
Barındırdıkları Sorunlar ve
Dikkat Edilmesi Gereken
Hususlar**

Dr. Fahri YILDIRIM

Mimari Alanındaki Sanat Tarihi Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Seyahatnameler: Barındırdıkları Sorunlar ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar*

Travel Books as a Source for Architectural Studies in Art History: The Problems They Contain and Considerations

Fahri YILDIRIM**

Özet

Sosyal bilimlerdeki birçok araştırmanın temel başvuru kaynakları arasında yer alan seyahatnameler, zaman zaman başka hiç bir yerden ulaşılamayacak bilgileri elde etmek için zaruri olarak yararlanılması gereken kaynaklar haline gelebilmektedir. Seyyahların, ziyaret ettikleri yerleşimlerle ilgili aktarmayı sevdikleri konular arasında mimari eserlerin ve hatta bazı durumlarda bütün olarak bir kentin mimari dokusunun yer alması, yer verdikleri gravür ve baskılarda da yine yerleşimlerin dikkat çekici yapılarının bulunması ise kaleme aldıkları seyahatnamelerin sanat tarihi açısından değerli kaynaklar olmalarını sağlamaktadır.

Seyahatnameler, sanat tarihi alanındaki bazı konular ve dönemlerle ilgili önemli ve bazen de yegâne veri kaynaklarını meydana getiriyor olsalar dahi bir ön değerlendirmeden geçirilmeleri gerekir. Bu makalede, Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'yu ziyaret eden Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinin, mimari eserler özelinde kaynak olarak kullanılabilirlikleri üzerinde durulmuş, tespit edilen bazı sorunlara yer verilmiş ve araştırmacıların bu kaynaklardan yararlanılırken dikkat etmeleri gereken hususlara değinilmiştir. Bu açıdan, çalışmamızın sanat tarihi özelinde seyahatnamelerin bilimsel araştırmalarda kullanımına yönelik yapılacak metodoloji çalışmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Seyyah, Arkeoloji, Mimari, Sanat Tarihi

Abstract

Travel books, which are among the fundamental reference sources of many studies in social sciences, could sometimes become indispensable resources for information that cannot be obtained from anywhere else. The fact that the writers of these books like to mention about historical buildings and the remarkable structures of the settlements both in the text and in the engravings, makes them valuable sources in terms of art history.

Even though in some cases, the travel books are the only sources for art history studies, they need to be pre-evaluated. In this article, the utility of travel books of European travelers who visited Anatolia during the Ottoman Period as a source for historical buildings and the points that researchers should pay attention is emphasized. In this respect, it is thought that this article will help the methodological studies to be carried out for the use of travel books in scientific researches.

Keywords: Travel Books, Traveler, Archaeology, Architecture, Art History

* Geliş Tarihi: 25 Ağustos 2023 - Kabul Tarihi: 26 Eylül 2023

** Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı / Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, II. TBMM Binası Yanı, Ulus/ANKARA, yildirimfahri@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2013-1636

Giriş

Seyahatnameler, sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacı ve akademisyenlerin göz ardı edemeyeceği kaynaklar arasındadır. Bilhassa 19. yy.dan itibaren asıl amacı bazı yapıları yerinde görmek olan ve eserlerinin büyük bölümünü de bu yapılara ayıran seyyahlarla karşılaşılması, seyahatnameleri sanat tarihi araştırmaları açısından da değerli kaynaklar haline getirmektedir. Seyyahın ziyaretini gerçekleştirdiği tarihte bir yapının durumuyla ilgili aktardığı ufak bir bilgi, diğer kaynaklardan elde edilemeyen ve karanlıkta kalan bazı hususların aydınlatılmasına yardımcı olabilmektedir. Bir yapının kronolojik biçimde zaman içerisinde geçirdiği değişimler yine seyahatnameler aracılığıyla belirlenebilmektedir. Hatta sanat tarihçileri için daha güvenilir olarak tanımlanabilen kitabelerin dahi seyahatnameler ile desteklenmedikleri durumlarda araştırmacıları yanıltabildiğine dair örnekler mevcuttur¹.

Seyahatnamelerin sanat tarihi alanında değerli kaynaklar olduğu, pek çok araştırmacının da üzerinde durduğu bir gerçektir. Bazı makalelerinde bu kaynakların genel bir değerlendirmesini yaparak sanat tarihi açısından önemlerine değinen Eyice, Türkiye’den bahseden tüm seyahatnamelerin bir araya getirilmesi temennisini sık sık dile getirmiştir. Ayrıca seyahatnamelerin sanat tarihi araştırmaları açısından sahip oldukları değer bilincinde olarak Türkiye hakkında eser vermiş birkaç seyyahın da çevirilerine yer vermiş ve özel olarak arkeoloji, sanat tarihi ile ilgili içerdikleri bilgileri değerlendirmeye almıştır (Eyice, 1955a; Eyice, 1955b; Eyice, 1963; Eyice, 1975). 14 ile 16. yy.lar arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli kentlerini ziyaret etmiş seyyahların eserlerini ele alan Yerasimos, seyahatnamelerin adeta sanat tarihi alanındaki önemine işaret edercesine ziyaret edilen kentler ile birlikte bu yerlerde karşılaşılan ve bahsi edilen yapıları, seyyahların güzergâh listesine eklemiştir (Yerasimos, 1991). İldem’e göre bu kaynaklar tarihsel yönleri ağır bassa bile farklı alanlarda değerlendirilebilecek içeriklere sahiptir ve verdiği örneklerden biri Villehardouin’in İstanbul’un mimari

¹ Bursa ili, Karacabey ilçesine bağlı Uluabat yerleşimde bulunan kilisenin 1843 tarihli kitabesinin yol açtığı yanlışlıklar ve seyahatnameler sayesinde yapının tarihçesine yönelik düzeltme önerileri için bkz. Yıldırım, 2013: s. 1008-1012.

dokusuna yönelik aktardığı bilgilerdir (İldem, 2007: s. 2). Michelozzi ve Bonsignori’nin seyahatnamelerini değerlendiren Borsook ise 15. yy.ın ilk yarısı gibi erken bir dönemde bile seyyahların gördükleri yapıları kaydetmelerinin nadir olmayan bir şey olduğunu söyleyerek seyahatnamelerin sanat tarihini ilgilendiren niteliklerinin uzun geçmişiyle ilgili önemli bir ipucu vermiştir (Borsook, 1973: s.145).

Günümüze ulaşmayı başaran örneklerin sayısı düşünüldüğünde, sanat tarihi araştırmalarında kullanımlarına dair tüm seyahatnameler özelinde bir değerlendirme yapmanın güçlüğü ortadadır. Bu nedenle çalışmamız, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde ve bilhassa 19. yy.da Anadolu’yu ziyaret eden Avrupalı seyyahların mimari eserlerle ilgili verdikleri bilgilerle sınırlandırılmıştır. Bu seyahatnamelerin yazarları olan seyyahların nitelikleri, ilgi alanları ve seyahatnamelerin oluşturulma biçimleri, verilen bilgilerin güvenilirliğiyle bağlantılı problemler meydana getirebilmektedir. Bu seyahatnamelerden bazıları, sorunlu olmasına rağmen, özellikle sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların yoğun biçimde başvurdukları kaynaklar arasındadır. Araştırmalarda hatalar yapılmasına engel olunması ise bir ön değerlendirmeden geçirilmelerini gerektirmektedir. Bir bütün olarak seyahatnamelerden sağlıklı biçimde yararlanabilmek için seyyahın ve kaynağın çeşitli boyutlarıyla incelenmesi ve seyahatnameden elde edilen bilgilerin farklı kaynaklardan edinilen verilerle desteklenmesi gerekmektedir.

1. Seyahatnamelerin Mimari Alanındaki Sanat Tarihi Araştırmaları Bağlamında Yapısal İncelemesi ve Mevcut Problemler

Seyahatnamelerin mimari alanındaki sanat tarihi araştırmaları açısından taşıdıkları önemi, yazarı olan seyyah ve yüzyıllar bazında ele alarak genellemeye gitmek doğru bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte içeriklerinin, seyyahların nitelikleri yanında genel olarak dönemin kültürel yapısıyla da bağlantılı olarak değişiklik göstermesi, dönemsel bağlamda değerlendirilmelerini mümkün hale getirebilmektedir.

Avrupa'da eski kültürlere ve eserlere yönelik ilginin artmasıyla seyahatnamelerin genel olarak sanat tarihini ilgilendiren konular bakımından daha zengin kaynaklar haline gelmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu nedenle oransal olarak 19. yüzyıl ve sonrası seyahatnamelerinin sanat ve mimari tarihi araştırmaları açısından daha kapsamlı bilgiler barındırdığı söylenebilir; ancak, daha önceki yüzyıllara ait örneklerde hiçbir bilgi bulunmadığı da iddia edilemez. Yalnızca çok genel bir sınırlandırma ile erken dönem seyahatnameleri biçiminde tanımlayabileceğimiz 14. - 15. yüzyıl ve daha eski tarihli örneklerin büyük bölümünün sanat tarihi alanında kullanılabilir bilgiler veren eserler olmadıkları söylenebilir. Hatta seyahatname olarak adlandırılmalarına rağmen bazılarının yalnızca bir gezi güzergâhı bahsinden ibaret olduğu görülür². Sadece sanat tarihi değil, farklı alanlardaki araştırmacılara da neredeyse hiçbir bilgi sunmayan bu tür seyahatnamelere sonraki yüzyıllarda da rastlanmaktadır. Ancak bunlar oransal olarak erken dönemlere göre daha azdır.

Seyahatnameleri kaleme alanlara baktığımızda da amaçları yalnızca gezmek ve yeni kültürleri tanımak olan kişilere erken dönemlerden itibaren rastlanmakla birlikte³, 14. ve 15. yy.larda seyahatnamelerini kaleme almış olan çoğu kişi; tüccar (Khitrowo, 1889: 243–256, Tafur, 2004, Chambers-Pullan, 2004), elçi (Ruy Gonzales de Clavijo, 2007), asker (Konstantinovic, 2003), esir (Arnakis, 1951, Schiltberger, 1997) veya ajandı⁴. Bu kişiler doğal olarak çoğu kez iş veya zorunluluk neticesinde ziyaret ettikleri yerlerde genellikle amaçları ve kendi şartlarıyla bağlantılı durumlara odaklanan anlatımlar yapmak zorunda kalmışlardır.

Bu hususlar, erken dönem seyahatnamelerinin içeriklerinin zengin olmaması ve dolayısıyla da sanat tarihi araştırmacılarının yararlanabileceği çok az veri barındırması sonucunu doğurmaktadır. Ancak seyyahın ilgi alanı ve bilgi birikimi yetersiz, verilen bilgiler de ilk bakışta önemsiz görünse dahi, aktarılan ufak bir ipucu bile bir yapının tarihi açısından değerli olabilir ve her dönemde sanat tarihini ilgilendiren konularla ilgili bilgiler içeren örneklerle karşılaşılabılır. Lubenau, Covel, Thevenot gibi seyyahlar; 16. ve 17. yy.larda da eski eserlere yönelik ilginin, kaleme alınan seyahatnamenin neredeyse tüm içeriğini biçimlendirebildiğinin örnekleridir. Bu özellikleri de en önemli kullanım alanlarından birisinin sanat tarihi olabileceğinin göstergesidir. Dönemler arasındaki fark, mimari eserler örneğinde erken dönemlerde verilen bilgilerin çoğunlukla genel ifadeler ve dış görünüşlerin tanımlanması ile sınırlı kalmasıdır. Ancak sonraki yüzyıllarda Avrupa düşünce yapısındaki gelişme ve değişimlerle bağlantılı olarak diğer hususlarda olduğu gibi mimari eserler hakkında da daha ayrıntılı bilgiler verilmeye başlanmıştır. 18. yy.dan itibaren uzmanlaşmaların ortaya çıkması ile birlikte belirli konuları daha ayrıntılı biçimde incelemeye başlayan seyyahlar ortaya çıkmıştır. Bu seyyahlar gördükleri her şeyi aktarmak yerine büyük oranda belli sınırlar içerisinde kalan ve kendi uzmanlık alanlarıyla bağlantılı olan konulara değinmişlerdir. Bazı seyyahların ziyaret ettikleri yerleşimlerin özellikle arkeolojik değerleri ve mimari eserlerine yer vermeye başlaması ve bu aktarımlarını yüzeysel değil derinlemesine yapması da bu tür gelişmelerin neticesidir.

Seyyahların bir yapı hakkında verdikleri bazı bilgilerin arşivler başta olmak üzere daha farklı kaynaklardan da elde edilebileceği ve hatta bu kaynakların bazı durumlarda çok daha güvenilir olacağı söylenebilir. Bununla birlikte bu durum tüm bilgiler için geçerli değildir. Geçici süreli tamiratlar ve eklemeler, ihmalkârlıklar nedeniyle yapılarda meydana gelen bozulmalarla yönetimin ve halkın hatalı tutumlarının neden olduğu zararlar, yangın ve deprem gibi afetlerin yol açtığı hasarlar ve yok olmalar, yapılara dair halk söylenceleri gibi diğer kaynaklarda yer almayan bazı bilgiler, yalnızca seyahatnamelerde karşımıza çıkabilmektedir.

2 Brugeois'in eserinde takip edilen yollar haricinde bir bilgi mevcut değildir (Lelewel, 1857; Yerasimos, 1991: s. 98). Leunclavius'un eserinin başlangıç kısmında Hieronymus Beck von Leopoldsdorf'un yalnızca izlediği güzergâh verilmiştir (Leunclavius, 1596: s. 3). Tüccar Basile'in hac yolculuğu, ziyaret ettiği yerler hakkında kısa bilgiler veriyor olması nedeniyle diğer örneklere göre biraz daha ayrıntılı olmakla birlikte yine de genel olarak bir güzergâh biçimindedir (Khitrowo, 1889).

3 Bu kişilerin ilk sırasında gezi yapmayı bir saygınlık gören ve hatta Bursa'da karşılaştığı seyyah Abdullah-i Mısıri'nin ziyaret ettiği yerlerle kendi ziyaret ettiği yerleri kıyaslayarak gururlanan İbn Batuta gelir (Parmaksızoğlu, 1971: s. 44–45; Aykut, 2005: s. 297).

4 Özellikle erken dönemlerde ve Osmanlı'nın gücünün zirvesinde olduğu yıllarda bazı seyyahların görevi Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yönleri hakkında bilgi toplamaktır (İldem, 2007: s. 3). Bourgogne dukası Philippe le Bon'un görevlendirdiği Bertrandon de la Broquiere, Osmanlı'yı bu amaçla ziyaret ettiği anlaşılabilen seyyahlar arasında sayılabilir (Eyice, 1975: s. 87, 88, 91).

Seyahatnameler sayesinde yapıların konumlarının veya mevcudiyetlerinin belirlenebilmesi dahi, günümüze gelemeyen örnekler özelinde oldukça değerlidir⁵. Ancak seyahatnameleri sanat tarihi açısından değerli hale getiren asıl özellikleri, bir yapının seyyahın yolculuk yaptığı tarihteki durumunu belirleyebilmeyi mümkün hale getirmesinden kaynaklanır. Bununla birlikte seyahatnamelerin bu niteliklerinin sağlıklı biçimde değerlendirebilmesi için izlenen güzergâhların ve bu doğrultuda bahsi edilen yerleşimlerin ve yapıların, yolculuğun yapıldığı tarihlerin ve seyahatnamelerin içeriklerinin ne şekilde meydana getirildiğinin bilinmesi gerekir. Aksi takdirde günümüze gelemeyen bir yapının seyahatnameler sayesinde bir zamanlar mevcut olduğu ortaya konulsa dahi izleri yanlış yerde aranabilir veya tarihlendirilmesinde yapılan yanlışlıklar geçirdiği değişimlerinin kronolojisinde hatalara neden olabilir. Gerçekten bir gezi gerçekleştirmeden hayali bir seyahatname meydana getirenlerin veya daha önceki seyyahlardan alıntı yapanların aktardıkları bilgilerin de pek çok hataya yol açması oldukça muhtemeldir. Bu nedenle güvenilir kaynaklar olarak kullanılabilmeleri için öncelikle bu hususların tespiti gereklidir.

1. 1. Seyahat Tarihlerindeki Karışıklıklar ve Yol Açtığı Problemler

Seyahatnamelerin sanat tarihi araştırmalarında sağlıklı biçimde kullanılabilmeleri için seyahat tarihlerinin doğru biçimde belirlenmesi gerekir. Çünkü bir yapının belirli bir tarihteki durumunun, geçirdiği değişimlerin ve hatta mevcudiyetinin ortaya konulabilmesi ancak bu tarihlendirmelerin sağlıklı yapılabildiği durumlarda geçerlilik kazanır. Aksi takdirde, birkaç yıllık sürelerle sınırlı olsa bile yapılan yanlışlıklar, yapının geçirdiği değişimlerin kronolojisinde hatalar yapılmasına neden olabilir.

Seyahatların birçok durumda gezilerini ayrıntılı biçimde tarihlendirmiş olmaları, seyahatnamelerin büyük bölümünün gezi tarihlerini doğru biçimde belirlemeyi mümkün kılar. Ancak seyahatlerini gerçekleştirdikleri tarihle ilgili hiçbir ipucu vermeyen seyyahlar da vardır. Bu nedenle seyahat tarihlerini

5 Bertrand de la Broquiere'un Küçükçekmece civarında bir köprünün mevcudiyeti hakkındaki aktarımı, yapılan kazılara kadar bu yapıyla ilgili mevcut yegâne bilgiyi oluşturmuştur (Eyice, 1975: s. 104, dn. 50).

belirleyebilmek için bazen tüm seyahatnamenin incelenmesi, verilen ipuçlarının ve seyyahın yaşam öyküsünün tetkik edilmesi, tarihi olaylarla bağlantı kurularak değerlendirilmelere gidilmesi gerekebilir. Bununla birlikte bazen hiçbir şekilde tarihler tam olarak tespit edilemez ve yalnızca yakın olabilecek yıllar belirlenebilir. Hatta bize en çok yardımı dokunan seyyahların düştükleri tarih kayıtlarını dahi bazen şüpheyle ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bunun örneklerinden biri Egmont ve Heyman'ın seyahatnamesidir. Seyyahlar, İstanbul'da buldukları sırada aldıkları bir fermanın içeriğini olduğu gibi aktarmışlar ve sonundaki tarihi de 1033 yılının Muharrem ayının 1'i olarak vermişlerdir (Egmont ve Heyman, 1759: s. 232). Bu tarih, 1623'e denk gelmektedir. Ancak Thomas Harmer, seyahatnamenin kapsamlı bir incelemesini yaparak bu tarihin yanlışlığını ortaya koymuştur. Belirttiği üzere aslında 1720 yılı civarına denk gelen ve 1133 olması gereken tarih, yanlışlıkla 1033 olarak basılmıştır. Tarihin bu şekilde düzenlenmesi karşılaşılan kişilerle ve olaylarla da uyumlu olmaktadır⁶.

Seyahat izlenimlerini, yolculukları sırasında kaleme almayı sonradan hatıralarına dayalı olarak yazanlar veya yolculukları sırasında tuttıkları notları sonradan bir araya toplayanların eserlerinde de tarihi tam olarak tespit etmek sorunlu bir durumdur. Texier, Anadolu'da biri 1833, diğeri ise 1843 yılında başlayan iki gezi düzenlemiştir (Texier, 2002). Konu ettiği yapılarla ilgili gözlemlerin bu tarihlerin hangisine ait olduğunu belirleyebilmek bazen mümkün olamamaktadır. Benzer biçimde Hasluck'un eseri 1899–1916 tarihleri arasında bulunduğu Türkiye ve Yunanistan'daki gözlemlerinin neticesinde ele alınmıştır ve yapılarla ilgili gözlemlerinin bu geniş tarih aralığına yerleştirilmesi gerekir (Hasluck, 1929: s.v).

Tarihlendirmeler, bahsini ettiğimiz nedenlerden ötürü sanat tarihi araştırmacılarının dikkat etmesi gereken hususlar arasında yer almakla birlikte genellikle daha az karşımıza çıkan bir sorundur ve erken dönem

6 Harmer, yolculuk sırasında seyyahların karşılaştıkları kişilerle bağlantılı olarak bu durumu doğrulamayı başarmıştır (Harmer, 1815: s. xix-xxi). Araştırmacının belirtmediği ancak tarihin ortaya konulması hususunda yardımcı olacak kişilerden birisi de seyyahların Bursa'da karşılaştıkları ve ismini Marc Anthonio Teberci olarak verdikleri doktordur. Bu doktor, Tournefort'un 1701 yılında (Tournefort, 2005: s. 238) ve Paul Lucas'ın da 1702 yılında (Lucas, 1714: s. 378) bahsini ettikleri Cerci'dir.

seyahatnameleri haricinde gezi tarihlerinin tespitinde büyük bir güçlük yaşanmamaktadır.

1. 2. Yapıların Tespitiyle İlgili Sorunlar

Seyahatnamelerde hangi yapılardan bahsedildiğinin tespiti de bir problem olabilmektedir ve bu tür sorunlar büyük yerleşimlerden ziyade köy mahiyetindeki yerleşimler veya yerleşim yeri dışında kalan yapıların belirlenmesinde karşımıza çıkmaktadır. Zira seyyahlar, yerleşim isimlerini çoğunlukla duydukları biçimde ancak kendi dillerine uygun şekillerde kaydetmişlerdir. Takip edilen güzergâhların belirlenebildiği durumlarda bunların Türkçe karşılığı genellikle tespit edilebiliyor olmakla birlikte bazı isimlerin herhangi bir yerleşimle bağdaştırılamayacak derecede bozuk olması, seyyahın bahsini ettiği yerleşimin araştırmacılar tarafından belirlenebilmesi konusunda büyük bir problem teşkil edebilmektedir. Bu karışıklık, bazen seyyahları da zor durumda bırakmakta ve kendilerinden önce aynı güzergâhı takip eden kişilerin izinden gitseler bile sözü edilen yerleşimleri belirleyememelerine neden olmaktadır (Chateaubriand, 1814: s. 209).

Böylesi bir soruna çözüm getirebilmek için seyyahların takip ettikleri güzergâhların doğru biçimde belirlenmesi gereklidir. Bu sayede sözü edilen yapıların da hangi yerleşimin sınırı içerisinde kaldığı tespit edilebilir. Bununla birlikte yerleşim yeri tespit edilse bile, seyyahın bahsini ettiği bir yapının tanımlamasını yaparken ismini vermemesi veya yanlış aktarması da yine sanat tarihi araştırmacıları için bir sorun meydana getirebilmektedir. Bu durum özellikle köprüler, çeşmeler, kervansaraylar ve hamamlar gibi pek çok ortak özelliğe sahip olan ve genel nitelikleri yönüyle de birbirine benzeyen yapıların tespitinde sorunlara yol açmakta; haklarında çok özel bir bilgi verilmediği durumlarda seyyahın hangi yapıdan bahsettiğini tespit etmek bazen mümkün olamamaktadır.

Bir yapının isminin başka bir yapıyla karıştırılması veya mevcut olmadığı halde mevcutmuş gibi gösterilmesi hiçbir şekilde bahsinin edilmemesi veya isminin verilmemesinden daha büyük sorunlara yol açabilmektedir. Bu güçlüklerin örnekleri bazen aynı isimle farklı yapılardan bahsedildiğini gördüğümüz hamamlarda çok sık karşımıza çıkmaktadır. Bursa hamamları hakkında yapılan bahisler bu sorunla ilgili

örnekler sunması bakımından ele alınabilir. Browne, Taylor, Murray ve Busch, Kaplıca Hamam ismiyle Yeni Kaplıca'dan söz etmişlerdir (Browne, 1820: s.109, Taylor, 1862: s. 313–314, Murray, 1854: s. 182, Busch, 1870: s. 148), Texier, Eski Kaplıca'nın ismini Kaplıca Hamam şeklinde vermiştir (Texier, 2002: s. 208). Davey, Yeni Kaplıca'nın ismini Eski Kaplıca olarak kaydetmiş (Davey, 1907: s. 415–416), Eski Kaplıca'yı ise Gazi Hünkâr Hamamı olarak adlandırmıştır (Davey, 1907: 416). Bu seyyah her iki yapıyı da ele aldığı ve konum, inşa eden kişi gibi bazı ayrıntılar verdiği için isimlendirme konusunda yaptığı yanlış düzeltmek mümkün olabilmektedir. Walker da ziyaret ettiği bir hamamın ismini Eski Kaplıca olarak kaydetmiştir. Ayrıca tarihi hakkında verdiği bilgiler de ilk başta gerçekten bu hamamdan söz ettiğini akla getirmektedir. Bununla birlikte sıcaklık bölümün döşemelerinin renkli mozaiklerden, duvarlarının ise çinilerden yapıldığını söylemesi aslında bu hamamın Yeni Kaplıca olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır (Walker, 1886: s. 195–196). Bu iki seyahatname, aktarılan bazı ayrıntılı bilgiler sayesinde hatalı isimlendirmelerin yol açabileceği problemlerin telafi edilebildiği örneklerdir. Ancak bu şekilde ayrıntıların verilmediği durumlarda benzer mimari niteliklere sahip olmaları dolayısıyla özellikle hamam, köprü, çeşme gibi yapılarla ilgili yapılmış yanlışları tespit edebilmek çok zordur. Bazen yalnızca genel hatlarıyla aktarılan bu tür yapılarla ilgili verilen bilgiler doğal olarak sorunludur ve gerçekten hangi yapıdan bahsedildiğiyle ilgili belirsizlikler olduğu durumlarda böylesi bir kaynağa şüpheyle yaklaşılması gerekir.

1. 3. Seyahatnamelerin Yazılma Biçimleriyle Bağlantılı Problemler

Seyahatlerin gerçekleştirildiği tarihler ve seyahatnamede yer verilmesine rağmen konuları ve isimleri tam olarak belirlenemeyen yapılar, sanat tarihi araştırmacılarının seyahatnamelerde karşılaşılabilecekleri, ancak genellikle önemsiz ve dikkatli tetkikler sonunda ortadan kaldırılabilen sorunlar meydana getirirler. Seyahatnamelerin araştırmacıları yanlış yönlendirme tehlikesi daha ziyade yazılanların seyyahın gözlemlerini yansıtmadığı, diğer seyahatnamelerden yapılan alıntılar veya kurgular neticesinde meydana getirildiği durumlarda yaşanır.

Zira bazen seyahatnamelerde olaylar, durumlar ve de yapılarla ilgili bilgiler seyyahın bizzat gördüğü ile bir şekilde duyduğu veya bilgi sahibi olduğu ayrımı yapılmaksızın verilebilmektedir. Bu, seyahatnamelerin güvenilirliğini zedeleyen önemli bir sorundur ve seyyahların bizzat görmedikleri yapılara veya başka seyahatnamelerden yaptıkları alıntılara yer verdiklerinin tespitinin yapılamaması büyük hatalara neden olabilmektedir.

Birçok örnekte karşımıza çıktığı üzere kendileri yolculuk yapmış olsalar dahi seyyahların büyük bölümü aktarımlarına gördüklerinin yanında, hayal ettikleri veya duyduklarını veya başka bir seyyahın yaptıkları alıntıları kattığını itiraf etmez. Eğer seyyah, ziyaretinden çok daha eski tarihten aldığı cümlelere kendi eserinde yer verirse, bu yıllar arasında bir yapıda meydana gelmiş değişiklikler olmamış ve hatta uzun zaman önce ortadan kalkmış bir yapı hala mevcutmuş gibi algılanabilir⁷. Böylesi bir tutumun pek çok seyyah tarafından benimsenmesi nedeniyle verilen bilgilerin değerlendirilmeye alınmadan önce bir süzgeçten geçirilmesi zaruridir.

Seyahatnamelerde sıklıkla karşımıza çıktığı üzere seyyahlar yolculuğa başlamadan önce ziyaret edecekleri yerler hakkında bilgi toplamakta, kendilerinden önce bu yerleri gezmiş olanların eserlerini incelemekte ve hatta bu eserlerle birlikte aldıkları notları yanlarında taşımaktadır. Chateaubriand, yolculuğuna çıkmadan önce 200 kadar seyahatname okuduğunu belirtmiştir (Chateaubriand, 1946, s. 196'dan aktaran İldem, 2007: s. 7). İznik'te kendilerine rehberlik yapacak kişilerin ancak bilgisiz rahipler olacağı öngörüsüyle henüz İstanbul'da iken, bu yer hakkında bazı bilgileri not aldığını bildiren ve büyük oranda daha önceki seyyahların aktarımlarından oluşan bu notları da eserinde yeri geldiğinde aktaran Marcellus, yolculuklara başlamadan önce başka seyahatnamelerin incelenmesinin nedenleriyle ilgili önemli bir örnektir (Marcellus, 1839: s. 144). Servantie, belki de bu

7 Benzer sorunlar gravürlerin kopyalandığı durumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerde orijinal gravürün aynısının veya ufak değişikliklere maruz kalmış benzerlerinin kullanılması bazı yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Çünkü resmedilen yapılardan bazıları seyahatnameyi kaleme alan seyyahın ziyaret ettiği dönemlerde değişikliğe uğramış veya tamamen ortadan kalkmış olsa bile bu çizimler neticesinde hala mevcutmuş veya değişikliğe uğramamış algısı oluşabilmektedir (Arslan, 1992: s. 22).

gerçekle paralel biçimde gezi anlatılarını daha önceki gezi yazarları, rehberleri, bunların yanında romanlar, görsel sanat eserleri, önyargılar ile şekillenen ve gerçekliklerin içine hayal güçlerinin katıldığı ürünler olarak tanımlamıştır (Servantie, 2008: s. 69)⁸. Özellikle 19. yy. seyyahlarının büyük bölümü, gezi yapacakları yere ziyaret gerçekleştirmiş daha önceki seyyahlardan ve bunların yapıtlarından haberdardır.

Aslında farklı seyyahların eserlerinin okunmuş olması, seyahat meraklılarının durumunu düşündüğümüzde gezi düzenlenecek yer hakkında bilgi edinilmesinin mutlak bir gereksinimi olarak görülebilir. Bu tür bir yöntem izleyen seyyahların diğer seyahatnameleri inceleme nedenleri arasında yerleşimlerin tarihçelerini öğrenmek, önde gelen yapılarla ilgili bilgi sahibi olmak ve bu yapıların tarihlendirilmesinde yardım almak da yer almaktadır. Üstelik eski kaynaklardan yararlanmanın bir yerleşim veya yapıda meydana gelen değişiklikleri veya yanlış aktarımları saptamak ve bazen şüpheli bulunan tarihlendirmelerde fikirler sunmak gibi amaçlarla yapılması, sanat tarihi araştırmaları açısından oldukça faydalı bilgileri de ortaya çıkarır. Çünkü herhangi bir yapıda meydana gelen değişiklik bu sayede tespit edilerek kaydedilmiştir. Hatta kendilerinden önce bahsi edilen bir yapıyı veya anıtı görmek ve bunlardaki değişiklikleri saptamanın seyyahların en çok özen gösterdikleri hususlardan biri olduğu bile söylenebilir (İldem, 2007: s. 8). Birçok örnekte ele alınan yapının iki farklı tarih arasında geçirdiği değişimler hakkında bilgi verilmiş veya önceki seyyahın düşmüş olduğu hatalar çeşitli fikirler ileri sürülerek düzeltilmiştir⁹.

Bazı seyyahlar, seyahatnamelerini hazırlarken farklı kaynaklardan yararlandıklarını çeşitli şekillerde açıklama yoluna gitmişlerdir. Grelot, Mudanya'nın

8 Araştırmacının bu tanımlaması yanlış olmasa da belirli bir dönem sınırlandırması yapmaması nedeniyle eksik görülür. Zira en azından bizim incelediğimiz örneklerde bu tanımlamaya daha ziyade geç dönem seyahatnamelerini yerleştirebilmek mümkündür. Bu dönemlerde eski seyyahlardan yapılan alıntılar ve etkilenmeler daha fazladır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan gezilere yer verilen seyahatnameler özelinde Doğu hikâyelerinin etkisi altında kalan ve okuyucularının da bu ilgisinden haberdar biçimde harem yaşamı, kadınları, hamam eğlenceleri gibi konulara odaklanarak kendi hayal güçlerini işin içine katan seyyahlarla daha sık biçimde karşılaşılır.

9 Bu yalnızca yapılar örneğinde kendini göstermez. Seyyahlar seyahatlerine çıkmadan önce duydukları olaylarla karşılaştıkları durumlar arasındaki farklılıklara dikkat çekerler ve bu dikkatli tutum anlatımlarını daha değerli hale getirir (Lowry, 2004: s.22).

tarihi ile ilgili bilgileri Vaillant'tan aldığı açık bir biçimde belirtmiştir (Grelot, 1998: s. 35). Morritt, Küçük Asya ve Yunanistan'da ziyaret ettiği antik yerleşimler hakkında zaman zaman kendi gözlemlerine de yer vermiş ancak büyük oranda Richard Chandler'dan alıntı yapmıştır (Marindin, 1914: s. 98). Walsh, Bursa'ya gezi düzenlemeden önce Tournefort, Kinneir ve başka seyyahların eserlerini okuduğunu açıklamıştır (Walsh, 1836: s. 211, 213). Rennell, eserinin tamamını farklı seyyahların eserlerinden alıntılarla meydana getirmiş ve bu durumu da itiraf etmiştir (Rennell, 1831)

Bu örneklerde olduğu gibi aktarılan bilgilerin aslında bir başka seyyaha ait olduğunun açıklanması herhangi bir sorun oluşturmaz. Çünkü sözü edilen seyahatnamelerle karşılaştırma yapılarak hangi cümlelerin seyyaha ait olduğu hangilerinin alıntı olarak verildiği kolayca tespit edilebilir. Bilgilerin alındığı seyahatnamelere herhangi bir atıf yapılmadığı ve hiçbir şekilde bir gezi gerçekleştirilmeden farklı seyyahların aktarımların bir araya getirildiği kaynaklar ise çok büyük problemler barındırır. Bir yapıyla ilgili seyyahın başka bir kaynaktan yararlanmasının olumsuz olarak görülebilecek yönü ise bazen kendi görüşlerini belirtmemesi, yalnızca kaynak olarak kullandığı kişinin gözlemlerini tekrar etmesinden kaynaklanır. Bu örneklerde yazar, bazen daha önceki seyyahların tanımlamalarını kendi gözlemleriyle birleştirmiş, bazen de kelimesi kelimesine kendi sözleri gibi aktarmıştır (Lowry, 2004: s.11; İldem, 2007: s.7). Bu tür bir yöntemin yol açtığı sorunlara Hasluck'tan bir örnek verilerek açıklama getirilebilir. Hasluck, eserini 1899-1916 tarihleri arasında Anadolu'da yaptığı gezilerindeki gözlemlerini bir araya getirerek oluşturmuştur. Ancak farklı seyahatnamelerden aldığı alıntıları aynen aktarmış olması, sanat tarihi alanındaki araştırmalara yansımaları muhtemel bazı hatalar yapmasına neden olmuştur. Bunlardan biri, Bursa'daki manastır hakkındaki tanımlamasıdır. Hasluck, 19. yy.ın ilk yarısında ve tamamen ortadan kalkmasına neden olan 1855 depreminin öncesinde manastırı görmüş olan Hammer, Pardoe ve Turner gibi seyyahların eserlerinden yaptığı alıntılarla bu yapının hala mevcutmuş gibi algılanmasına neden olacak bir tanımlamada bulunmuştur (Hasluck, 1929: 18, dn. 5). Hasluck'un verdiği bu bilgiyi kendi gözlemleri sonunda ortaya koyduğunu düşünen birisi, 20. yy.ın

başlarında manastırın harabe bir halde olsa da halen ayakta olduğunu zannedebilir ve mimari araştırmalarda böylesi bir yanlış, yanlış değerlendirilmeleri beraberinde getirebilir.

19. yy. öncesinde seyahatnamelerin nadirliği düşünüldüğünde bu dönem seyyahlarının ziyaret edecekleri yerler hakkında kendilerinden önce bilgi veren bir kişinin notlarını keşfetmelerinin daha zor olacağı muhakkaktır. Ancak 19. yy.ın sonrasında neredeyse tüm seyyahlar belirtmiş olsunlar veya olmasınlar daha önceki seyahatnamelerden bir şekilde alıntı yapmış veya en azından etkilenmiş olmalıydılar. Zira bu yüzyılla birlikte pek çok kişi Batı'da büyük merak uyandıran ülkelere yolculuklar gerçekleştirmiştir. Seyahatnamelerin sayısının artması ve daha çok sayıda basılmasıyla birlikte bunlara ulaşmak, alıntılar yapmak, doğrudan alıntı yapılmasa bile zihinde kalanların etkisiyle tanımlamalarda bulunmak mümkün hale gelmiştir. Hatta yapılan alıntılar bazı seyyahların gerçekten bir gezi gerçekleştirip gerçekleştirmediği konusunda şüphelere düşülmesine neden olabilecek düzeye ulaşmıştır. Kafalarında hayali Doğu'yu yansıtmaya çalışan ve bunu yapmak için diğer seyyahların betimlemelerini kullanan birçok seyyah mevcuttur (İldem, 2007: s.4). Özellikle bu şekilde meydana getirilen kitaplar, diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi sanat tarihi araştırmaları için de güvenilirliği olmayan kaynaklardır.

Bir seyahatnamenin alıntılara yer verdiği veya tamamen farklı kaynaklardan yapılan alıntılarla meydana getirildiği; izlenen güzergâhlar, verilen bilgiler gibi ayrıntılardaki benzerlikler yolu ile tespit edilebilir. Ancak farklı seyahatnameler arasında çok büyük benzerlikler olsa dahi, bazen bu durumun birlikte yolculuk yapan seyyahların ayrı eserler ortaya koymaları ile bağlantılı olması da bir diğer güçlüktür. Morritt ve Dallaway'ın seyahatnamelerinin izlenen güzergâh, tarih, hatta İznik'e kapı yerine surlardaki bir açıklıktan girilmesi, bir gece meydana gelen fırtına ve deprem gibi ufak ayrıntılarda dahi birbirlerine çok benzer (Dallaway, 1797: s. 164, Marindin, 1914: s. 105). Bu durum doğal olarak seyyahlardan birisinin diğerinin eserinden alıntı yapmış olabileceği akla getirebilir. Ancak Morritt'in seyahatnamesi incelendiğinde, seyyahın İzmit'ten yazdığı bir mektupta İstanbul'dan

yola çıktıklarında kendilerine eşlik eden kişiler arasında Dallaway'ın de olduğu bilgisini vermesi (Marindin, 1914: s. 98), iki seyyah tarafından aynı güzergâh dâhilinde, aynı yerleşim yerlerinin ziyaret edildiğini ve ayrı seyahatnameler meydana getirildiğini kanıtlar.

Benzer durum, daha farklı seyahatnameler için de geçerlidir. Ange de Gardane ve Salvatori'nin yolculuklarını beraber gerçekleştirdiği, her iki seyyahın da yolculuk yaptığı kişilerden bahsetmesi sayesinde kolaylıkla tespit edilebilmektedir (Gardane, 1809: s.2; Salvatori, 1814: s. 631). Leeves ve Barker'in ortak yazar olarak görüldükleri bir eserleri mevcuttur (Leeves ve Barker, 1824). Bunun yanında Barker'in gezi esnasında tuttuğu notlar tek yazarlı olarak da yayınlanmıştır (Barker, 1824). Barker, yol arkadaşları içinde Leeves'in haricinde Walsh'un olduğunu belirtmiştir (Barker, 1824: s. 449). Dahasonraki kısımlarda Walsh'un ismini vermese de Walsh'un kendisi yolculuklarına üç kişiyle devam ettiklerine ve bu kişilerden birisinin Leeves olduğuna seyahatnamesinin çeşitli yerlerinde değinmiştir (Walsh, 1836: s. 172, 174). Bu nedenle izlenen güzergâhlar ve yolculuk tarihleri üç kaynaktan da benzerdir ve yalnızca ayrıntılarda farklılaşmalar görülmektedir. Hamilton ve Strickland'in de izledikleri güzergâhlar aynıdır ve belli bölümler dâhilinde verilen bilgiler, birbirlerinden alıntı yaptıkları izlenimi uyandırmaktadır. Hatta Strickland'in seyahatnamesi, Hamilton'un seyahatnamesinin bir özeti gibidir (Jardine, 1858). Ancak her ikisinde farklılıklar ve şahsi bakış açıları söz konusudur ve daha önemlisi Hamilton tarafından Strickland'in bu seyahatte yol arkadaşı olduğu bilgisi aktarılmıştır (Hamilton, 1842: s. 69, 93)¹⁰.

Bu örneklerin de gösterdiği üzere bir gezi sonucunda ve seyyahın kendi gözlemleriyle meydana getirilenlerle, hayali biçimde veya alıntılarla oluşturulan seyahatnamelerin ayrımının yapılabilmesi, bazen seyahatnamenin yalnızca belli bölümlerinin değil tamamının incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Biraz önce örneklerini verdiğimiz gibi dikkat çekecek derecede benzer olmalarına rağmen bazı seyahatnamelerin bizzat gezi gerçekleştiren seyyahlar tarafından yazıya geçirildiği bu şekilde anlaşılabilir. Bu konudaki detaylı incelemeler,

seyahatnamelerin güvenilir mi yoksa şüpheyle yaklaşılması gereken kaynaklar mı olduklarının belirlenmesini sağlar.

Bu istisnai örneklerin haricinde farklı seyahatnamelerdeki benzerlikler, genellikle birbirlerinden yapılan alıntılardan kaynaklanmıştır. İki farklı seyahatname arasındaki benzerlik, birinin diğerinden alıntı olduğunu kanıtlayabilse de böylesi tespitler bile kendi içinde güçlükler barındırabilir. Pullinger ve Pococke'nin seyahatnameleri hangi seyyahın diğerinden alıntı yaptığının tespit edilmesiyle ilgili yaşanabilecek güçlüklerin bir örneği olması bakımından önemlidir. Zira Pullinger, Pococke'ye atıf yaparak bazı bölümlerde bu seyyahı kaynak olarak kullandığını açıklamıştır. Ancak her iki eser incelendiğinde Pococke'nin de Pullinger'den alıntı yaptığı ve hatta bunların çok daha fazla olduğu görülmüştür. Araştırmacı Stroud, bunun nedenini Pococke'nin eseri yayımlandıktan sonra Pullinger'in bazı notlara istinaden kitabının yeni baskısını tekrar gözden geçirmesine bağlar. Pococke ise Pullinger'in ismini doğrudan vermemiş, yalnızca çağdaş bir dostunun takip ettiği bir güzergâhtan alıntılar yaptığını söylemiştir. Halep'ten İstanbul'a kadar olan güzergâhla ilgili verdiği bilgiler kesinlikle Pullinger'den alıntıdır ve hatta bazı cümleler hiçbir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır (Drew-Bear, Naourt, Stroud, 1985: s. 49, dn. 10, 11).

Farklı kaynaklardan alıntı yaptığı halde bunu itiraf etmeyen seyyahlar araştırmacıları farklı konularda yanıltma potansiyeline sahiptirler. Böylesi bir sorunla karşılaştığımız seyyahların en çarpıcısı, eseri sanat tarihi araştırmalarında çok sık biçimde bir başvuru kaynağı olarak kullanılan Texier'dir. Yaptığımız incelemeler sonucunda Texier'in; Lucas, Pococke, Hammer gibi seyyahların bahislerine sık sık yer vererek, tanımlamalarını tekrarladığını belirlemek mümkün olmuştur. Alıntı yaptığını açıkça itiraf ettiği bölümler büyük oranda bu kişilerin hatalarını kendi sunduğu kanıtlarla doğrulamaya çalıştığı kısımlardır. Ancak Hammer'dan alındığı belli olan (Hammer, 1818: s. 21–24) İznik Koimesis Kilisesi'ndeki lahitte ilgili tanımlamasında bu bilginin kaynağını açıklamamıştır (Texier, 2002: s.207–208). Bursa'daki hamamlar tanımlamasının bir bölümü Hammer'in aktarımıyla

10 İki seyyahın gezilerini birlikte gerçekleştirdiklerine Felice de Vecchi de değinmiştir (Felice de Vecchi, 1854: s. 91).

(Hammer, 1818: s. 21–24) benzerlikler göstermektedir (Texier, 2002: s.207–208). Çok yakın ifadeler kullanması nedeniyle burada da isim belirtmeden bu seyyahın alıntı yaptığını söyleyebiliriz. Ulu Cami'nin minarelerinden birisinde yer alan su terazisi hakkındaki aktarımı yine Hammer'dan alınmış izlenimi uyandırır biçimde benzer cümlelerle verilmiştir (Hammer, 1818: s. 32–33; Texier, 2002: s. 216). Orhaneli civarındaki Hadriani kalıntılarıyla ilgiliyse kendisinden önce Hamilton'un bilgiler vermiş olduğunu zikretmekle birlikte buradaki kalıntılarla ilgili aktarımlarının kaynağının bu seyyah olduğunu itiraf etmemiştir. Yine de iki seyahatnamenin karşılaştırılması Hamilton'dan yapılan alıntılar net biçimde ortaya koymaktadır (Texier, 2002: s. 248).

Texier, farklı seyyahların yaptıkları alıntılara yer verip alıntılarının kaynağını açıklamayan seyyahların en çarpıcılarından biridir. Ancak bu konuda yalnız değildir. Gezi amacıyla bağlantılı biçimde Bernard'ın dikkatini yalnızca kaplıcaların kimyasal özellikleri ve içeriklerinin çekmesi beklenirken Bursa'nın hamamlarının tarihçesi ve mimari özellikleri, ayrıca camileri, türbeleri ve kalesi hakkında bilgiler vermiş olmasını, kitabını Türkçeye çeviren Rıza Ruşen Yücer takdirle karşılamıştır (Bernard, 1943: s. 6). Bununla birlikte Bernard'ın verdiği bu bilgiler büyük oranda Bursa'yı kendisinden kırk yıl önce ziyaret eden Hammer'dan alınmıştır. Bu nedenle eserindeki tanımlamaların kendi gözlemleri olarak değerlendirilmesi bu süreçte yaşanan bazı değişimlerin gerçekleşmemiş gibi algılanmasına neden olabilir. Moustier, yararlandığı kaynaklara atıf yapmamıştır ama özellikle İznik'te ele aldığı yapıların tarihlendirmesinde Texier'i kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır ve ileri sürdüğü bazı fikirlerde de bu seyyahın etkisi olduğu hissedilmektedir (Moustier, 1864: s. 236). Launay'ın Bursa hakkındaki bazı tanımlamalarını ve özellikle de türbeler hakkındaki aktarımlarını Hammer'dan aldığı çok açıktır (Günaydın ve Kaplanoğlu, 2000: s.152–163). Kitabını Hasluck adına yayına hazırlayan eşi Margaret M. Hasluck'ın, 1899 ile 1916 yılları arasında Yunanistan ve Türkiye'de bulunan kocasının bir oryantalistten çok bir arkeolog olarak çalışmalar gerçekleştirdiğini söylemesi ilk başta seyyahın daha önce tespit edilememiş ayrıntılara inmiş olabileceği beklentisini meydana getirmektedir. Ancak en azından "Christianity and Islam Under The Sultans"

adlı çalışması Hasluck'ın bu yönünü çok fazla ortaya koymaz. Ele aldığı yapılarla ilgili aktarımları büyük oranda daha önceki seyyahların eserlerinden alıntıdır ve bu kişilerin düşükleri hatalara zaman zaman kendisi de düşmüştür (Hasluck, 1929).

Seyyahların eski seyahatnamelerden veya gittikleri yerleşimler hakkında yazılmış rehber tarzındaki kitaplardan yararlanması aynı bilgilerin tekrarlanma ihtimalini beraberinde getirmektedir. Başka kaynaklara başvurmadan yalnızca kişisel gözlemlerle meydana getirilen kaynakların çok daha özgün bilgiler barındırması daha olasıdır. Örneğin Gallenga, eserinde gezileri sırasında bir rehber ve hatta bir rehber kitaba dahi başvurmadığını açık biçimde belirtmiştir. Bursa'nın önde gelen hiçbir yapısı hakkında detaylı bilgi vermemesi veya verememesinde bu tercihin rol oynaması oldukça muhtemeldir. Ancak bazılarının ihmalkârlıklar nedeniyle tahrip olması ve çinilerinin yağmalanmasına göz yumulması gibi konular hakkında verdiği bilgiler bir sanat tarihi araştırmacısı için çok daha önemli olabilecek detaylardır (Gallenga, 1877: s. 42–43).

Bir seyyahın bir başka seyyahın alıntı yaptığını belirlebilmesi, ancak tanımlamaların benzer veya en azından yakın cümleler halinde olduğu durumlarda mümkündür. Yapılan alıntılar değiştirilerek, farklı cümleler eklenerek verilirse böylesi bir tespiti gerçekleştirmek olanaksızlaşmaktadır. Seyahatname kategorisinde değerlendirilmekle birlikte hiçbir şekilde bir gezi gerçekleştirilmeden meydana getirilmiş olan kitaplar ise bir yerleşimin gerçekten ziyaret edildiği ancak bazı bilgilerin farklı kaynaklardan yararlanılarak verildiği seyahatnamelerden bile daha sorunludur. En büyük problemleri de çeşitli seyahatnamelerden aldığı bilgilere bir arada yer veren ve bazen bir kurgu meydana getirerek bahsini ettikleri yerlere gerçekten bir seyahat yapmış izlenimi oluşturan kişilerdir.

Bazı araştırmacılar Wilkinson'u bir seyyah olarak gösterme hatasına düşmüşlerse de (Yalçınkaya, 2008: s. 54–55, Ulugün, 2008: s. 106), yazarın kendisi bir seyahat gerçekleştirmemiştir. Kitabı incelendiğinde de bir albay ile iki yeğeni tarafından yapılan bir geziyi konu ederek Dallaway, Tournefort gibi seyyahların aktarımlarını birleştirdiği kolayca tespit edilebilmektedir. Wilkinson, bilgi yanlışlığına

düşmemek amacıyla seyahatnamelerden büyük oranda hiçbir değişiklik yapmadan yararlanmıştır. Yine de yazdıklarında bir kurgulama vardır ve bu nedenle yazılanların asıl seyahatnamelerden kontrol edilmesi daha sağlıklı olacaktır. Ayrıca eserini ele aldığı dönemle yararlandığı seyahatnameler arasında zaman farkı bulunması, bir kaynak olarak değerlendirildiği durumlarda sorunlara neden olabilir (Wilkinson, 1806).

Jerningham, Wilkinson'a göre araştırmacıları hataya düşürme ihtimali daha fazla olan bir seyyahdır. Çünkü Wilkinson, seyahatleri bizzat gerçekleştirmediğini itiraf ederken, Jerningham böylesi bir açıklamada bulunmamıştır. Macfarlane, Fellows, Bernard ve Hammer gibi farklı seyyahların kitaplarından haberdardır ve zaman zaman bu seyyahlara atıfta bulunarak alıntılar yaptığını belirtmiştir. Ancak bu kaynaklardan yararlandığı bariz olmakla birlikte bazı durumlarda bilgilerin kaynağını vermemiştir. Örneğin Kızderbent-İznik arasındaki yol ile ilgili aktarımları tamamen Fellows'unkileri hatırlatır ancak farklı bir kurgulama içindedir. İznik'teki konsil kiliseleri hakkında yaptığı tanımlamaların tamamı Stanley'dendir ve İznik'e gerçekten bir gezi düzenlememiş dahi olabilir. Bununla birlikte burada konakladıklarını söyleyerek ve tanıştığı kişilerden bahsederek İznik'i ziyaret etmiş gibi bir izlenim meydana getirmeye çalışmıştır. Eserinde yer verdiği yapıları görmediğini, yaptığı hatalar ortaya koymaktadır. İznik konsilinin düzenlendiği kilisenin konumunu veren seyyahları ele aldığı bölümde Stanley'in kentin merkezindeki bir yerden bahsettiğini söylemiştir. Burası Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmiş olan Ayasofya'dır. Ancak daha sonra Hammer'dan alıntı yaparken bu seyyahın Stanley'nin bahsettiğinden farklı bir yapıdan söz ettiğini zannetmiş ve bir karşılaştırmaya girişmiştir. Özellikle bu konuda yapmış olduğu hata eserini meydana getirirken izlediği yöntem hakkında ipucu olarak alınabilir. Ayrıca camiler ve türbelerle ilgili verilen bilgilerin de Hammer'dan alındığı açıktır. Ancak bu tanımlamalarını kaynak göstermeden ve atıfta bulunmadan yapmıştır. Yine İznik'teki surlar hakkındaki bilgileri de büyük oranda Fellows'tan alıntıdır (Jerningham, 1873: s. 246 – 280). Briand da seyahatname tarzında bir eser meydana getirmiş ve anlatımında bizzat gezi gerçekleştirdiği izlenimi oluşturabilecek bir yol izlemiştir. Ancak tanımlamaları çok genel ifadelerden ibarettir. Bunun

yanında bazı yanlış bilgiler vermesi, yapıların isimlerinde hatalar yapması ve olmayan yapıları var gibi göstermesi bir seyahat gerçekleştirilmemiş olabileceği fikrinin edinilmesine neden olmaktadır (Briand, 1829). Vecchi ve Osculati'nin Bursa'yı ziyaret tarihleri 1841 olarak gösterilmektedir. Ancak 1804 yılındaki yangında ortadan kalmasına rağmen Sultan Orhan'ın davulunun hala görülebildiği ve ayrıca davula dokunmak istedikleri için buradaki görevlinin kendilerine kızdığı şeklinde açıklamalar yapmaları seyahatnamelerinin kurgulamalarla meydana getirilmiş örneklerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Felice de Vecchi, 1854: s. 93–94).

Seyahat eden kişilerin sayısında yaşanan artışla birlikte içlerinde yolcuların ihtiyaçları, karşılaşacakları sorunlara yönelik çözüm önerileri ve gezilecek yerler hakkında ipuçları barındıran eserler olan rehber kitapların görülmeye başlanması, 19.yy.da yaşanan değişimlerle doğrudan bağlantılıdır. Günümüzün broşürleri olarak tanımlayabileceğimiz bu rehber kitaplar, bu yüzyılda seyahat alanındaki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan farklı bir ticaret kolunun ürünleri olarak gösterilebilir¹¹. Özellikle 19. yy.ın ortalarından itibaren literatüre girdiğini söyleyebileceğimiz, araştırmacılar tarafından da seyahatname kategorisine alınan ancak bu şekilde değerlendirilmelerinde pek çok yönden sakıncalar bulunan bu rehberlerin yazarları büyük oranda kendileri geziler gerçekleştirilmemiş, farklı seyyahların aktarımlarını bir araya getirerek eserlerini meydana getirmişlerdir. Örneğin Murray'in rehberi bu şekilde hazırlanmış olmakla birlikte, içerdiği bilgilerin alıntılardan oluştuğu nadiren itiraf verilmiştir:

“Aşağıda belirtilen yol, Bay W. J. Hamilton tarafından 1836 yılında takip edilmiştir. Anadolu'nun şimdiye kadar ziyaret edilmemiş bir bölümünü içerdiğinden bu güzergâha kendisinin günlüğünden alıntı yapılarak yer vermenin akla yatkın olabileceği düşünülmektedir”(Murray, 1854: s. 254).

11 İldem turist sayısındaki artış ve kılavuzların ortaya çıkışı I. Dünya Savaşı'ndan sonraya götürse de (İldem, 2007: 5) bu tür eserleri 19.yüzyıldan itibaren görebilmek mümkündür.

Rehber kitap yazarları arasında bizzat bir seyahat gerçekleştiren, kendi karşılaştığı güçlüklerle dayalı olarak okuyuculara önerilerde bulunan ve ziyaret ettiği yerlerle ilgili bilgiler veren kişiler mevcuttur. Örneğin Levinge; farklı güzergâhlar, konaklama biçimleri, seyahatlerin ayrıntıları gibi bilgileri birden çok seyyahın eserini değerlendirerek ortaya koymuş olmalıdır. Ancak aynı zamanda kendisinin bu yolculuğu gerçekleştirmiş olabileceğini düşünmemize neden olur biçimde başından geçen sıkıntılara seyahatnamesinde yer vermiştir (Levinge, 1839). Claridge de bu tür bir rehber kitabı, gerçekleştirdiği bir gezinin izlenimleri neticesinde ortaya koyduğunu açıklamıştır (Claridge, 1837). Bununla birlikte istisnai diyebileceğimiz bu örneklerin haricinde, rehber kitaplar büyük oranda farklı seyyahların anlatımlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bunlar, bazı bilgilerin elde edilebileceği eserler olmasına rağmen, kesin bir tarihlendirmenin çok büyük önem arz ettiği ve aralarında sanat tarihinin de olduğu bilim dallarındaki araştırmalar açısından güvenilir kaynaklar değildir. Cook ve Lunn gibi rehber yazarlarının anlatımlarının sürekli olarak aynı biçimli olduğunu, seyahat sırasının dahi değişmediğini, Ayasofya'nın kubbesi veya dış görünümüyle ilgili anlatımların daha önceki kitaplarda tarif edilenlere benzediğini söyleyen Wilkins, kendi gezisinde bahsedeceği yerleri bizzat göreceği olması nedeniyle bu kişilerden farklılaşacağını söylemiştir (Jebb, 1908: 14). Seyyah, bu ifadesiyle rehber kitapların sürekli aynı bilgilerin tekrarlandığı kaynaklar olduğunu da itiraf etmiştir. Her ikisi de Coufopoulos tarafından yazılmış 1895 ve 1910 tarihli rehberler, bu tür olumsuzlukların örneği olarak gösterilebilir. Coufopoulos'un Osmanlı topraklarına en azından bir kez seyahat gerçekleştirmiş olması muhtemel olsa bile aralarında 15 yıllık fark olan her iki eserde verilen bilgiler büyük oranda birbirini tekrar eden cümlelerden ibarettir (Coufopoulos, 1895, Coufopoulos, 1910). Böylesi bir durum bir yapıda meydana gelmiş olabilecek değişimlerin tespit edilmesini imkânsızlaştırmaktadır.

Seyyahlar bazen gezileri sırasında not tutmayıp ülkelerine dönmelerinin ardından hatıralarına dayanarak eserlerini kaleme almışlardır. Bazen de yolculuklar sırasında alınan notlar, seyyah dışındaki kişiler tarafından bir araya getirilmiştir. Her iki durumda da seyahatnamelerin içerdikleri bilgilerin sağlıklı olmama

ve hatalar barındırma riski ortaya çıkmaktadır. Lowry, Schiltberger'in eserinde Bursa'nın nüfusunun abartılı biçimde verilmesinin nedenini metni yayına hazırlayan Teller'in hatasına bağlar (Lowry, 2004: 21). Edmund D. Chishull'un seyahat notları, kendisinin ölümünden sonra oğlu tarafından toparlanmış ve 1747'de R. Medd tarafından düzenlenerek basılmıştır. Medd, kitabın önsözünde karşısına çıkan zorluklar arasında Chishull'un olayları anında değil fırsat buldukça yazıya geçirmiş olmasından dolayı bazen doğru sıralama yapamaması ve de eski yazarların yapıtlarından gerçekleştirilen alıntılarının neden olduğu karışıklıkları saymıştır (Chishull, 1993: s.10). Hommaire de Hell'in seyahatnamesi, seyyahın yolculuğu sırasında İsfahan'da ölmesi yüzünden, notlarının eşi tarafından bir araya getirilmesi neticesinde oluşturulmuştur (Eyice, 1963: 71, 72, 73). Benzer biçimde Hasluck'ın 17 yıllık süreçte aldığı notlar da ölümünün ardından eşi tarafından bir araya getirilerek yayınlanmıştır (Hasluck, 1929: v-vi). Daha önce de değindiğimiz biçimde bu seyahatnamelerin içerdikleri hataların nedeni bu durumdur ve aynı zamanda orijinal metinlerin incelemesi haricinde tespit edilebilmesi çok güç olan daha büyük eksikliklerin ve sanat tarihçileri başta olmak üzere birçok araştırmacıyı yanlış yönlendirecek biçimde seyyaha ait olmayan eklemelere yer vermiş olmaları da muhtemeldir.

Sonuç

Seyahatnamelerin pek çok bilim dalında olduğu gibi sanat tarihi araştırmaları açısından da değerli kaynaklar oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu kaynakların araştırmacılar tarafından sağlıklı biçimde kullanılabilmesi, içeriklerinin ne Şekilde oluşturulduğunun tespiti başta olmak üzere farklı açılardan değerlendirilmelerini gerektirir.

Seyahatnamelerin sanat tarihi alanındaki değerleri, içerikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu yalnızca verilen bilgilerin ayrıntılı olması ve seyyahın sanat tarihi, mimari ve arkeoloji gibi konularda yetkinliği ile de bağlantılı değildir. Yapıların tarihlendirmesi ve farklı açılardan doğru biçimde tetkik edilmesi seyyahın nitelikleri ve bilgi birikiminin neticesidir. Bu konulardaki eksiklikleri ise tarihlendirme önerileri gibi hususlarda hatalar yapmasına yol açabilir. Bu kaynaklarda çokça karşılaştığımız üzere seyyahın uzmanlık alanı ve bilgi birikimindeki yetersizliklerle bağlantılı olarak bir yapının dönemi ve hatta ismiyle ilgili hatalar yapılabilmektedir. Tarihlendirme hataları; kitabeler, isimlerle ilgili hatalar ise verilen ayrıntılar sayesinde düzeltiler. Bununla birlikte seyyahın ziyaretini gerçekleştirdiği tarihte bir yapının durumuyla ilgili yaptığı tanımlamalar, bazı durumlarda Őahit olduğu tamiratlar veya dikkatini çeken bozulmalar, hasarlar gibi ayrıntıların farklı kaynaklar aracılığıyla teyit edilmesi ve düzeltilmesi ise her zaman mümkün değildir. Bu nedenle seyahatnameler sanat tarihi araştırmaları açısından değerli kaynaklar olabilseler de seyyahın aktardığı bilgilerin araştırmalarda kullanılmadan önce ziyaret tarihinin ve bahsi edilen yapının doğru biçimde tespiti ve ayrıca verilen bilgilerin bizzat seyyahın gözlemlerini neticesi mi olduğu yoksa farklı kaynaklardan mı aktarıldığı ve hatta hayali olarak mı meydana getirildiğinin belirlenmesi sanat tarihi araştırmaları açısından kritik öneme sahiptir. Zira, özellikle 19. yy.dan sonra seyyahların kendilerinden çok uzun zaman önce seyahatler gerçekleştiren kişilerin notlarını kendi gözlemleri gibi aktardıklarını görürüz. Hatta rehber tarzı kitapların yazarları, seyahat dahi gerçekleştirmeden farklı seyyahların aktarımlarını bir araya getirerek kurgusal bir hikâye meydana getiren kişilerdir. Doğal olarak bu kişilerin verdikleri bilgilerin, sanat tarihi araştırmalarında kullanılması

sakıncalar doğurur ve bu nedenle seyahatnamenin ne Şekilde meydana getirildiğinin tespit edilmesi zaruridir.

Bu makalede seyahatnamelerin mimari eserler özelinde sanat tarihi araştırmalarında kaynak olarak kullanılmalarıyla ilgili tespit edilen sorunlara örnekler verilerek değinilmiş ve dikkat edilmesi gereken hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Makalede yer verilemeyen, yalnızca 19. yy. gibi bir zaman aralığında ve Osmanlı İmparatorluğu özelinde dahi sayıları binlerle ifade edilebilecek kadar çok seyahatname örneği mevcuttur. Yine de genel olarak seyahatnamelerin yapısal nitelikleri nedeniyle böylesi sorunların tamamı için söz konusu olabileceği ve bu nedenle sanat tarihi araştırmalarında kaynak olarak değerlendirilmeden önce verilen bilgilerin niteliği ile ilgili bir değerlendirmeden geçirilmeleri gerektiği söylenebilir. Bu tür değerlendirmelere gidilmediği ve mevcut sorunların tespitinin yapılmadığı durumlarda seyyahın yalnızca ismiyle ilgili yaptığı bir hata nedeniyle dahi farklı bir yapıyla ilgili bilgilerin değerlendirmeye alınması veya hayali ya da başka kaynaklardan alıntılarla meydana getirilen bir seyahatname nedeniyle bir yapıda meydana gelen değişimlerin, tamiratların, bozulmaların hiç olmamış ve hatta uzun süre önce ortadan kalkmış bir yapının hala ayaktaymış gibi algılanması tehlikesi ortaya çıkacaktır. Böylesi bir durumun da araştırmanın değerini olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır.

* Bu makale, yazarın 2013 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doktora Tezi olarak kabul edilen "14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler" başlıklı tezinden uyarlanmıştır.

Kaynakça

- Arnakis, G. Georgiades (1951). Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources, *Speculum*, 26/1, 104–118.
- Arslan, N. (1992). *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Ayktut, A. S. (2005). *İbn Battûta Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barker (1824). Mr. Barker's Journal in Asia Minor, *The Missionary Register 1824*, London, 449–452.
- Bernard, C. A. (1943). *Bursa Banyoları*, çev. Rıza Ruşen Yücer, İstanbul, Kenan Matbaası.
- Borsook, E. (1973). The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in Levant (1497–98). *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 36, 145–197.
- Briand, P. C. (1829). *Les Jeunes Voyageurs en Asie*, cilt 1, Paris.
- Browne, W. George (1802). Journey From Constantinople, Through Asia Minor, In The Year 1802, *Travels in Various Countries of The East*, ed. Robert Walpole, London, 106–148.
- Busch, M. (1870). *Die Türkei: Reisehandbuch Für Rumelien, Die Untere Donau, Anatolien, Syrien, Palästina, Rhodus und Cypem*, Triest.
- Chambers, D- Pullan, B. (2004). Venice: A Documentary History 1450-1630, Oxford and Cambridge, Blacwell Publishers.
- Chateaubriand, F.A. (1814). *Travels in Greece, Palestine, Egypt and Barbary, During the Years 1806 and 1807*, çev. F. Shoberl, New York.
- Chishull, E. D. (1993). *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Bahattin Orhon, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Claridge, R.T. (1837). *A Guide Along The Danube From Vienna to Constantinople, Smyrna, Athens, The Morea, The Ionian Islands and Venice From The Notes of A Journey Made in the Year 1836*, London.
- Coufopoulos, D. (1895). *A Guide to Constantinople*, London.
- Coufopoulos, D. (1910). *A Guide to Constantinople*, London.
- Covel, J. (1998). *Voyages en Turquie 1675–1677*, ed. Jean Pierre Grémois, Paris.
- Dallaway, J. (1797). *Constantinople: Ancient and Modern*, London.
- Davey, R. (1907); *The Sultan and His Subjects*, London.
- Drew-Bear, T, Naourt, C., Stroud, R. S. (1985). *Arthur Pullinger: An Early Traveler in Syria and Asia Minor*, Philadelphia, Transactions of the American Philosophical Society, cilt 73, bölüm 3.
- Egmont, J. A. van ve Heyman, J. (1759). *Travels Through Part of Europe, Asia Minor*, cilt 1, London.
- Eyice, S. (1955a). Bir Fransız Gizli Ajanı Amédée Jaubert, *Türk Yurdu*, 255, 729–744.
- Eyice, S. (1955b). Bir Fransız Gizli Ajanı Amédée Jaubert, *Türk Yurdu*, 256, 831–834.
- Eyice, S. (1963). X. Hommaire de Hell ve Ressam Jules Laurens, *Belleten*, 27/105, 59–104.
- Eyice, S. (1975). Bertrandon de la Broquiere ve Seyahatnamesi (1432–1433), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 4, İstanbul, 88–126.
- Felicede Vecchi (1854). *Escursione Lungo il Teatro Della Guerra Attuale da F. de Vecchi E G. Osculati*, Milano.
- Gallenga, A. (1877). *Two Years of the Eastern Question*, cilt 2, Southampton.
- Gardane, A. De (1809). *Journal d'un Voyage Dans La Turquie- D'Asie et La Perse Fait en 1807 et 1808*, Marseille.

- Grelot, J. (1998). İstanbul Seyahatnamesi, çev. Maide Selen, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.
- Günaydın, N., ve Kaplanoğlu, R. (2000). *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa, Bursa Ticaret Borsası Yayınları.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London.
- Hammer, J.von (1818). *Umblick Auf Einer Reise von Constantinopel Nach Brussa und Dem Olympos*, Pesth.
- Harmer, T. (1815). *Observations on Various Passages of Scripture, cilt 1*, Charlestown.
- Hasluck, F.W. (1929). *Christianity and Islam Under the Sultans, cilt 1*, Oxford, Clarendon Press,
- İldem, A. E. (2007). Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri, *Littera Edebiyat Yazıları*, 21, s. 1–11.
- Jardine, W. (1858). *Memoirs of Hugh Edwin Strickland*, London.
- Jebb, L. (1908). *By Desert Way to Baghdad*, London, Edinburgh, Dublin and New York.
- Jerningham, H. E.H. (1873). *To and from Constantinople*, London.
- Kamil, E. (1937). Hicri Onuncu-Miladi On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlarından Gazzi-Mekki Seyahatnamesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi, Sayı 1–2, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 5- 90.
- Khitrowo, B. (1889). Pèlerinage dumarchand Basile 1465–1466, *Itinéraires Russes en Orient*, Genève, Imprimeire Jules-Guillaume Fick, 243–256.
- Konstantinovic, Konstantin Mihail (2003). *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. Kemal Beydilli, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Leeves, H.D.,Barker (1824). Proceedings on the Coast of Asia Minor, *The Missionary Register 1824*, London, 188–189
- Lelewel, J. (1857). Itinéraire Brugeois, *Epilogue de la Géographie Du Moyen Age*, 6, Bruxelles, 281–308.
- Leunclavius, I. (1596). *Annales Sultanorum Othmanidarum*.
- Levinge, G.(1839). *The Traveller in the East*, London.
- Lowry, H. W. (2004). *Seyyahların Göziyle Bursa*, çev. Serdar Alper, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587–1588*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Lucas, P. (1714). *Voyage du Sieur Paul Lucas, cilt 2*, Amsterdam.
- Marcellus, L. V. de (1839). *Souvenirs de L'Orient*, Paris, 1839.
- Marindin, G.E. (1914). *The Letters of John B. S. Morritt of Rokeby*, London.
- Moustier, A. de (1864). Voyage de Constantinople À Éphèse, Par L'intérieur de L'Asie Mineure, Bithynie, Phrygie, Lydie, Ionie, *Le Tour Du Monde*, ed. Eduard Charton, cilt 9, 225- 272.
- Murray, J.(1854). *A Handbook for Travellers in Turkey*, London.
- Parmaksızoğlu, İ. (1971). *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Rennell, J. (1831). *A Treatise on the Comparative Geography of Western Asia, cilt 1*, London.
- Ruy Gonzales De Clavijo (2007). *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Salvatori (1814). Journey to Persia, *The Classical Journal for Marchand June 1814, cilt 9*, London, 631–640.
- Schiltberger, J. (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul, İletişim Yayınları.

Servantie, A. (2008). Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler, *Dünyada Türk İmgesi*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 27–85.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.

Thévenot, J. (2009). *Thévenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tafur, P. (2004). *Travels and Adventures*, çev. Malcolm Henry Ikin Letts, London and New York.

Taylor, Bayard (1862). *The Lands of Saracen*, New York.

Tournefort, J.(2005).*Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Ulugün, F. Y. (2008). *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, Kocaeli, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş. Yayınları.

Walker, M.A (1886). *Eastern Life and Scenery*, cilt 2, London

Walsh, R. (1836). *A Residence at Constantinople*, cilt 2, London.

Wilkinson, C. (1806). *A Tour Through AsiaMinor and The Greek Islands*, London.

Yalçınkaya, M. A. (2008). III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılı Seyyahlara Göre Üsküdar (1789–1839), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI: 06–09 Kasım 2008*, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 43–58.

Yerasimos, S. (1991). *Les Voyageurs dans L'Empire Otoman (XIVe –XVIeSiècles)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yıldırım, F. (2013). *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

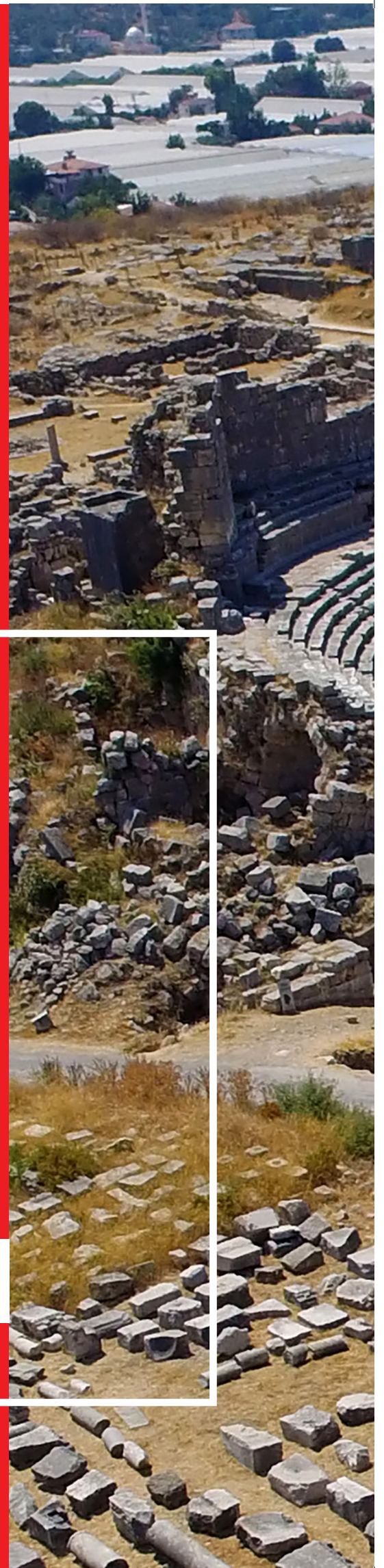

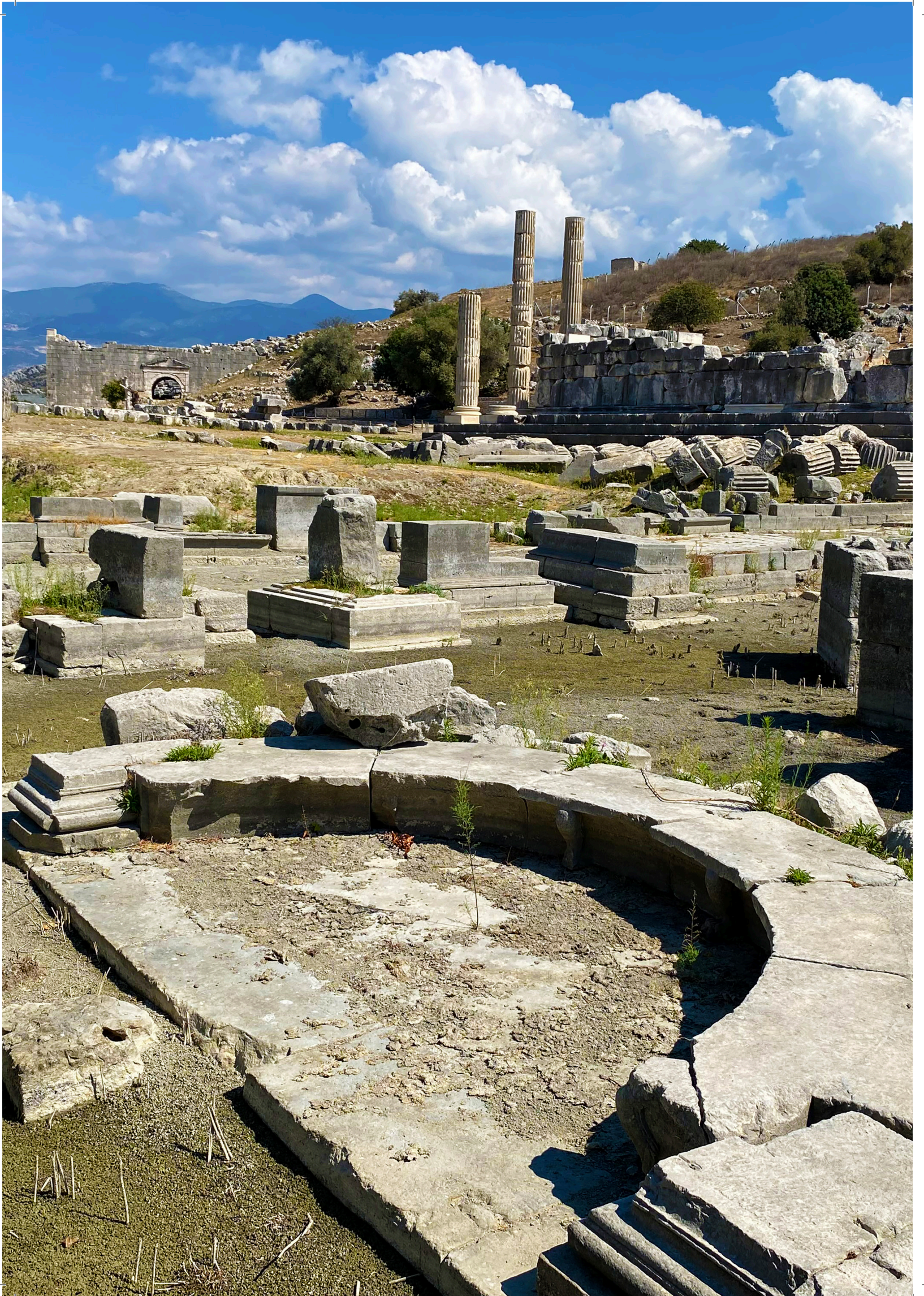
Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Arkeolojisi

**Dr. Umut GÖRGÜLÜ,
Dr. Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY**

”

Derleme

Görgülü, U., Özdemir Özbey, S. (2024). Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Arkeolojisi, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 87, 53-69.

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Arkeolojisi*

Turkish Archaeology in the 100th Anniversary of the Turkish Republic

Umut GÖRGÜLÜ**

Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY***

Özet

Kültür varlıkları açısından büyük bir potansiyele sahip olan Türkiye, özellikle arkeolojik zenginlikleri ile bir hazine niteliğindedir. Bu değerlerin açığa çıkarılması, sergilenmesi, restorasyonlarının yapılarak tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılması vazgeçilmez görevlerimizin başında gelmektedir.

Türkiye, sahip olduğu kültür potansiyelini daha etkin, verimli ve güçlü bir şekilde yönetmeyi sağlayacak yeni bir yapılanma süreci yaşamaktadır. Anadolu'da 19. yüzyıl ile birlikte başlayan bilimsel çalışmalar, 21. yüzyıl Türkiye'sinde çok uluslu, disiplinlerarası yöntemlerle, bilimsel açıdan kurumsallaşmış kazı ve araştırmalara dönüşmüştür. Nitelik ve sayısı artan kazı ve araştırmaların yanı sıra, bu dönemde Türk arkeolojisi adına önemli projelerin temelleri atılmış, kararlar alınmış ve bilimsel yayınlar üretilmiştir. Gelişen teknoloji ve bilimsel yöntemlerle birlikte bugün Türkiye arkeolojisi dünyada önemli bir yer edinmiştir.

Bu makalede Türkiye'de yürütülen arkeolojik çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmış ve bu çalışmaların daha etkili ve verimli bir şekilde sürdürülebilmesi için yapılması gerekenlere ilişkin öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Arkeolojisi, Anadolu, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Dönemi, Kazı.

Abstract

Türkiye, which has a great potential in terms of cultural heritage, is a unique treasure, especially in terms of archaeological remains. Unearthing, exhibiting, restoring and conserving such outstanding cultural heritage, promoting and handing them down to future generations through scientific publications are among our indispensable duties.

Türkiye is going through a reorganization process that will enable it to manage its cultural potential more effectively, efficiently and powerfully. The scientific studies that began in Anatolia in the 19th century have turned into scientifically institutionalized excavations and researches with a multinational, interdisciplinary method in 21st century Türkiye. Along with these excavations and researches, which increased in quality and number, the foundations of important projects for Turkish archaeology were launched, decisions were taken and scientific publications were produced during this era. Today, with the developing technology and scientific methods, Turkish Archaeology has gained an important place in the world.

This study aims to make a general evaluation of the archaeological studies carried out in Türkiye as the Turkish Republic celebrates its 100th anniversary and suggestions are made on what needs to be done in order to sustain these studies in a more effective and efficient manner.

Keywords: Turkish Archaeology, Anatolia, Turkish Republic, Ottoman Period, Excavation.

* Geliş Tarihi: 20 Kasım 2023 - Kabul Tarihi: 14 Aralık 2023

** Dr., Daire Başkanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı / Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, II. TBMM Binası Yanı, Ulus/ANKARA, umut.gorgulu@ktb.gov.com, ORCID: 0000-0002-6311-828X

*** Dr., Miiize Araştırmacısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı / Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, TBMM Binası Yanı, Ulus/ANKARA, serpil.ozbey@ktb.gov.tr, ORCID: 0009-0004-9550-3467

Giriş

Türkiye'nin sahip olduğu maddi ve manevi kültür birikimi, insanlık tarihinin en önemli dönem noktalarının yaşandığı bir coğrafyanın ve gelmiş geçmiş tüm medeniyetlerin mirasıdır.

Türkiye toprakları, tarihin her döneminde sahip olduğu özel coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle pek çok uygarlığa ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlık ve kültürler ait tarihi değerlerin ortaya konulması ve tüm insanlığın ortak mirası olan kültür mirasının aydınlatılması amacıyla gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar da bu topraklarda iki yüzyıla yakın bir zamandır devam etmektedir. Osmanlı Dönemi'nde yasal boşlukların yanı sıra eski eser bilincinin Avrupa ülkelerine göre daha geç bir dönemde benimsenmiş olması, bazı eserlerin kaybını beraberinde getirmişse de 19. yüzyılın ortalarından başlayarak yayınlanan nizamnameler ve kurulan müzeler Osmanlı'da kademeli biçimde artan eski eser bilincini göstermektedir.

Türkiye'de arkeoloji bilimine ve arkeolojik çalışmalara verilen önem Cumhuriyet'in kurulmasıyla daha da artmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun farklı illerinde kurulan müzeler, yurt dışına arkeoloji eğitimi için gönderilen öğrenciler, üniversitelerde kurulan arkeoloji bölümleri ve sayıları her geçen yıl artan kazılarla birlikte arkeoloji tüm ülke çapına yayılmıştır.

Türkiye'de arkeoloji, 21. yüzyılın başlarından itibaren daha da büyük bir ivme kazanmış durumdadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesi ve gözetiminde yürütülen arkeolojik faaliyetlere verilen destekler ve hayata geçirilen projeler sayesinde özellikle son yirmi yıllık süreçte kazı sayıları artmış, araştırma alanları genişlemiş ve kültürel zenginliklerimiz çok daha verimli biçimde insanlığa sunulmaya başlanmıştır. Bu sürecin, Osmanlı'nın son dönemlerinde kendini gösteren eski eser bilinci ve arkeolojinin bir bilim dalı olarak saygın bir yere oturduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla başlamış olması, günümüz çalışmalarına temel oluşturması nedeniyle bu dönemlerden de bahsedilmesini gerekli kılmaktadır.

1. Türkiye'de Arkeolojinin Başlangıcı ve Gelişimi

Türkiye, kültür varlıkları bakımından çok zengin kaynaklara sahip olan ve eski çağlardan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapan topraklar üzerine kurulmuştur. Arkeolojinin bilimsel bir araştırma disiplini haline gelmesiyle birlikte, 18. yüzyıl sonundan itibaren büyük bölümü Avrupalılardan oluşan arkeolog ve araştırmacıların en çok ilgisini çeken coğrafyalardan biri de bu topraklar olmuştur. Batılıların, kökenlerini araştırma arzusuyla birleşen koleksiyon merakı Anadolu'da arkeolojik çalışmaların başlamasına zemin hazırlamış, Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde kazılar ve araştırmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır¹ (Resim: 1).

Genel olarak 20. yüzyıl başlarına kadar arkeoloji, farklı amaç ve çalışma yöntemleriyle yürütülüyor olsa bile eser odaklı bir bakış açısına sahiptir (Mutlu ve Başaran Mutlu, 2018) ve genellikle belirli yabancı devletlerce finanse edilen kazılar, sömürgecilik faaliyetleri ile iç içe geçmiş durumdadır (Bahrani, Çelik ve Eldem, 2011: s.28). Bu dönemde Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen arkeolojik faaliyetlerin de antik mekânların doğru bir şekilde belgelenmesinden ziyade Avrupa'daki koleksiyonlara antik eser temini odaklı olduğu ve bu anlayıştan öteye gidemediği görülmektedir (Bahrani, Çelik ve Eldem, 2011: s. 25). Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının yol açtığı otorite boşluğu ve eski eser bilincinin gelişmemiş olması da, tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılması gibi bir başka olumsuzluğu beraberinde getirmiştir (Polat ve İpek, 2019: s. 24-25). Bu yıllarda eski eserlerin tek taşıyıcısı olma iddiasıyla Avrupa'nın pek çok müzesi, bu topraklarda elde edilen kıymetli eserlerle doldurulmuştur (Arsebük 1983: s. 66).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, modernleşme ve batılılaşma aracı olarak görülmesiyle de bağlantılı olarak arkeolojik faaliyetlere başlanmış ancak bu çalışmalar uzun süre yalnızca tarihi eser

1 C. Texier'in Boğazköy/Hattuşa'da (1834), W. C. Hamilton'ın Alacahöyük'te (1835), C. T. Newton'ın Bodrum Mausoleum'da (1857), J. T. Wood'un Ayasuluk'ta (1864), H. Schliemann'ın Troya'da (1871), O. Rayet'in Miletos, Magnesia ve Priene'de (1872), C. Humann'ın Pergamon (1878) ve Priene'de (1895), Osman Hamdi Bey'in Nemrut (1883) ve Sayda'da (1887), W. Dörpfeld'in Troya'da (1893), O. Benndorf'un Ephesus'ta (1895), G. ve A. Körte kardeşlerin Gordion Tümülüsü'nde (1900), J. Garstang'ın Sakçagözü'nde (1907) ve H. C. Butler'ın Sardis'te (1910) gerçekleştirdiği kazılar bu çalışmalar arasında yer almaktadır (Bayram, 2008: 8).

toplayıcılığı ile sınırlı kalmıştır. Eski eser bilincinin gelişmesi, bir süre sonra müzecilik faaliyetlerini de beraberinde getirmiş ve bu konudaki en somut adımlar 19. yüzyıl ortalarında atılmıştır. Eski silahların muhafaza edilmesi için kullanılan Aya İrini Kilisesi, Sultan Abdülmecit Dönemi'nde Ahmet Fethi Paşa tarafından Mecma-ı Eslihaî Atika ve Mecma-ı Âsârî Atika olmak üzere iki bölüm hâlinde müzeye dönüştürülmüştür. Zamanla eser sayısının artması ve Aya İrini Kilisesi'nin rutubetli ortamı nedeniyle silahlar dışında kalan eserler Çinili Köşk'e taşınmıştır. Müze Müdürlüğüne ise 1872 yılında Alman F. A. Dethier, onun ölümü üzerine de 1881 yılında Osman Hamdi Bey atanmıştır (Çakmak, 2019: s.172-173).

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojik eserlere ilişkin ilk nizamnamelerin de çıkarıldığı dönemdir. Devlet ve eski eserlerle ilgilenen yabancılar arasındaki ilişkileri yasal zemine oturtmaya hizmet eden (Shaw, 2004: s. 201) bu nizamnamelerden ilki olan 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde müzelere eser temini belli bir kurala bağlanmıştır. Eski eserlerle ilgili ikinci nizamname 1874 tarihlidir. Bu nizamnameye eklenen maddeler ile arkeolojik kazılar için birtakım esaslar getirilmiştir. Ancak kazılarda ele geçen eserlerin yurt dışına çıkarılması tam anlamıyla yasaklanmamıştır. Nizamnameye göre kazılarda çıkan eserlerin üçte biri kazı yapana, üçte biri arazi sahibine, üçte biri de devlete ait olacaktır (Yücel, 1999: s. 41). 1884 tarihli nizamname, içeriği itibarıyla daha kapsamlı ve devletin eserler üzerinde hak sahipliğini daha çok hissettirdiği bir düzenlemedir. Eski eserlerin devlet malı olması ve yurt dışına çıkarılmayacağı esasına dayanan bu nizamnameye değinirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin önemini anlayabilecek nitelikli uzmanların olmadığı bu dönemde, aydın bir kişiliğe sahip Osman Hamdi Bey'in nizamnamenin yürürlüğe konulması sürecinde oynadığı role de özel olarak değinmek yerinde olacaktır. Müze-i Hümayun müdürü olarak; Bergama, Lagina, Alabanda, Rakka, Boğazköy, Alacahöyük, Rodos gibi birçok yerde kazı yaptıran ve yöneten; devletin arkeolojik buluntular üzerindeki hakkını savunan Osman Hamdi Bey, çıkartılmasına ön ayak olduğu 1884 tarihli nizamname ile Osmanlı İmparatorluğu'nda kaçak kazı ve kaçakçılık faaliyetlerinin tamamen önüne geçmeye çalışmıştır. Gelecek dönem ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellikteki bu nizamnamenin bazı maddelerinde 1906 yılında bazı değişiklikler yapılmış, bu durumu ile

Cumhuriyet Dönemi'nde de 1973 yılına kadar yarım yüzyıl kullanılmış ve bugün yürürlükte olan 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na temel oluşturmuştur (Yegül, 2010: s. 93).

Osman Hamdi Bey'in katkılarıyla daha sistematik bir temele oturan ve eski eserleri sahiplenici bir tutuma bürünen Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki gelişmeler Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük bir ivmeyle artarak devam etmiştir. 1920 yılı gibi erken bir dönemde, görevleri arasında "yeni müzelerin açılması, eskilerinin modernleştirilmesi" olan Hars Müdürlüğü kurulmuş ve bu müdürlük yerini 1926 yılında "Müzeler Müdürlüğü"ne bırakmıştır.

Türk Arkeolojisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli Kültürdür" diyen Mustafa Kemal Atatürk'ün hem özel ilgi ve desteğiyle hem de Anadolu'yu ve Türk milletini hak ettiği konuma getirmek gayesi doğrultusunda bir atılım sürecine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, henüz ilk yıllarından itibaren tüm kurumları ile arkeolojiye destek vererek Türk arkeolojisinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu yıllarda Anadolu'da arkeolojik kazılara ağırlık verilmesinin nedenlerinden biri de Türk milletinin kökenlerinin bu topraklar olduğuna yönelik teorileri bilimsel temellere dayandırmaktır. Arkeolojik çalışmalara büyük önem verilmiş, kazıların sayısı yıldan yıla artmış, yayınlar yapılmış, pek çok şehirde müzeler açılmıştır (Özdoğan, 2012: s. 197). Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün desteği ile aralarında Ekrem Akurgal ve Jale İnan gibi isimlerin de yer aldığı öğrenciler yurt dışına gönderilmiş, bu öğrenciler ülkeye bilim insanları olarak dönerek üniversitelerde arkeoloji kürsülerinin başına geçmiş, Ankara ve İstanbul üniversitelerinde kurulan arkeoloji bölümleri ile yeni öğrenciler yetiştirilmiş ve Anadolu'nun farklı yerlerinde kazılar gerçekleştirilmiştir (Özgünel, 1986: s. 900)². Ankara

2 Cumhuriyetin ilk yıllarında çağdaş kültür projesinin bir parçası olarak Türkiye'nin hemen hemen her yerinde yerli ve yabancı bilim adamları tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla karşılaşılar: İlk büyük Türk kazısı H. Z. Koşay ve R. O. Arık başkanlığında Ahlatlıbel (1933), Trakya Tümülüsleri Kazısı (1936), Eti Yokuşu (1937) ve Alacahöyük'te (1935) (İnan, 1938) başlatılmıştır. Bu çalışmaları K. Kökten başkanlığındaki Antalya Karain (1946) (Kökten, 1947), A. M. Mansel başkanlığındaki Perge (1946) (Mansel, 1946) ve Side (1947) (Mansel, 1947); B. Alkım başkanlığındaki Karatepe (1947) (Alkım, 1948); T. Özgüç başkanlığındaki Kültepe (1948) (Özgüç ve Özgüç, 1948), ve Altıntepe'de Urartu Kalesi (1959) (Özgüç, 1961); K. Bittel, H. Çambel ve A. M. Mansel başkanlığındaki Fikirtepe (1952) (Özdoğan, 1983: 401-411); J. Mellart başkanlığındaki Hacılar (1957) (Mellaart, 1970) ve

Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Türk Tarihi Kurumu'nun kurulması, Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi ile Belleten Dergisi'nin yayınlanmaya başlaması da arkeolojinin bir bilim dalı olarak saygın bir yer edinmesi ve Türk arkeolojisinin ilerlemesine katkı yapan gelişmeler arasında sayılabilir.

2. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2003-2023 Yılları Arasında Arkeolojik Çalışmalara Yönelik Faaliyetleri

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, kültürel mirasımızın araştırılması ve ihyası noktasında özellikle son 20 yılda büyük atılımlar yapılmıştır. Bu kapsamda, 2000'li yılların başlarından itibaren arkeolojik kazı ve araştırmalarda yeni politikalar oluşturulmaya başlanmış; bu yeni politikalar ve değerlendirmelerle Türk arkeolojisi ve ülkemizin yararına adımlar atılması amaçlanmıştır. Bu yeni dönemle birlikte, her yıl kazı ve araştırma sayılarının artırılmasının yanı sıra, devam eden kazıların kazı evi ve depolarının şartları iyileştirilmeye çalışılmış, üniversiteler ve farklı kuruluşlarca da desteklenen, antropoloji, sanat tarihi, jeoloji, nümismatik, epigrafya ve paleocoğrafya gibi farklı alanlardan uzman bilim insanlarının da yer aldığı ekiplerden oluşan, daha nitelikli kurumsallaşmış kazıların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu kapsamda, 2003 yılında 56 adet olan Bakanlar Kurulu Kararlı (BKK) Türk kazısı sayısı, 2023 yılında 160'a çıkartılmıştır (Grafik: 1) (Tablo: 1). 2003 yılında 39 adet olan müze kazısı, 2023 yılında 55'e; 2003 yılında 65 adet olan müze kurtarma kazısı, 2023 yılında 138'e; 2003 yılında 51 adet olan Türk yüzey araştırması, 2023 yılında 109'a çıkartılmıştır (Tablo:1).

Çatalhöyük (1961) (Mellaart, 1961: s. 49-52); K. Erim başkanlığındaki Afrodiasias (1961) (Erim, 1961: 26-29); N. Özgüç başkanlığındaki Acemhöyük (1962) (Özgüç, 1964) ve Samsat (1978) (İzmirligil, 1981: 345) ve H. Çambel ve J. Braidwood'un başkanlığındaki Çayönü (1964) (Çambel ve Braidwood: 1-64) kazıları izlemiştir (Resim: 2). Doğu Anadolu uygarlık tarihini ortaya koyan ve 1968 yılında başlayan Keban Barajı Projesi, Türk arkeolojisinin çağdaşlaşmasının yolunu açmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin girişimiyle gerçekleşen proje; kapsamlı, çok yönlü ve çok uluslu bir şekilde yürütülmüştür. D. French'in Aşvan (French ve Mitchell, 1972), U. Esin'in Tepecik (Esin, 1969) ve H. Hauptmann'ın Norşuntepe (Hauptmann, 1976) kazıları da proje kapsamında ön plana çıkan ve Türkiye arkeolojisine yeni kazı, araştırma, değerlendirme ve disiplinler arası çalışma alışkanlığını kazandıran arkeolojik faaliyetlerden olmuştur.

Aynı zamanda 2023 yılı içerisinde 49 sondaj kazısı gerçekleştirilmiştir. Yerli ve yabancı bilim insanlarının ve müze müdürlüklerinin başkanlığında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırması, kamu yatırım alanları kazıları, sondaj kazıları, temizlik çalışmaları ve jeofizik-jeoradar çalışmaları ile birlikte 2023 yılı itibarıyla gerçekleştirilen arkeolojik faaliyetlerin sayısı 700'ü aşmış bulunmaktadır.

Tablo: 1. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tarafından İzin Verilen Kazı ve Araştırmalara İlişkin 2003-2023 Yılları Sayısal Verileri

YIL	Bakanlar Kurulu Kararlı Türk Kazıları	Bakanlar Kurulu Kararlı Yabancı Kazılar	Müze Kazıları	Müze Kurtarma Kazıları	Türk Yüzey Araştırmaları
2003	56	36	39	65	51
2004	56	37	33	55	52
2005	63	37	30	85	66
2006	71	39	30	136	72
2007	86	44	62	108	70
2008	92	43	37	110	77
2009	98	48	30	109	76
2010	111	40	5	148	84
2011	120	43	6	144	83
2012	116	39	47	151	84
2013	109	34	65	162	85
2014	117	36	44	175	82
2015	120	36	54	209	86
2016	112	29	59	192	101
2017	118	32	59	180	125

Türkiye, sualtı kültür mirası açısından da dünyada önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle sualtı kültür zenginliklerinin tespit edilmesi, belgelenmesi ve korunması çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Su altında bulunan ve 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli alanların muhafazası ve bu kapsamda belirlenen alanlarda, özellikle de batıklarda araştırmalar şeklinde başlayan; 2016 yılından itibaren kazıların da dahil edildiği sualtı arkeolojik faaliyetleri 2023 yılında 5 adet kazı ve 5 adet araştırma şeklinde gerçekleştirilmiştir (Tablo: 1) (Resim: 4). Ayrıca 2011 tarihinden bu yana büyük çoğunluğu kıyı müzelerinden oluşan uzman personele dalış becerisi kazandırmak için eğitimler verilmiş ve 80'in üzerinde uzman personel

Sualtı Arkeolojisi Sertifikası edinmiştir (Web: 1) (Resim: 5).

Kültür ve Turizm Bakanlığınca kazı çalışmalarına sağlanan maddi desteğin yanında, 21. yüzyıl şartlarına uygun, teknik araç gereç ve yöntemlerin kullanımını sağlamaya yönelik çalışmalar ve destekler de gerçekleştirilmektedir. 2003 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sağlanan maddi destek 1 milyon 668 bin 154 TL iken; 2023 yılı sonunda arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmalarına sağlanan destek miktarı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yatırım Programı ve Cari Bütçesi, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Kamu Kurum Kuruluşları ve özel sponsorluk desteklerinin yanı sıra kazı çalışmalarında görevli personellerin giderleri ile birlikte 1 milyar TL'yi aşmıştır.

2. 1. Arkeolojik Kazıların Yıl Boyu Desteklenmesi Projesi

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk tarihini belgelere dayandırma amacıyla kurulan ve Atatürk'ün direktifleriyle 1930'lu yılların başında Alacahöyük'te kendi imkân ve personelleriyle ilk arkeolojik kazılarını gerçekleştiren Türk Tarih Kurumu, kazı çalışmalarına her dönem maddi destek sağlamıştır.

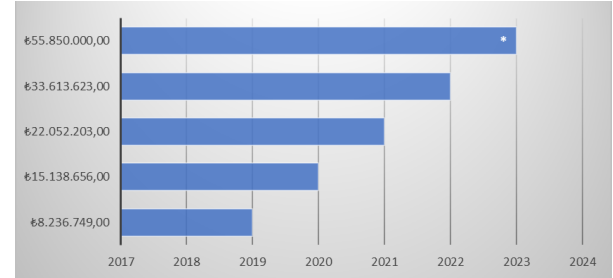
Anadolu tarihini ve kültürünü ortaya koymak amacıyla, 664 Sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 11'inci maddesinin d bendi, Türk Tarih Kurumu'na, "*Türk tarihi ve Türkiye tarihini aydınlatmaya yarayacak belge ve malzemeyi toplamak, arşiv ve dokümantasyon merkezleri kurmak, niteliği belirlenen belge ve malzemeyi elde etmek için gerekli araştırmaları, incelemeleri, kazıları yapmak ve yaptırmak*" görevini vermiştir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006: s.10-11).

Bu bilinçle, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasındaki işbirliği sonucu ortaya çıkan bir çalışma ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve ilgili kazı başkanlıkları arasında arkeolojik kazı çalışmalarının yıl boyunca sürdürülerek etkin ve verimli hale getirilmesi projesi kapsamında "Arkeolojik Kazıların Yıl Boyu Desteklenmesi Protokolü" imzalanmıştır (Web: 2) (Resim: 6). Söz konusu proje

kapsamında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının yıl içinde daha uzun süreli gerçekleştirilebilmesi ve sayıca nitelikli ekiplerden oluşturularak çalışmaların daha verimli hale getirilmesi, arkeolojik kazılar konusunda yetmiş uzman personelin kapasitesinin artırılmasına katkı sağlanması, Anadolu tarihi ve kültürünün daha yakından ve detaylı araştırılarak bilgi ve yayın üretilmesine katkıda bulunularak geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Kapsamı her yıl genişletilen proje; arkeoloji, sanat tarihi, antropoloji, epigrafi ve restorasyon alanlarında çok sayıda uzmana ve işçiye istihdam olanağı sağlamıştır. 2019 yılında 20 kazı çalışmasıyla başlanılan projede kazı çalışmalarının sayısı her yıl artmış ve 2023 yılında 133 kazıya ulaşmıştır. Beşinci yılındaki bu projeye arkeolojik çalışmalara ivme kazandırılmış; kazıların yaz aylarıyla sınırlı kalması engellenmiş, iş yapma hacminde yüzde 65'e ulaşan bir artış gözlenmiştir.

Grafik: 2. Türk Tarih Kurumu'nun 2019-2023 Yıllarında Arasında 12 Aylık Kazı Çalışmalarına Verdiği Mali Destekler³

Ayrıca, 12 aylık proje kapsamında çalışmaların daha hızlı ve etkin şekilde sürdürülebilmesi, alanında uzman bir kadronun varlığını zaruri bir ihtiyaç haline getirmiştir. Bu çerçevede, 2020-2021 yıllarında, yıl boyunca sürdürülecek kazı çalışmalarında görevlendirilmek üzere 308 personel alımı yapılmıştır (Grafik: 3) (Resim: 7).

Yıl boyunca süren arkeolojik kazı faaliyetleriyle çok disiplinli çalışma ortamı sağlanmış; arkeolojik verilerin daha hızlı ve verimli şekilde gün yüzüne çıkarıldığı ve neticesinde mevcut alanda ziyaretçi ilgisinde bir artış meydana geldiği görülmüştür. 2019 ve 2020 yılı çalışmalarında görev alan uzmanlar, aktif kazı süreci yanında eski eserlerin tasnif, belgeleme, yayın gibi

3 (*) 2023 yılı öngörüştür.

çalışmalara doğrudan katkıda bulunmuşlardır ve bu sayede çalışmaların sonuçlarına ilişkin yayınlarda da ilerleme kaydedilmiştir

Arkeolojik Kazıların Yıl Boyu Desteklenmesi Projesi ile tecrübe edilen başarı sonucunda, 2023 yılında “Geleceğe Miras Projesi” hayata geçirilmiş, yabancı bilimsel heyetler tarafından yürütülen kazı çalışmaları bu projeye dâhil edilmiştir. Söz konusu kazılarla ilgili koordinasyonu sağlamak üzere Türk bilim insanlarından birer koordinatör kazı başkanı atayarak çalışmaların ivmesinin artırılması hedeflenmektedir. Efes ve Hierapolis antik kentleri ile başlanılan çalışmaların, Bergama, Afrodisyas, Sardes, Sagalassos ve Hattuşa'nın da aralarında olduğu 18 arkeolojik alanda daha sürdürülmesi planlanmaktadır.

2. 2. Neolitik Çağ Araştırmaları/ Taş Tepeler Projesi

Türkiye'deki arkeolojik araştırmaların sayısındaki hızlı artış, Anadolu uygarlık tarihinin anlaşılması için yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamış, bu da Anadolu arkeolojisinin yerli ve yabancı birçok araştırmacının gündemine girmesini sağlamıştır. Neolitik Çağ Araştırmaları / Taş Tepeler Projesi bu tarz çalışmalara örnek gösterilebilecek nitelikte bir çalışmadır. Söz konusu proje sayesinde, Göbeklitepe ve benzeri noktalarda gerçekleştirilen kazı ve araştırmalarla Neolitik Dönem'in farklı bulgularla yeniden değerlendirilebileceği, bu döneme ilişkin onlarca soruya yeni cevaplar bulunabileceği ve bu dönemin daha iyi okunabileceği, çalışmaların bilimsel açıdan çarpıcı sonuçlar sağlayabileceği düşünülmektedir. Proje kapsamında 8 ayrı üniversitenin dâhil olduğu 12 yurt içi paydaş kurum ve kuruluş ile iş birliği yapılmaktadır. Yurt içi ve yurt dışı paydaşlar ve iş birlikleri bağlamında bakıldığında bu proje, Türkiye'de yapılmış en büyük ve kapsamlı arkeolojik kazı ve araştırma projesi ya da projeler grubu olacak niteliktedir. Proje süreci ve sonrasında “Taş Tepeler” markası ile Şanlıurfa başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Anadolu ve dünya çapında yeni bir kültürel destinasyonun ve emsalsiz bu kültürel hazinenin başta Anadolu ve yakın coğrafyası ile dünyanın ilgisine sunulması düşünülmektedir.

Proje, önemli keşifleri de beraberinde getirmiştir. 2023 yılında, Göbeklitepe/Karahantepe, Sefertepe, Gürcütepe, Sayburç, Çakmak Tepe, Harbetsuvan, Biris Mezarlığı/Söğüt Tarlası ve Mendik Tepesi olmak üzere 8 arkeolojik alanda yapılan çalışmalarda tarih öncesi arkeolojisi açısından dünya ölçeğinde önemli keşifler gerçekleştirilmiştir. Bu keşifler arasında son yılların en çarpıcı sonuçları Göbeklitepe ve Karahantepe'de bulunan insan ve hayvan heykelleridir. Göbeklitepe'de açığa çıkarılan yabani domuz heykeli, bu döneme tarihlenen ilk boyalı heykel özelliği taşıırken; Karahantepe'de açığa çıkarılan yaklaşık 2.30 m yüksekliğinde, oturur vaziyetteki heykelde ölü bir insanı çağrıştıran kaburga, omurga ve omuz kemiklerinin vurgulandığı görülmüştür. Gerçekçi yüz ifadesi ile bu heykel tarih öncesi sanatın en etkileyici örneklerinden biri olmaya adaydır (Web: 3) Aynı şekilde Iısu Barajı Kurtarma Kazıları kapsamında araştırılan, Körtik Tepe (Özkaya vd., 2015), Hasankeyf Höyük (Uluçam ve Eliüşük, 2018: s. 363-391) ve Gusir Höyük kazıları (Çiler ve Algül, 2013: s. 290-98; Karul, 2020: s. 76-78) dünyanın en eski köylerinin Anadolu'da olduğunu ortaya koymuş; bu kültürler, beklenenden çok daha görkemli kalıntıları ile tüm dünyada tanınır hale gelmiştir. Nitekim Fırat Havzası üzerindeki Göbeklitepe, anıtsal yapı kalıntılarıyla olduğu kadar tarih öncesinin sembolik dünyasını yansıtan eşsiz kalıntıları ile de tüm dünyanın ilgisini Türkiye'ye çekmiştir. Göbeklitepe'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması bu ilgiyi daha da artırmıştır (Web: 4).

2. 3. Türkiye Kazı ve Araştırma Yönetim Portalı Projesi

Bilgi toplumu ve kendisini meydana getiren süreçlerin etkisiyle artık kamu yönetimlerinde geleneksel devlet anlayışından yeni kamu yönetimi anlayışlarının bir uzantısı görünümünde olan elektronik devlet (e-devlet) modeline yönelik söz konusudur (Gür ve Yıldız, 2022: s. 3). Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, arkeolojik kurum hafızasının elektronik ortama taşınabilmesi ve arşiv verilerinin daha güvenli ve yönetilebilir bir yapıda muhafaza edilebilmesi adına “Türkiye Kazı ve Araştırma Yönetim Portalı Projesi”ni hayata geçirmektedir. Proje ile coğrafi bilgi sistemi altyapısı ile desteklenebilen, süreç yönetimi yapabilen rapor, veri, analiz, grafik ve raporlama yapabilen, veri akışı sağlanabilen, arkeolojik kazı, araştırma ve su altı başvuruları ile diğer işlemlerin çevrimiçi olarak yapıldığı bir sürecin hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır.

2. 4. Türk-İslam Dönemi Kazı ve Araştırmaları

Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde ve Anadolu kültürlerini gün yüzüne çıkartma amaçlı gerçekleştirilen projelerden bir bölümü; Türk-İslam Dönemi'ne ait taşınmaz kültür varlıklarının niteliklerinin tanımlanması, ait oldukları dönemin ve toplulukların belirlenmesi, ilişkili kültür çevrelerinin ve kaynaklarının ortaya konması, bunları meydana getiren toplulukların yerleşme alanları ve bunlara ait maddi izlerin tespit edilmesi, bölgenin tarihinde karanlıkta kalan dönemlerin maddi kültür varlıkları yolu ile ortaya çıkarılması ve alanların koruma altına alınması amaçlarıyla gerçekleştirilen Türk-İslam Dönemi konulu çalışmalardır. Stratejik konumu itibarıyla tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Ahlat'ta gerçekleştirilen "Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri Kazıları" da bu çalışmalardan biridir. Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda yapılan çalışmalar neticesinde mezarlık alanında yer alan birçok şahide ve sandukanın üzerlerinde yer alan kitabe ve yazı kuşakları çözümlenmiş, mezarlık alanında 2011 yılından günümüze kadar yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları sonucunda toplamda 4450 adet mezar taşında restorasyon, konservasyon ve epigrafi çalışmaları tamamlanmıştır (Resim: 9).

İlerleyen dönemde "Türk-İslam Dönemi Mezarlıkları, Mezar Taşları, Kitabeler, Yazıtlar, Yayın, Kazı ve Araştırma Projesi"nin hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

2. 5. Anadolu'nun Kaya Anıtları ve Yazıtları Projesi

Anadolu'nun kültürel zenginliklerinin tespiti ve kayıt altına alınarak bilim dünyasına kazandırılması ve koruma altına alınması gibi amaçlarla hayata geçirilen bir diğer proje "Anadolu'nun Kaya Anıtları ve Yazıtları Projesi"dir. Proje kapsamında, Türkiye'de bulunan kaya anıtları ve yazıtlarının kataloglanması, 3D taraması ve kayıt altına alınarak belgelenmesine yönelik olarak çalışmalar yapılması planlanmaktadır (Resim: 10).

2. 6. Uluslararası Sempozyum, Çalıştay ve Konferanslar

Kültürel mirasımıza önemli katkılar sağlayan ve insanlık tarihine ilişkin bulgular sunan kazılardan elde edilen sonuçların paylaşılması adına Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1979 yılından beri her yıl kesintisiz olarak Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu düzenlenmektedir. Toplantı bildirimleri, 1980 yılından itibaren kesintisiz olarak yayınlanmaktadır ve tüm dünyada belirli bir alanda resmi bir kurum tarafından gerçekleştirilen en uzun süreli sempozyum olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. 1983 yılından itibaren, yüzey araştırmaları sonuçları da toplantıda ayrı bir bölüm halinde ele alınmış ve yayınları 1984 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır. 1985'de Arkeometri Sonuçları da toplantıda ayrı bir seksiyon halinde yer almış ve bu tarihten itibaren yeni bir seri halinde yayınlanmıştır (Özdoğan ve Başgelen, 2013: s. 15). Her yıl, bir önceki yılın sempozyumunda sunulan bildirimlerin yayınlanması ile ülkemizde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalara ilişkin bilimsel bir arşiv oluşturulması sağlanmaktadır⁴ (Resim: 11).

Ayrıca, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının daha verimli, bilimsel niteliklere uygun ve tam koordineli olarak yürütülmesini teminen her yıl değerlendirme ve istişare toplantıları, çalıştaylar, eğitim faaliyetleri ve konferanslar organize edilmektedir (Resim: 12).

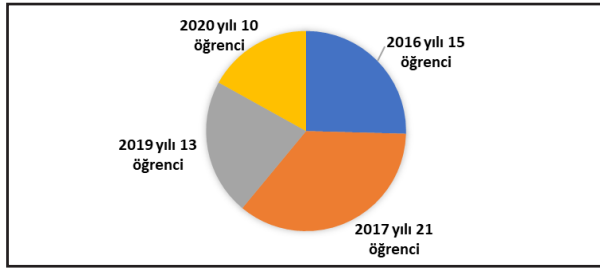
2. 7. Yurt Dışı Eğitim Programları

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde, arkeolojik çalışmaları bilimsel amaçla yürüten çok az sayıda araştırmacının olması, bu dönemde kültürel miras bilincinin oluşmamasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Halet Çambel, Ekrem Akurgal, Sedat Alp gibi Türk arkeolojisinin önde gelen araştırmacılarına burs imkânı sağlanarak yurt dışına gönderilmesi ise arkeoloji alanında yetişmiş uzman açığını kapatmanın yanında kültürel miras bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesi bakımından da atılmış önemli bir adımdır (Özgül, 2010: s. 171).

4 Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulan bildirimlere <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44758/yayinlarimiz.html> adresinden erişilebilir.

Bir toplumun tarihine ve kültürel miras değerlerine sahip çıkmasının ancak kültürel miras bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesi ile sağlanabileceği anlayışı doğrultusunda 2016 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığının ihtiyaç duyduğu arkeolog, sanat tarihçi, mimar gibi birçok meslek dalından bursiyerler seçilerek, lisansüstü eğitimini tamamlamak üzere yurt dışına gönderilmekte ve ülkemizde nitelikli uzman sayısının artırılması hedeflenmektedir (Grafik: 4). Eğitimlerini tamamlayan bursiyerlerin, Kültür ve Turizm Bakanlığının gerekli birimlerinde, çalışma alanlarına göre istihdamları sağlanmaktadır.

Grafik: 4. YLSY Yurt Dışı Lisansüstü Eğitim Programıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı Adına Yurt Dışına Gönderilen Öğrenci Sayıları

2.8. Yasal Düzenlemeler

Türkiye, arkeoloji biliminin en hızlı geliştiği ülkelerden biridir. Bu nedenle 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun verdiği yetki ve sorumluluklar kapsamında, bilimsel çalışmaların yürütülmesine ilişkin yasal düzenlemeler; gelişmelere ve ihtiyaçlara bağlı olarak, hem ilgili üniversiteler ve yabancı arkeoloji enstitüleri hem de ayırım yapılmaksızın yerli ve yabancı bilim insanlarının görüşleriyle gerçekleştirilmektedir. Son yirmi yıllık sürece bakıldığında 2005, 2009, 2011, 2013 ve 2016 yıllarında "Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüze Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi"ne ilişkin yasal düzenlemeler gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda son olarak, 2020 yılı Ocak ayında yürürlüğe konulan "Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüze Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge" hazırlanmış (Web: 5), bu süreçte doğrudan bilim insanlarının görüşlerine başvurulmuştur.

Sonuç

Arkeolojik eserler bakımından dünyanın çok az ülkesinde rastlanabilecek bir zenginlik ve çeşitliliğe sahip olan Türkiye'de arkeolojinin kurumsallaşma süreci Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının ardından hızlanarak devam etmiştir.

Temelleri, 19. yüzyılda atılan ve o günden bu zamana kadar gelişmeye devam eden Türk arkeolojisinde özellikle son yıllarda önemli atılımlar gerçekleştirilmiş, bu atılımlar doğrultusunda her yıl kazı ve araştırmaların sayısı kadar nitelikleri de artırılmıştır. Yerli ve yabancı bilim insanlarının ve müze müdürlüklerinin başkanlığında gerçekleştirilen arkeolojik yüze araştırması, kamu yatırım alanları kazıları, sondaj kazıları, temizlik çalışmaları ve jeofizik-jeoradar çalışmaları ile birlikte 2023 yılı itibariyle gerçekleştirilen arkeolojik faaliyetlerin sayısı 700'ü; arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmalarına sağlanan maddi destek miktarı 1 milyar TL'yi aşmış bulunmaktadır.

21. yüzyılda Türkiye'de arkeoloji alanında bir atılım sürecinin yaşanmasında yetişen yeni kuşak bilim insanlarının katkıları yanında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın destekleri ve hayata geçirdiği projelerin de büyük rolü vardır. Bu projelerin başında da şüphesiz, mali ve idari açıdan yeterli, bilimsel yönden kurumsallaşmış kazıları hedefleyen "Arkeolojik Kazıların Yıl Boyu Desteklenmesi Projesi" gelmektedir. Proje ile verilerin daha hızlı ve verimli şekilde gün yüzüne çıkarıldığı ve neticesinde mevcut alanda ziyaretçi ilgisinde bir artış meydana geldiği, eserlerin tasnif, belgeleme, yayın gibi çalışmalarında bir artış olduğu gözlenmiştir. Bir diğer önemli proje tüm dünyada Neolitik Çağ araştırmalarının en önemli ayağını oluşturan, Göbeklitepe ile Karahantepe'nin de dahil olduğu 12 alanda kazı ve araştırma çalışmalarının gerçekleştirildiği Taştepeler Projesi'dir. Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri Kazıları, Türk-İslam Dönemi Mezarlıkları Mezar Taşları, Kitabeler, Yazıtlar, Yayın, Kazı ve Araştırma Projesi, Anadolu tarihinin Türk-İslam Dönemi'ni aydınlatacak bir projedir. İlerleyen dönemde hayata geçirilmesi planlanan "Anadolu'nun Kaya Anıtları ve Yazıtları Projesi"nin de Anadolu arkeolojisine büyük katkı sağlayacağı muhakkaktır. Tüm bu projeler yanında,

bilimsel toplantılar, yasal düzenlemeler, eğitim çalışmaları ile 21. yüzyıl Türkiye Arkeolojisi, şüphesiz uygarlık tarihine ışık tutmaya devam edecek; kültür ve tabiat varlıklarımızın ortaya çıkarılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması çalışmalarının daha büyük bir ivme kazanmasıyla da ismini uluslararası platformlarda daha geniş kitlelere duyuracaktır.

KAYNAKÇA

Alkım, U. B. (1948). Karatepe Kazısı, *Belleten*, XII/45, 241-248.

Arsebük, G. (1983). Dünden Bugüne Arkeoloji, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I*, İletişim Yayınları, 66-75.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Strateji Geliştirme Müdürlüğü (2016). *2016 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara.

Bahrani, Z., Çelik, Z., Eldem, E. (2011). Giriş: Arkeoloji ve İmparatorluk, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, İstanbul: Salt, 15-43.

Bahrani, Z. (2015). Olmayan Geçmiş: Günümüzde Tarihi Mirasın Yokedilişi ve Silinmesi, *İstanbul Konferansı: Geçmişin Geleceği*, İstanbul, 1.

Bayram, F. (2008). *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çakmak, B. (2019). Osmanlı Taşrasında Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Gediz Kazasında Bulunan Eski Eserler, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 30, 172-173.

Çambel, H., Braidwood, J. R. (1980). İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış, *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1-64.

Altınbilek Algül, Ç. (2013). *The Lithic Assemblages of Gusir Höyük (Turkey): The Preliminary Results, Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East* (Ferran Borrell, Juan José Ibáñez, Miquel Molist (Ed.)), Barcelona, s. 289-297.

Gür, Y.E., Yıldız, A. (2022). *Dijitalleşme ve Türkiye, Türkiye'de Kamu Kurumlarında Dijitalleşme*, DORA Basım-Yayın Dağıtım.

Erim, K. (1961). Aphrodisias Karia Kazıları, Birinci Devreye Ait Başlangıç Raporu, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17, 26-29.

Esin, U. (1969). İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Kürsüsü, Tepecik Kazısı 1968 Raporu, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 29, 51-60.

French, D., Mitchell, S. (1972). Aşvan Kazıları, 1970, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 45-62.

İnan, A. (1938). Türk Tarih Kurumunun Arkeolojik Faaliyetleri, *Belleten*, II/5-6, 5-12

İzmirli, Ü. (1981). Samsat (Samosata) Su Yolu Araştırması, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 345.

Hauptmann, H., (1976): Norşuntepe Kazıları 1972, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 41-100.

Karul, N. (2020). The Beginning of the Neolithic in Southeast Anatolia Upper Tigris Basin, *Documenta Prehistorica*, 47, 76-78.

Kökten, K. (1947). Bazı Prehistorik Merkezler Hakkında Yeni Gözlemler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/2, 1947.

Mansel, A.M. (1946). 1946 Perge Kazısı, *Belleten*, XI, 166-167.

Mansel, A.M. (1947). 1946 Yılı Side (Eski Antalya) Kazısı, *Belleten*, XII, 256-260.

Mellaart, J. (1961). Çatalhöyük Excavations, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17, 49-52.

Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar I-II*, Edinburgh.

Mutlu, S., Başaran Mutlu, M., (2018). Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi, *Academic Knowledge*, 1/1, 64-76.

Özdoğan, M. (1983). Pendik: A Neolithic Site of Fikirtepe Culture in the Marmara Region, *Beitrag zur Alttertumskunde Kleinasiens, Festschrift für Kurt Bittel*

(Ed. R. M. Boehmer ve H. Hauptmann) Mainz, 401-411.

Özdoğan, M. (2011). *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, M. (2012). *50 Soruda Arkeoloji*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Özdoğan, M., Başgelen, N. (2013). Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumları (1979-2013), 35 Yılın Ardından Türkiye Arkeolojisinin Gelişmesine Katkılarına Genel Bir Bakış, *Arkeoloji ve Sanat*, 143, 13-16.

Özgüç, T., Özgüç, N. (1948). A Birthplace of the Hittite Empire: The Karum of Kanesh, an Ancient Anatolian Trade-Center, *The Illustrated London News*, Dec. 18, 1948, s.701-703.

Özgüç, T. (1961). Excavations at Altıntepe, *Belleten*, XXV/98, 269-280.

Özgüç, N. (1964). *Acemhöyük Kazıları, Türk Arkeoloji Dergisi*, 20, 101-102.

Özgül, C. (1986). Cumhuriyet Döneminde Türk Arkeolojisi, *Belleten*, 198, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 895-913.

Özgül, C. (2010). Cumhuriyet Arkeolojisi ve Ekrem Akurgal Okulu, *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açılırları: Klasik ve Bizans Dönemleri* (Ed. Scott Redford, Nina Ergin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 169-180.

Özkaya, V., Şahin, F. S., Yılmaz, S.E., Benz, M., (2015). Körtik Tepe 2014 Yılı Kazısı, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Erzurum, 1-22.

Polat, F., İpek, M., (2019). *Atatürk ve Arkeoloji*, Ankara: Tam Pozitif Matbaa, 24-25.

Renfrew, C. (1980). The Great Tradition versus the Great Divide: Archeology as Anthropology?, *American Journal of Archaeology*, 84, 297-298.

Shaw, W.M.K. (2004). *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 201.

Uluçam, A., Eliüşük, M. (2018). Hasankeyf Kazıları 2004-2017, *Batman Müzesi İlisu Barajı Kurtarma*

Kazıları, Batman: 363-391.

Ünar, Ş. (2020). Atatürk Dönemi'nde Türk Arkeolojisi, *ANASAY*, 11, 129-148.

Yegül, K.F. (2010). Akademik Dünyanın Ulvi Salonlarından Anadolu'nun Tozlu Tepelerine : Barış ve Savaş Döneminde Birinci Sardis Ekspedisyonu (1909-1926) ve Howard Crosby Butler, *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açılırları: Klasik ve Bizans Dönemleri* (Scott Redford, Nina Ergin (eds.)), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 75-122.

Yücel, E. (1999). *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları,

WEB KAYNAKLARI

Web 1: <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-269308/su-altidalis-egitim-programi.html>, (Erişim: 11.11.2023).

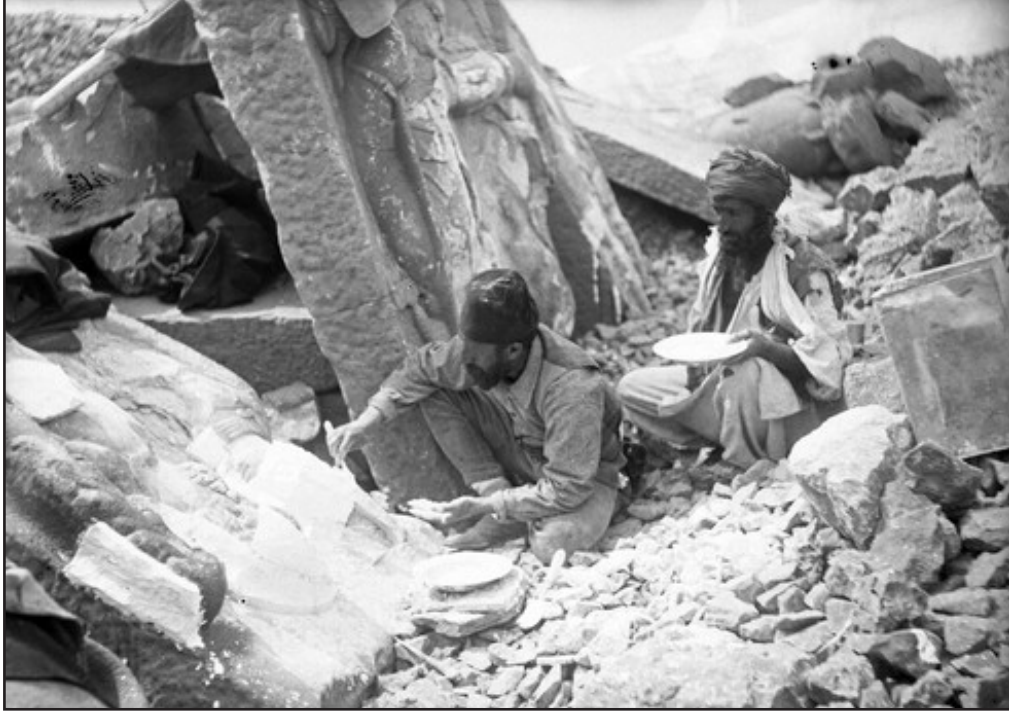
Web 2: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-232299/kazilar-12-aya-yayiliyor-binlerce-ek-istihdam-geliyor.html> (Erişim: 9.11.2023)

Web 3: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/gobeklitepe-ve-karahantepede-yeni-heykeller-bulundu/3004440>, (Erişim: 10.11.2023).

Web 4: <https://www.unesco.org.tr/home/announcementdetail/154> (Erişim Tarihi, 12.11.2023)

Web 5: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-251757/kultur-ve-tabiat-varliklariyla-ilgili-yapilacak-yuzey-arastirmasi-sondaj-ve-kazi-calismalarinin-yurutulmesi-hakkinda-yonerge.html> (Erişim Tarihi: 09.11.2023)

EKLER

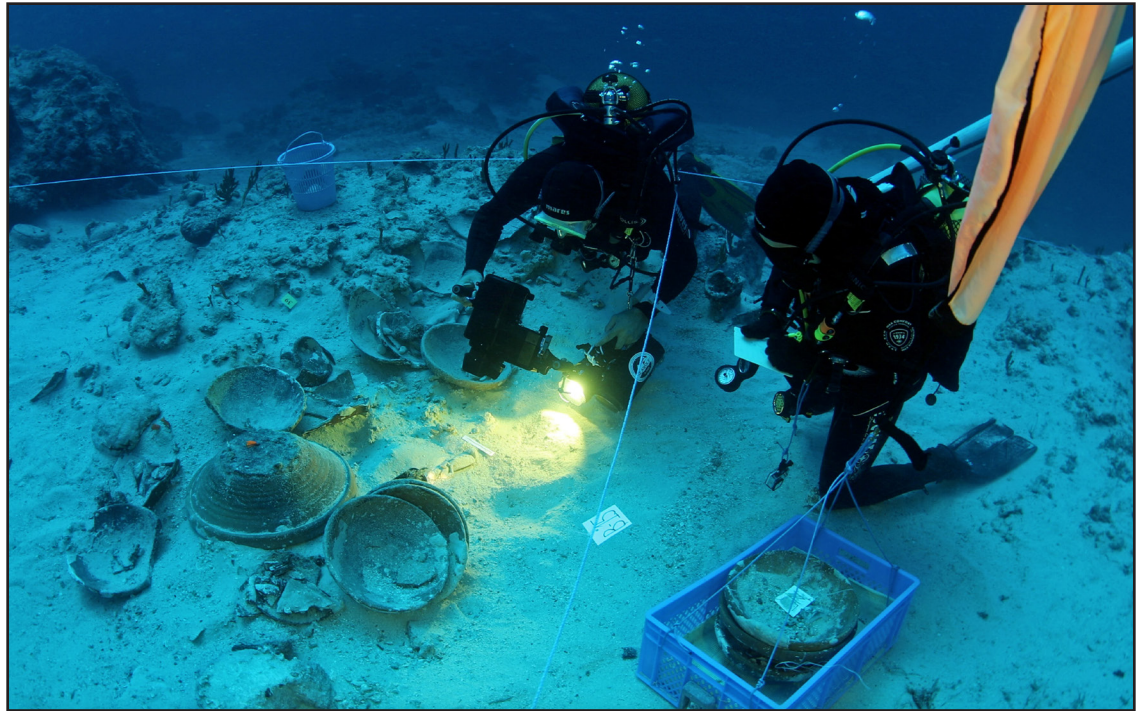
Resim 1: Osman Hamdi, 1883'teki Nemrut Dağı Kazıları Sırasında Müze-i Hümayun İçin Kabartmaların Kopyalarını Alırken

Resim 2: Cumhuriyet Dönemi Sonrası Alacahöyük Kazı Çalışmaları

Resim 3: Aizanoi Antik Kenti Çalışmaları

Resim 4: MÖ 7-6 yüzyıl Bozukkale Arkaik Batık Kazısı

Resim 5: Sualtı Arkeolojisi Sertifika Eğitimi

Resim 6: Türk Tarih Kurumu ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arasındaki “Arkeolojik Kazıların Yıl Boyu Desteklenmesi Protokolü” Toplantısı

Resim 7: Patara Antik Kenti Hamam Kazısı

Resim 8: Karahantepe Kazısı İnsan Heykeli

Resim 9: Selçuklu Ahlat Mezarlığı / Bitlis

Resim 10: Şanlıurfa Yüzey Araştırması

Resim 11: 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu

Resim 12: Arkeolojik Kazılar Çalıştayı (2022)

Resim 13: Laodikeia Antik Kenti Batı Tiyatrosunun Açılışı

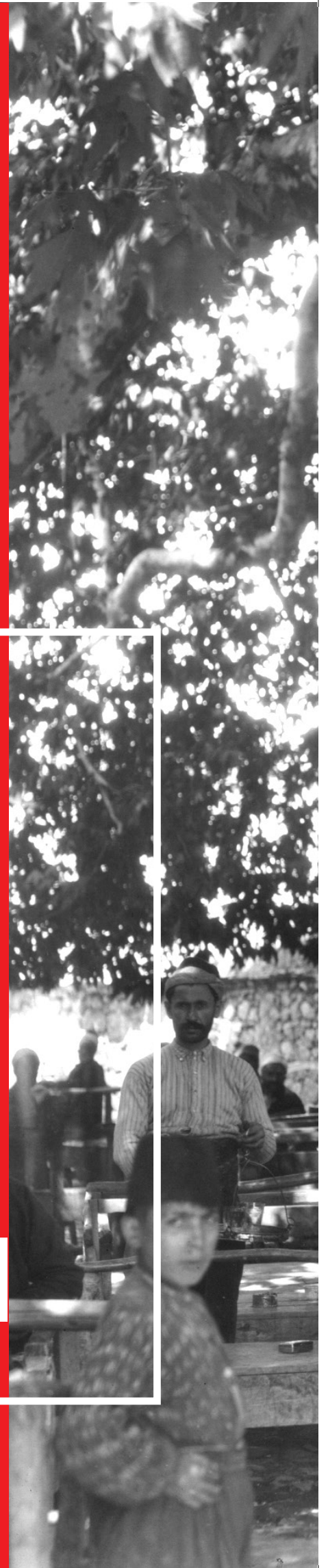

Resim 14: Kibyra Antik Kenti Tholos Nymphaeumu

1927 Yalvaç Antiokheia Hafriyâtı Raporu

Dr. Yahya COŞKUN

”

Fotoğraf: Yalvaç Antiokneia Kazı Başkanlığı Arşivi

Fotoğraf: Yalvaç Antiokheia Kazı Başkanlığı Arşivi

1927 Yalvaç Antiokheia Hafriyatı Raporu*

Excavation Report of Yalvaç Antiokheia of 1927

Yahya COŞKUN**

Özet

Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki tarihî eserler, çok eski devirlerden itibaren yurt dışına kaçırılmış, Osmanlı bürokrasisi bu yasadışı trafiği engellemek için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri de arkeolojik kazılara bir memur görevlendirilmesidir. Hükümet Komiseri olarak görevlendirilen memurlar, hem kazıların ruhsata uygun yapılıp yapılmadığını kontrol etmiş hem kaçakçılığa imkân vermemek için denetim görevini yerine getirmiş hem de çalışmalarla ilgili raporlar kaleme almıştır.

Osmanlı'nın son döneminde başlayan bu uygulama Cumhuriyet Devri'nde de sürmüştür. Ancak bu raporlar ilmî olarak yeterince incelenmemiştir. Bu makalede Harf İnkılabı öncesinde eski yazıyla yazılmış son raporlardan biri olan 1927 Yılı Yalvaç Antiokheia Kazı Raporu, Latin harflerine nakledilerek incelenmiştir. Bu vesileyle mevcut kazının tarihine dair bilinmeyenlerin ortaya çıkarılması, Hükümet Komiserliği sisteminin nasıl çalıştığının anlaşılması ve bu sistemin dönüşüm veya tekâmülünün nasıl şekillendiğinin görülebilmesine imkân sağlanması için bir veri oluşturulabilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazı Temsilciliği, Hükümet Komiseri, Kazı Raporu, Yalvaç, Antiokheia.

Abstract

Antiquities within the borders of the Ottoman Empire had been smuggled abroad for a very long time, and the Ottoman bureaucracy took various measures to prevent this illegal traffic. One of these measures was the appointment of an official to archaeological excavations. These officials, appointed as Government Commissaries, checked whether the excavations were carried out in accordance with the license, fulfilled the duty of supervision to prevent smuggling, and wrote reports on the work carried out.

This practice, which started in the Ottoman period, also continued in the Republican Era. However, these reports have not been sufficiently analyzed scientifically. In this article, the Excavation Report of Yalvaç Antiokheia of 1927, one of the last reports written in the old script before the alphabet revolution, was analyzed and transcribed into Latin letters. In this way, this study aims to reveal the unknowns about the history of this excavation, understand how the Government Commissariat system works, and create data to enable us to see the transformation or development of this system.

Keywords: Excavation Representative, Government Commissary, Excavation Report, Yalvaç, Antiokheia

GİRİŞ

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan arkeolojik kalıntılar çok eski devirlerden itibaren fark edilmiş, bilhassa 16. asırdan itibaren özellikle de yabancı seyyahların dikkatini çekmiştir (Arsebük, 1983: s. 68). Rönesans Dönemi'nde başlayan eski eser ilgisi (Yıldırım, 2020: s.190) ve Fransız İhtilali'yle başlayıp ulus devletlerin kimliklerini

anlamlandırabilmek için yaptıkları kazılarla yeni bir biçim alan arkeolojik çalışmalar, (Özdoğan, 2006: s.55), Osmanlı topraklarındaki birçok eserin yurt dışına kaçırılmasıyla sonuçlanmıştır (Bahrani vd., 2011: s.16).

Daha evvelki devirlerde de birçok Osmanlı padişahının eski eserleri korumak hususunda gayretleri olduğu görülebilmektedir (Pakson, 1993: s. 202-207).

* Geliş Tarihi: 20 Haziran 2023 - Kabul Tarihi: 12 Temmuz 2023

** Dr., Basın Yayın Halkla İlişkiler Başkanı, TBMM, Atatürk Bulvarı No:153 06543 Bakanlıklar/ANKARA, mustafayahyacoskun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7992-8711

Ancak Osmanlı Devleti'nde eski eserlerle ilgili ilk kapsamlı kanuni düzenleme 13 Şubat 1869 yılında yayımlanan Âsar-ı Atıka Nizamnamesi'yle tanzim edilmiş ve eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engellemek için ilk ciddi tedbirler alınmıştır (Takvim-i Vekâyi, 1 Şubat 1284 - 1 Zilkade 1285).

1726 yılında Aya İriini'de bir önmüze kurulmuştur (Ar, 2013: s.127). Tanzimat Dönemi'nde eski eserler sistemli bir şekilde toplanmaya başlanmıştır (Ortaylı, 1985: s.1600). 1846 yılında Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından tanzim edilen biçimiyle Aya İriini'deki koleksiyonlar resmi evrakta da müze olarak anılmıştır (BOA, İ.DH., 130-6662, (H-27-11-1262). Bu ve benzeri girişimler, 1869 yılında yayımlanan Âsar-ı Atıka Nizamnamesi'ni doğuran etkenlerden olsa da bu nizamnamenin hazırlanmasını hızlandıran gelişmeler, izinli olarak yapılan kazılardan dahi eser kaçırılmasına mâni olunamamasıdır.

Nitekim Şura-yı Devlet Genel Kurulunda müzakere edilen konuyu gösteren belgelere göre Osmanlı Devleti sınırları içinde eski eser arayan kişilere, çift olarak çıkan eski eserlerden biri devlete bırakılmak üzere izin verildiği ancak çift eserin pek bulunmadığı zikredilmiştir. Örnek olarak İngiliz John Butler'ın Aydın'da dördüncü kere izin aldığı ve pek çok eseri İngiltere'ye götürdüğü halde bir tek eseri bile devlete teslim etmediği vurgulanmıştır. Bu sebeple eski eser arama müsaadesinin resmî bir ruhsata bağlanmasının icap ettiği ve izinsiz kazı yapanların ise cezalandırılmasının gerektiği değerlendirilmiştir. Bunun için de kapsamlı bir nizamname ile umumi bir müzenin oluşturulmasının elzem olduğu ve izinlerin de Maarif Nezaretince izlenmesinin uygun olduğu görüşülmüştür (BOA, İ.Ş.D., 11-547, (H-04-10-1285).

Çok genel hükümler içeren ve esas olarak eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına mâni olmak amacıyla hazırlandığı anlaşılan 1869 Nizamnamesi ihtiyaca cevap verememiştir. Bu sebeple 1874 yılında yeni bir Âsar-ı Atıka Nizamnamesi yayımlanmıştır (Düstur, 1289: s. 426-431). Önceki nizamnameye göre daha geniş olan ve 36 maddeden oluşan bu nizamnamenin 21. maddesinde kazılardaki güvenliği tesis etmek ve kaçakçılığı engellemek için ilave bir tedbir olarak hükümet namına bir memur görevlendirilmesi hükme bağlanmıştır. Maddeye göre hafriyat icra edilecek mevkiin hükümetçe denetlenmesi mümkün olmayacak

kadar uzak olması durumunda, masrafları ruhsat sahibi tarafından karşılanmak üzere bir memur tayin edilecektir (BOA, HR.İD., 1444 – 38/5). Kazı alanının denetlenebilecek mesafede olması halinde ise memur görevlendirilmesine gerek olmayacaktır (Balamir, 2012: s.11).

Ancak 1874 Nizamnamesi de kaçak kazılara ve eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel olamamıştır ve Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne tayininden sonra 1884 yılında yeni bir nizamname neşredilmiştir. 5 bölüm ve 37 maddeden oluşan 1884 Nizamnamesi'nin önceki nizamnameye göre daha sert tedbirler içerdiği ve daha korumacı bir metin olduğu görülebilmektedir. Kazılara hükümet namına katılacak memur, bu nizamnamede de zikredilmiş ve bu defa memur ayrıca "muktedir ve malumatlı" diye nitelenmiştir. 21. maddede, "*Hafriyat icra olunacak mevkiide Hükümet tarafından dahi muktedir ve malumatlı bir memur bulundurulacak ve bu memurun harcırah ve maaşı hükümetçe bittayin ruhsatname verilirken müteharriden tamamen ahz ile mah be mah Maarif Veznesinden tesviye ve ita olunacaktır. Hafriyat şayet ruhsatname müddetinden evvel münkazi olup da terk-i amelîyat edildiği takdirde memur maaşı için toptan alınan mebalîğın bakisi müteharriye iade kılınır*" denilmiştir (Asar-ı Atıka Nizamnamesi, 1308: s.6). Aradan geçen on yıllık zaman zarfında kazılara yalnızca memur değil hem ilmî hem de icraî olarak nitelikli bir memur görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Niçin nitelikli bir memura ihtiyaç duyulduğu aslında anlaşılabilir bir durumdur ancak bunun sebeplerinin somut olarak görülebilmesi için o dönemde kaleme alınan kazı raporlarına ayrıca bu gözle de bakmak gerekmektedir.

Kazı temsilciliği, 1906 tarihli nizamnamede de muhafaza edilmiş; bu nizamname ve kazılarda bir temsilci bulundurma geleneği Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra da uygulanmaya devam etmiştir. Her ne kadar kazılarda görevlendirilen memurun muktedir ve malumatlı olması gerektiği belirtilmişse de nizamnamelerde bu görevlilerin arkeolog olması gibi bir şart zikredilmemiştir. Nitekim o dönem Osmanlı Devleti'nde bu manada yetişmiş uzman da bulunmamaktadır. Balamir'e göre memurların sadece okur-yazar olduğu, çıkan eserleri deftere kaydettiği ve kazının nizamnameye uygun olarak yapılıp yapılmadığını denetlediği anlaşılmaktadır (Balamir,

2012: s.13). Kazı temsilcilerinin neleri, ne şekilde denetlediği, raporlarında nelere dikkat çektiği bilimsel olarak yeterince çalışılmamıştır. Bu sebeple kapsayıcı bir yorum yapmanın pek mümkün olmadığı aşikârdır.

Arkeolojik kazılara, Cumhuriyet'in ilanından sonra da Osmanlı Devleti'nden tevarüs edilen nizamnameler ve tecrübeler ışığında devam edilmiştir. Bu kapsamda yabancı arkeologların yürüttüğü kazılara, kazı komiseri olarak bir memurun görevlendirilmesi yönündeki uygulama da sürdürülmüştür. Bu memurlar hem kazıları denetlemiş hem de yapılan çalışmaları raporlamıştır. Ancak bu uygulama, zamanla biçim ve içerik değiştirmiş, yalnızca kontrol göreviyle sürdürülmemiş, uluslararası bir iş birliğinin parçası haline gelmiştir.

Ancak hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde, Hükûmet Komiseri olarak görevlendirilen memurların raporları ilmî olarak yeterince çalışılmamıştır. Bu raporların yayımlanması, mevcut kazıların tarihine dair bilinmeyenlerin ortaya çıkarılmasına, Hükûmet Komiserliği sisteminin nasıl çalıştığının anlaşılmasına ve eğer o dönem için bir dönüşüm veya tekâmül var ise bunun nasıl şekillendiğinin görülebilmesine imkân sağlayacaktır.

Bu sebeple Konya Mevlâna Müzesi arşivinde bulunan (Hazine-i Evrak Arşivi No: 160) "1927 Yalvaç Antiokheia Hafriyatı Raporu" tarafımızdan hem harf inkılabından önce muhtemelen eski yazıyla kaleme alınmış son rapordan biri olması hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu geleneğin nasıl devam ettiğini göstermesi bakımından önemli belgelerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Bugünkü Isparta ili Yalvaç ilçesinde bulunan Antiokheia Antik Kenti'ndeki arkeolojik kazılara Kazı Komiseri olarak görevlendirilen Muallim Naci tarafından kaleme alınan eski yazı rapor, kazı krokisini içeren bir harita ve bu kazıya ait dokuz fotoğrafla birlikte muhafaza edilmektedir.

Kazı Komiseri Muallim Naci

Hükûmet Komiseri olarak görevlendirilen Atabeyli Muallim Naci (Kum), 1898 yılında Seydişehir'de doğmuştur. Aslen Ispartalıdır. Edirne Askerî Rüştiyesi'ni bitirmiş ancak subay olmadan askerî okuldan ayrılmıştır (Önder, 1984: s. 593-594). Naci

Bey, henüz 14 yaşındayken Türk Yurdu Mecmuası'nda yazı hayatına başlamış; bilhassa tarih, etnografya, müzecilik, folklor, edebiyat ve şiir alanlarına ilgi göstermiş biri olarak temayüz etmiştir. 1915 yılında Isparta Yalvaç'ta öğretmen olarak göreve başladığında da bu mevkiin tarihi ve kültürü ile ilgili konularla yakından ilgilenmiş ve çeşitli yayınlar yapmıştır. Naci Bey, 1925 yılında, Maarif Vekâleti Hars Müdürlüğü tarafından basılması için "Yalvaç Armağanı" adlı 206 sayfalık bir kitap da hazırlamıştır. Ancak kitap yayımlanmayınca bu defa çalışmasını, 1941 yılında Yalvaç Halkevi ile Belediye Başkanlığının takdirine sunmuştur (Kum, 2012: s.7). Fakat bu çalışma ancak 2012 yılında yayımlanabilmiştir. Naci Kum, 1915-1930 tarihleri arasında 15 yıl Yalvaç'ta öğretmen olarak görev yapmış ve bu esnada Yalvaç'ın arkeolojik ve etnografik zenginliklerini incelemiştir. Aslen Ispartalı olduğu için olsa gerek 1913-1914 yıllarında da yine Yalvaç Antiokheia harabelerinde yapılan kazılarda komiser olarak görev yapmıştır (Kum, 2012: s.13).

Naci Bey'in bu yıllarda yalnızca kazı alanındaki komiserlik göreviyle yetinmeyip tetkiklerine devam ettiği, bazı evlerin avlularında bulunan mezar taşlarını incelediği anlaşılmaktadır (Kum, 2012: s.55). Yine kendisinin kaydettiğine göre 1912 yılında Hisarardı köyünde ikinci asrın başlarına tesadüf eden bir kitabe parçasının kopyasını almıştır (Kum, 2012: s.66).

Öğretmenlikle başlayan fakat her zaman tarih ve arkeoloji ile sürdürdüğü kariyerinde Naci Bey, müze teşkilatına da geçmiştir. Beden eğitimi, Fransızca, müzik ve resim öğretmenliği yapmış olan Naci Bey, 13 Ocak 1938'de Kayseri Müze Memuru olmuştur. 29 Haziran 1939 tarihinde Bursa Müze Müdürlüğüne atanmıştır (Önder, 1984: s. 594). 1940 yılında Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisine yazdığı bir makalede Naci Kum Atabeyli'nin Bursa Müze Müdürü olduğu yazılıdır (Kum, 1940: s. 213-224). 1940 yılının sonlarında Adana Müze Müdürlüğünde görevlendirilmiştir (Önder, 1984: s. 594). Hazırladığı kitabı yayımlanmak üzere Yalvaç Halkevine sunarken 1941 yılında, imzasını Adana Mıntıkâ Müze Müdürü olarak atmıştır (Kum, 2012: s.13).

Naci Bey'in tarih, halk kültürü ve benzeri sahalardaki muhtelif yayınları da göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Antalya Tahtacılarına Dair Notlar" (Kum, 1940: s. 203-212). "Teke (Antalya) Yürükleri

Hakkında Notlar” (Kum, 1940: s. 213-224). “Türkmen Barakları”¹ (Kum, 1963: s. 27-65). Ali Rıza Önder’in 1984 senesinde, Folklor ve Etnografya Araştırmalarında “Nuh Naci Kum” başlığıyla Naci Bey’in vefatının otuzuncu yılında neşrettiği makale oldukça kapsamlıdır. Naci Bey’in kitap ve makaleleri, bu yazıda kronolojik olarak kaydedilmiştir (Önder, 1984: s. 593-600). Arkasında birçok eser bırakan gayretli ve çalışkan bir yazar ve yönetici olan Naci Bey, 16 Ocak 1952 tarihinde vefat etmiştir (Önder, 1984: s. 594).

1927 Yalvaç Kazısı Raporu Tahlili

Mezkûr rapor üç madde olarak tanzim edilmiştir. Birinci madde, “*Hafriyât sâhası (Antiokh) hakkında târihi ma'lûmât*” başlığını taşımaktadır. İkinci madde, “*Roma devrinde Antiokh*” olarak belirtilmiştir. Üçüncü madde ise “*Hafriyât safahâtı ve çıkan âsâr hakkında ma'lûmât*” olarak kaydedilmiştir.

Rapora göre 1927 yılı arkeolojik kazı çalışmaları 6 Nisan Çarşamba günü başlamış ve 26 Mayıs Perşembe gününe dek Cuma günleri ve fırtınalar dolayısıyla verilen tatiller haricinde kırk gün ve sayıları elli ila altmış arasında değişen işçiyle gerçekleştirilmiştir. Alanın çeşitli yerlerinde sondajlar ve sürekli kazılar yapılmıştır. Kazılarda “Ögüst Mabedi”nin güneybatısındaki Portiko meydana çıkarılmış, “Plata Ögüsta” denilen cadde ve meydan boyunca temellerin dâhilleri kazılmış, “*bir metreden üç metreye kadar derinliklerde çıkan yanmış toprak, kül, kömür erimiş demir ve tunç ma'mûlât dolayısıyla şehrin umumi bir yangın neticesinde tahrîb edildiği*” anlaşılmıştır. Ayrıca kilisenin cephe duvarlarından birinin dibinde bir heykel başı bulunmuş, dördü sağlam olmak üzere tuğla ile örülmüş lahitler meydana çıkarılmıştır. Mezarların kilise dâhillerinde bulunması dolayısıyla bunların ruhban büyüklerine ait olduğu yorumu yapılmıştır. Kazının son günlerinde amfiteyatroya girilen cadde boyunca çalışılmış ayrıca dört kitabe çıkarılmış ve bunların ikisi müzeye nakledilmiştir. Naci Bey, çalışmaları özetlerken her ne kadar müze için kıymetli şeylerin bulunmadığını dile getirse de Amerikan heyetinin kazı sahasına dair görüşlerini tashih ettiğini, ilmî delillere dayanarak ret veya tenkit edebileceğ hususların belirginleştiğini ifade etmiştir.

Naci Bey, raporunda ayrıca Yalvaç'ta bir müze tesis edilmesi halinde daha nice eski esere sahip olunabileceğini de ifade etmiştir. Naci Bey'in dikkat çekici bir başka yorumu ise kazının gayesini açıkladığı cümledir. Naci Bey'e göre kazının gayesi, avamın zannettiği gibi herhangi bir antika bulmak değil, Profesör Ramsay'in kıymetli tezlerinde müdafaa ettiği ilmî hakikatleri teyit etmektir. Nitekim Naci Bey, 1912 yılından itibaren burada kazı yapan Ramsay'in, araya Harb-i Umumî girdiği için devam edemediği çalışmalarını yeniden sürdürmesi için Ramsay'le haberleştiğini ve burada yeniden kazı yapmanın mümkün olduğunu kendisine iletildiğini de dile getirmektedir.

Raporun yaklaşık üç buçuk sayfası, ilk maddede belirtildiği üzere Antiokheia'nın tarihi hakkında tafsilatlı bilgiler içermektedir. Aslında ilk maddenin devamı olan fakat Naci Bey tarafından yeni bir başlık altında kaleme alınan Roma Devri'nde Antiokheia ise yaklaşık yarım sayfa bilgiyle özetlenmiştir. Son maddeyi oluşturan kazının safhaları ve çıkan eserler hakkında malumat da takriben iki sayfa olarak kaydedilmiştir.

Rapora Göre Antiokheia Tarihi

Naci Bey raporuna, “*Antiokh harâbelerinin 1927 senesi hafriyâtına âid rapordur*” diye başlamış ve ardından “*1- Hafriyât sâhası (Antiokh) hakkında târihi ma'lûmât:*” ara başlığını koymuştur.

Naci Bey'in girizgâhta kaydettiğine göre 1833 tarihinden beri merak edilen, uzmanların kıymetli incelemeleri ve kazılarla tarihî önemi günden güne artan Yalvaç kazılarının safhalarını arz etmezden önce kendisi kadim şehrin tarihi hakkında kısaca malumat vermek istemektedir.

Muallim Naci'nin aktardığına göre Tarih-i kadimde “*Antiokheia*” diye adlandırılan bu şehir, İskender'in halklarından “*Seleukos*” tarafından MÖ 280'den önce kurulmuş ve MÖ 139'da Romalılar tarafından serbest bir şehir hâline dönüştürülmüştür. Bilâhare bu şehir, Roma İmparatoru Augustus Devri'nde bir eyalet merkezi olmuştur. Bu dönüşüm uzun bir tafsilatı ihtiva etmekle beraber sebepleri, birçok önemli tarihî hakikatleri aydınlayacaktır. Şöyle ki 1833'te İzmir'deki İngiliz kilisesi başrahibi “*T. V. Z.*”

1 Vefatından sonra yayımlandığına dair not mevcuttur.

Arondel” dîni bir merakla İncil’in Resullerin İşleri 13-14’üncü bâblarında yazılı “*St. Paul*”ün ziyaretiyle bilinen “*Antiokh*” şehrini aramış ve burada gördüğü sayısız eski eserin yardımıyla bölgenin hakikatini tayin etmiştir. Hatta Arondel, “*Asyâ-yı Suğrâ’da Tarihi Keşfiyyât*” adlı eserinin bir yerinde bu kadim beldeden bahsederken: “... su kemerlerinin yanından görülen manzara sâhir ve câlib-i dikkatti ve Pisidia eyâletinin merkezi olmak isti’dâdını ihrâz etmiş bir hâl arz ediyordu. Soldaki dereye kavak ve salkım söğüt ağaçları, sâhib-i mezâmîrin teğannîsini terennüm eder gibi görünüyordu. (Biz, udlarımızı söğüt ağaçlarına astık... ilâ âhir) Bâbil’deki ağlayanlar gibi bu büyük şehrin âkıbet-i elîmesini giryân gözlerimizle temâşâ ediyorduk...” diye yazmıştır. Arondel’in eseri, burası hakkında arkeologların ilk dikkatlerini oluşturmuş ve “*Antiokh*” şehrinin hakiki mevkii bu suretle tayin edildikten sonra 1912 tarihinde “(Aberdeen) Darülfünunu Profesörlerinden Sir William Mitchell Ramsay” burada kazıya başlamıştır. İlk tesadüflerde buranın “*Galatia*” eyaletinde “*Kolonia Kayseriya*” namıyla bilinen Roma İmparatorluk Devri’nin mühim bir koloni merkezi olduğunu keşfetmiş ve bundan sonra İmparator Augustus’un tarihî hatırasını araştırmaya başlamıştır. Tarih ve arkeoloji âlimi olan büyük profesörün bu husustaki keşfi ve bilâhare zuhur eden eserlerle teyit edilmiştir. İmparator “*August*” Devri’ne kadar tarihî ehemmiyeti görülemeyen bu memleketin daha sonraki önemine gelince: Toros silsilesi dâhilinde meskûn “*Humandes=Humande Nisyin*” namıyla anılan dağlıların, Pisidia havalisine müstevli yabancılara yani Romalılara karşı şiddetli ve sürekli taarruzları, Roma’nın bu havalide sükûn ve istikrarı tehlikeye attığından MÖ 20/25 tarihlerinde “*İkonía hâkimi (Amintas)*” bunların tedibine tevessül etmiştir. Fakat Amintas’ın “*Homonad*” savaşlarında esir edilerek katlinden (MÖ 25) sonra kendisinin vasiyeti üzerine memleketini Roma İmparatoru Augustus’a terk etmiştir. Augustus da buranın sükûn ve huzuru için Amintas’ın vasiyeti doğrultusunda hareket etmiştir. Aşağıda tafsilatıyla zikredildiği üzere Toros bedevi kabilelerini tedip emeliyle “*Antiokh*” beldesini, (Karaağaç, Kır İli, Bey Şehri, Seydi Şehiri ve Bozkır) havalisine karşı bir savaş üssü olmak üzere tahkim eylemiştir.

Homonadlar hakkında asıl harp milattan on sene evvel başlamış ve oldukça fâsılalarla beraber bu harp on sene kadar devam etmiştir. Harbi idare eden, o zamanın

en muktedir kumandanlarından “*Quirinius*”dur. Homonadların tabiiyet altına alınmaları gayet hunharca olmuştur. Hiçbir erkek sağ bırakılmadığı gibi kadınlar esir ve arazileri de taksim edilmiştir. Homonadların sergerdelerinden birisi ile ahaliden bir kişiye ait, orta mektep bahçesindeki (müze no: 1-2) baş redifler kadim harbin muzafferleri huzurunda diz çökmüş vaziyette durmaktadırlar. Homonad Harpleri bahsinde Naci Bey, “*Antiokh*” beldesinin tesisleriyle çok alakadar olduğundan ve bu harp hakkında tatminkâr surette bahsedilmemiş olduğundan Sir William Ramsay’in, “*Roma’nın Galatia Eyâleti Hakkında Etüdler*” isimli kitabından şu dikkat çekici notları alıyorum diyerek uzun bir alıntı yapmıştır.

Buna göre bu harp daha önceleri Suriye’nin tarihinden bir parça olarak kabul edilmektedir. Fakat harp aslen Galatia eyaletinden idare edilmektedir. Zira “*Homondaslar*”, Toros silsilesinin kuzey bölgesinde bulunmakta ve Galatia’nın güney kısımlarını tehdit etmektedirler. Ayrıca “*Homondaslar*” coğrafi konumları itibarıyla denizden ve karadan gelecek taarruzlara karşı korunaklıdır.

MÖ 25-27 tarihlerinde Kral Amintas, Homondosları tedip etmek istemiştir. Bunların faaliyet sahaları Antiokh’un güney ve güneydoğu cihetlerinde bulunan geniş ve dalgalı (Anamas=Toros şubelerinden) yaylasıdır. İkonyalılara, Silisyalılara yakinen benzeyen bu kabile, (Petolmesi)’nin Pisidya Frizyası ve (Ester Abu) tarafından da Pisidya’ya doğru Frizya diye anılan 2000 - 2500 ayak rakımlı, zengin bir ovayı teşkil eden Güney Frizya ile havalisine arada sırada akın etmek alışkanlıklarındadırlar. Frizya ile Pisidya arasında hakiki bir hudut çizmek gayr-i mümkündür. Frizya, ilk evvel daha cenuba kadar ilerlemiştir. Fakat sonraları Toros dağlarının tazyikiyle gerilemiştir. Bu suretle çekişmeli/tartışmalı bir mıntıka ve gayet intizamsız bir hudut vücuda gelmiştir. Amintas’ın elim akıbetini nazar-ı dikkate alarak azim bir kuvvet ile taarruz etmek lazım gelmiştir. Bununla beraber MÖ 25’ten evvel Humandeslerle harp etmek büyük bir iştir; Roma İmparatorluğu pek karışıktır. Vilâyetlerde ve hatta İtalya’da idareye bir düzen vermeden harbe girmek kolay değildir. Binâenaleyh Augustus ilk evvel, (Antiokh) mevkî-i müstahkemini tesis etmek suretiyle Frizya ovalarını emniyet altına almakla iktifa etmiştir. İmparatorluk yoluna girdikten sonra Augustus hâlâ

50 yaşında ve faal iken tahminen MÖ 13’de intikam ânı gelmiştir. İyi bir kumandan olarak (Quirinbus)’u seçmişlerdir. Bu adam sert ve cabbardır. Harp, MÖ 6-12 yıllarında devam etmiş; başlangıcı kati olarak tespit edilmemiş ise de harbin bitimi MÖ (6) senesi olarak tayin edilmiştir. Harbin ilk neticesi: Toros’un kuzey cihetindeki memleketin teşkilatını yapmak ve meşhur (Ögüst yol teşkilatı)nı vücuda getirmek ve beş adet askerî müstemleke tesis etmek olmuştur. Bunlar [Lystra, Parlais, Olbassa, Cremna]dır.

Suriye’deki kuvvetler, mükemmelen teçhiz ve tanzim edilmiştir. Kuzey ve güneyde de akınları icraya ve taarruzları durdurmaya muktedir kuvvetler toplanmıştır. Galatia vilâyetinin güney tarafındaki askerî üssü “*Pisidia Antiokheia*”dır. Galatia’da bundan başka Roma müstahkem mevki yoktur. Harpten sonra bile Antiokh, askerî yolların temerküz ettiği ve bütün Toros silsilesini müdafaa için tesis edilmiş mühim bir askerî üs olarak kalmıştır. Antiokh’da askerî nokta-i nazardan vaziyet, şimalden Toros dağlarına hücum için en müsait bir askerî sevk noktası olmasıdır. O zamana kadar Antiokh iki vali tarafından idare edilmektedir. Harp hazırlıkları başlayınca yetki, iki validen yalnız (Gaius Karistiyanus) uhdesinde toplanmıştır.

(Trojidis)’in doğusundaki tepeler Homanadların; (Balıklıova) ve (Kestel Dağı) mıntıkaları Likaonyalılarıdır. Homanadlar bu civardaki dağlara sahip olmakla beraber (Karalis-Beyşehir)’nden akan ırmağın mecrasındaki mümbit vadilere malik değildir. Harp, yavaş ilerlemektedir. Şimdiye kadar mağlup olmamış bir düşmanın arazisi, ciddi mukavemete rağmen noktaya nokta zabt edilmek gerekmektedir. Güneyden hücum mümkün değildir. Ordunun birini (Basparami)ler; diğerini de Mısır’dan celp edilen on ikinci ordu teşkil etmektedir. Her ikisini de (Karistiyanus) kumanda etmektedir. Yedi tane de Frizya alayı mevcuttur. Bunlar, Galatia tarafından verilmiştir. (Ögüsta Cermanisiyana) alayı da Cermanya’dan celp edilmiştir. Harp harekâtı, Antiokh’dan Trojidis Vâdisi’ne doğru başlamıştır. Ordu, Augustus zamanında tesis edilen [Neayonis=Karaağaç]’tan bütün [Trojidis Gölü=Beyşehir Gölü] etrafını derhal işgal etmekte zorluk çekmemiştir. Fakat asıl güçlükler, bundan sonra başlamıştır. Dağlık arazide Homanadlar ciddi mukavemete başlamıştır. Koidinyus birçok defalar her mevki’-i müstahkemi muazzam ordusuyla muhasara

ederek ve içeridekileri açıklıkla teslim mecbur edebilmektedir. Bu müstahkem mevkiilerden 44 tane vardır ve hepsi zapt edilmiştir. Askerlik çağında ve daha yukarı yaşlarda olanlardan, memlekette kimse bırakılmamıştır. Dört bin kişi esir alınarak civar şehirlere dağıtılmıştır. Artık, Homanadlar tamamen ve katiyetle mağlup olmuşlardır. Uzun müddet oralarda hiçbir kargaşa ve zorluk çıkmamıştır. Müteakip senelerde Anadolu’da tesadüf edilen müşkülât, güneyden değil, doğudan gelmiştir: (Partlar) ve (İskitler), vasatî Asya’nın barbar kabileleri, Roma İmparatorluğu’nun Anadolu’daki zengin ve mahsuldar arazisini tazyik edip durmuştur. İkinci asrın muktedir idaresi (Kapadokya) ve (Ermenistan)’da iyi bir askerî teşkilat vücuda getirerek bu istilalara mâni olmuştur. Fakat üçüncü asırda barbar orduları Anadolu yaylasını kat ederek Adalar Denizi’ne kadar ilerlemiştir. Bütün bu müddet zarfında Toros hududunda asayiş berkemaldir. Bu hâl (Koidinyus’un) kesin zaferini, idare ve teşkilatındaki dirayet ve (Pisidya Antiokh’u)’nun Bizans askerî yapılanmasındaki isabeti göstermektedir.

Antiokh’daki bu teşkilat, zaferin tamamlanması için gayet lüzumludur; askerî bir teşkilat, lüzumu oldukça yaşar, lüzum olmadığında ihmâl edilir. Binâenaleyh Antiokh’da da hâl böyle olmuştur. Milattan ilk 25 sene evvel gayet mühim bir savaş üssü olarak vücuda getirilen bu şehir, milattan bir asır sonraları sakin ve zengin bir mamure olmuş ve Augustus müstahkem mevkileri askerî sınıflarını kaybetmiştir. Anadolu ahalişi içerisinde eriyerek asıl Roma sınıfından uzaklaşmış ve hatta Roma lisanını da unutmuştur.

İşte, Homanadların kat’î izmihlâllerinin ‘akıbetidir ki, arazileri iki şehir arasında taksim edilmiştir. Şehirlerden birisi (Trojidis Gölü)’nün şark sahiline nâzir (Homanada), diğeri ise aynı gölün kuzeybatısındaki vadideki (Dalisandus)’tur. Bunlardan (Dalisandus=Kır İli Kayseri) sikke bile darp ettirmiştir.

Naci Bey, kentin tarihini anlatmaya devam ederken yeni bir başlık açmış ve “2- Roma devrinde Antiokh:” diyerek devam etmiştir. Antiokh kasabasının önemi, bu önemin sebebi, Romalılar zamanında başlamış olan yukarıdaki malumat ile de anlaşılacaktır. Augustus namına (Kolonya Kayseriya) diye adlandırılan bu memleket, bir askerî üs olmakla beraber August için galibiyet ve hâkimiyetini teyit eden bir merkez-i medenî hâline konulmuştur. Şehrin tarihinde Augustus’un

oynadığı büyük role nazaran meşhur (Monumentum Ancyranum= Ankara Hâtıra-i Tezkâriyyesi)'ne benzer: (Res gestae divi of augusti=Roma'daki August Vahitnamesi)'nin bir nüshası burada bulunmak lâzımdı ki, işte Sir William Ramsay bu mühim keşfi yapmıştır. (Monimentum Antiokhos) parçaları 1912 ve müteakip seneler kazılarıyla [Planna Augusta] denilen, August Mabedi girişindeki topraklar altından bulunmuş ve tamamı Ankara Müzesine götürülmüştür. Bu eserlerin okunması Sir William Ramsay tarafından temin edilmekle beraber Caesarra eseri bu hususlardaki ihtiyacı ve delillendirmeyi temin etmiştir.

Rapora Göre Antiokheia Kazısı

Naci Bey, uzun tarihi tafsilatın ardından “3- *Hafriyât safahâtı ve çıkan âsâr hakkında ma'lûmât:*” ara başlığıyla yeni bir bölüme başlamış ve burada kazının safhalarıyla çıkan eserler hakkında bilgi vermiştir.

Naci Bey'in aktardığına göre Antiokh kazısı 1912'den beri Sir William Ramsay tarafından ifa edilmektedir. Ancak 1914'ten sonra araya Harbi Umumi'nin girmesiyle kazı, on sene gecikmiştir. Naci Bey, bu esnada kentin tarihini araştırmakta olduğundan Sir William Ramsay ile irtibata geçerek kendisini tekrar burada kazı yapması hususunda cesaretlendirmiştir. Alanın kazı yapmaya müsait olduğunu göstermiş, bunun üzerine 1924 yılında Ramsay da buraya gelmek arzusu hasıl olmuştur. Bu esnada Konya civarında kazı için müsaade alan Amerika'nın Michigan Darülfünunu Arkeoloji Heyeti, Sir Ramsay ile birlikte buraya uğrayarak Sir Ramsay'ın resmî imtiyaz ve ilmî idaresi altında masrafları kendilerine ait olmak üzere kazıyı tercih ettiklerinden o sene Ramsay'ın işaret ettiği yerlerde kazı yapılmıştır. Fakat kazının devamı sıralarında Sir Ramsay bazı sebeplerden dolayı geri dönmüştür. O sene Ramsay'ın 1913'te bir kısmını keşfedip çıkardığı August kitabelerinden birçoğu ile müzeyi zenginleştiren mühim eserler meydana çıkarılmış, bunlardan mühimleri orta mektep müzesine konulmuştur.

1927 yılı kazısında ise Sir Ramsay'ın dediği gibi: “*Amerikalular üstün körü hafriyâta 1924'te asıl meyveyi toplamış*” olduklarından, haritada işaret edildiği veçhile gerek (forum) ve gerekse kilise dâhil ve hârici ile tiyatroya civarındaki kazıdan şayan-ı

dikkat bir şey çıkarılmamışsa da Forum civarındaki kanalizasyon ve kilisenin 1924'te zannedildiği gibi küçük olmayıp meydana çıkarılan temeller boyunca büyük bir saha işgal ettiği anlaşılmıştır. Augustus'a ait mühim kitabelerden 9 adedi daha, eskiden kaldırılan enkaz arasında araştırılarak bulunmuştur. İşbu 9 parça kalker kitabe parçaları, 145 adet sikke ve bir adet pişmiş topraktan mamul heykelcik başı ile birlikte karşılıklı ilmühaber mukabilinde Ankara'da bizzat teslim eylemek üzere Sir William Ramsay'a tevdi edilmiştir.

6 Nisan 1927 Çarşamba gününden itibaren 26 Mayıs Perşembe gününe kadar, cumalar ve fırtınalar dolayısıyla tatiller müstesna 40 gün, 50-60 aemele ile haritada (B) işaretiyle gösterilen mahallerde sondajlar ve devamlı kazı yapılmıştır. Naci Bey'e göre kazının gayesi, avamın zannettiği gibi herhangi bir antika bulmak değil, Profesör Ramsay'ın şimdikiye kadar kıymetli tezlerinde müdafaa ettiği ilmî hakikatleri teyit ve temin maksadına matuftur. Bu kazıda müze için çok kıymetli şeyler bulunamamış olmakla beraber bilhassa Amerikan heyetinin kazı sahası üzerindeki basit görüşlerini tashih, ilmî delillere dayanan sebeplerle görüşlerini ret ve tenkit edecek hususlar açığa çıkarılmıştır. Antiokh forumundaki (Ögüst Mabedi)'nin güneybatı cenahındaki (Portiko) lâyıkıyla meydana çıkarılmış, (Plata Ögüsta) denilen cadde ve meydan boyunca muhteşem temellerin dâhilleri kazılarak şehrin ilk azametli devrine ait inşaat ile sonradan derme çatma yapılı binaların enkaz ve kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu esnada her kazılan mahalde bir metreden üç metreye kadar derinliklerde çıkan yanmış toprak, kül, kömür, erimiş demir ve tunç mamulat dolayısıyla şehrin umumi bir yangın neticesinde tahrip edildiği anlaşılmıştır. Filhakika Sir William Ramsay'ın kavlince 783 tarihinde bir Arap ordusu burayı istila ile şehri tamamen yakıp yıkarak binlerce kadın ve erkeği katl ve bilhassa kadınlardan birçoğunu esir olarak Suriye'ye göndermişlerdir. Bilâhare canını kurtarıp kaçanlar, felaket bertaraf olduktan sonra harap şehirlerine avdetle sonradan bir kısım meskenlerini tamir ve ikamet etmişlerdir. Bu cihet, tamamıyla kazı safahatından anlaşılmıştır. Çünkü bu şehrin en mamur yeri olması lazım gelen forumunda şurada burada derme çatma yapılı, hatta eski enkaz kalıntılarıyla ve çok intizamsız temeller, binalar çıkmıştır.

Bunlardan başka kilisenin cephe duvarlarından birinin dibinde (*) işaretiyle gösterilen mahalde bir heykel başı çıkmıştır. Naci Bey, bu başın -kitap resimlerinden bildiği kadarıyla- İmparator (Tiberyus'a) ait olduğu zannındadır. Kilise dâhilinde haritada (*) işaretiyle gösterildiği veçhile tuğla ile örülmüş lahitler meydana çıkmıştır ki, bunlardan ancak dört tanesi sağlam çıkarılmıştır. Mezarlardan birisinin boyu 1,72 ve genişliği 0,44'tür. Mezarların kilise dahillerinde bulunması dolayısıyla herhalde ruhban büyüklerine ait olduğu zannedilmiştir. Bunlardan biri Kadirbaşı Mektep Müzesine konulmuştur.

Haritada mozaikli bazilika diye gösterilen yer, 1924'te- Sir William Ramsay'ın avdeti ânında- Amerikalılar tarafından kazılarak mozaikleri ile derunundaki mezarlar açılmıştır. 30/4/927 tarihinde Sir Ramsay'ın burayı görmek arzusu üzerine mozaikleri örten toprak tabakası kaldırılarak mezarların birinin baş ucunda, yine mozaikle yazılmış "OPTİMUS" isminin mevcudiyeti profesörü memnun etmiştir. Ramsay, Naci Bey'e Optimus hakkında izahat vermiştir: "*Optimus'un, Antiokh bişopu olup B.M.² 381'de İstanbul Konsülünde Antiokh'ta murahhas olarak bulunduğunu*" söylemiştir. Filhakika, Naci Bey'in tetkikine göre (Le Kövin) adlı zatın (Uriyanus Hristiyanus) adlı eserinden (Oxford Bodleian Library)'den celp ettiği notlardaki Antakiye bişopları listesinde de Optimus hakkında (Andekemiya) papazı iken oradan Pisidya Antiokh'una nakletmiştir. Kendisi diğer meşhur rahiplerle beraber (Arbiyen) fırkasının tahrip ettiği kiliseleri tamir ve tesis için Sinod tarafından Dilge sıfatıyla gönderilmişti diye yazılıdır. Bu cihetle mezkûr baziliğin inşa tarihi de açığa çıkmış olmaktadır.

Hafriyatın son günleri, haritada işaret edilen amfitiyatroya girilen cadde boyunca devam etmiştir. Tiyatro caddesine girilmeden evvel orada müzeyyen ve muhteşem bir (tak)'ın mevcut olduğu, bütün kalıntılarıyla görülmektedir. Sir William'ın 1912'deki kazısında çıkarıp istinsah ettiği bir iki kitabeden başka dört kitabe daha çıkmış ise de onlardan yalnız ikisi mektep müzesine nakledilebilmiş, diğerleri pek büyük ve ağır olmakla beraber toprağın derinliklerinde olduğundan nakli mümkün olamamıştır.

Haritada (Galatia Valisi Kalburinyus)'a ait olmak üzere gösterilen kitabe de derinde olması hasebiyle nakledilememiştir ancak bilahare nakli temin edilecektir. Mezkûr kitabe 1,34 uzunluk ve 0,66

genişlik ve 0,11 büyüklükte bir satırı içermektedir. Bunlardan başka gerek Plata Ögüsta ve gerekse kilise ve amfitiyatro caddesinde bulunan büyük kıtada yedi adet kitabe taşı, orta mektep avlusuna nakledilmiştir. Bunların okunması Sir William Ramsay'ın vukuf ve dirayetine bağlıdır. Esasen Ramsay, (Antiokh'daki kitabeler) hakkında ayrıca bir eser neşretmek üzere olduğunu bildirmiştir.

Rapora ekli listede yazılı eski eserlerin ait oldukları devirler, Antiokh üss-i askerî kolonisinin kurulmasıyla beraber MÖ 25'den şevket ve azamet hatırası olarak üçüncü ve dördüncü asırlar arasındadır. Asıl mimarî ve estetik kıymeti haiz metruk eserler, İmparator Agust'un şevket ve azamet devrinin hatırası olarak bina olunmuştur. Listenin 202. numarasında ve dâhilî müzedeki küçük kitabe taşlarından birisi Antiokh valisi (L'ARCI) ismini taşımaktadır. Bunlarla beraber daha şayan-ı kıymet ve ehemmiyet olanları mevcut ise de ancak uzman bir arkeolog salahiyetiyle bahsetmek erbabına düşer. Binaenaleyh Ankara'daki ehl-i vukufun istifadelerine sunulmak üzere Vekâlet-i Celîlelerince emredildiği takdirde mezkûr kitabelerin kopyalarının çıkarılması zor değildir. Sir William Ramsay'ın Yalvaç Müzesi için satın aldığı eski eserler de ayrıca şayan-ı takdirdir. Burada bir müze tesisi Vekâlet-i Celîlece arzu bulunduğu, bu hususta resmen emir geldiği ve salahiyet verildiği takdirde daha nice eski ve kıymetli esere sahip olunacağı izahtan varestedir.

Netice: Kırk gün devam eden 1927 senesi (Antiokheia Harâbeleri Kazısı) hakkındaki rapor, eki olan bir kıta harita ve bir kıta eski eser cetvelinden başka fotoğraflarla birlikte Naci Bey tarafından kazının safahatı hakkında geniş çaplı bilgi elde edileceği kanaatiyle takdim edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde arkeolojinin gelişme çağları sayılan son iki asırda özellikle eski eser kaçakçılığını engellemek, kazıları denetlemek ve aynı zamanda yabancı bilim insanlarından arkeoloji ilmini öğrenmek için tatbik edildiği düşünülen Hükümet Komiserliği uygulaması Cumhuriyet Devri'nde de sürmüştür, bu görevi üstlenen memurlar hem kazıların yönetmeliğe uygun yapılıp yapılmadığını kontrol etmiş hem eski eser kaçakçılığına engel olmaya çalışmış hem de yapılan faaliyetleri raporlamıştır.

1927 yılı Yalvaç Kazısına komiser olarak katılan Orta Mekteb Terbiye-i Bedeniyye Muallimi Naci Bey; tarihe, arkeolojiye ve müzeciliğe meraklı biri olarak ilk gençlik yıllarından itibaren bu konularda kendisini oldukça donanımlı bir şekilde yetiştirmiş ve belgelerden anlaşıldığına göre de görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Nitekim daha sonra kendisi müze müdürlüklerine de getirilmiştir.

Naci Bey, raporda geniş bir şekilde anlattığı üzere çalıştığı sahanın tarihini yakından tetkik etmiş, bu konuda orijinal kaynaklara başvurmuş, kazı heyetiyle birlikte yalnızca bir komiser olarak değil aynı zamanda ekibin bir parçası gibi çalışmış, kazı heyetinin faaliyetlerini ve bu faaliyetlerle ortaya çıkan bulgu ve bilgileri özenli bir şekilde kaydetmiştir. Ayrıca kaybolması muhtemel eserlerle de muhtelif zamanlarda kişisel olarak ilgilenmiştir.

Naci Bey'in bu konuya çok yakın bir alakasının olduğu ve bu hususta oldukça yoğun bir şekilde çalıştığı açıktır. Ancak diğer hükümet komiserlerinin durumları nedir, arkeolojik alanları veya malzemeleri ne kadar tanımaktadırlar ve görevlerini ne şekilde icra etmektedirler? Osmanlı Dönemi'nde Müze-i Hümayun'un çekirdeğini oluşturan memurların haricinde bilhassa uzak vilayetlerdeki kazılarda görevlendirilen memurlar bu çalışmalarını nasıl gerçekleştirmişlerdir? Hangi sorunlar baş göstermiş ve bu sorunlara nasıl çözümler bulunmuştur? Bu ve benzeri soruların cevapları ve bu hususta bazı çıkarımlar yapmayı mümkün kılacak veriler, ancak daha fazla kazı raporunun yayımlanmasıyla açığa çıkacaktır.

Kaynakça

Ar, B. (2013). *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Arsebük, G. (1983). *Dünden Bugüne Arkeoloji, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 65-75.

Bahrani, Z., Çelik, Z., Eldem, E. (2011). *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*. İstanbul: SALT/Garanti Kültür AŞ.

Balamir, Ö. (2012). *Arkeolojik Kazı ve Araştırmalarda Bakanlık Temsilciliğinin Sorumlulukları, Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Uzmanlık Tezi.

BOA, İ.DH., 130-6662, (H-27-11-1262).

BOA, İ.ŞD., 11-547, (H-04-10-1285).

BOA, HR.İD., 1444 – 38/5.

Düster (1289), *I. Tertip, Cilt 3*, 426-431.

Kum, N. (2012). *Yalvaç Armağanı (Yalvaç Tarih ve Coğrafyası)*, (Haz., Nuri Köstüklü, Ali Yüncü), Ankara: Yalvaç Belediyesi Kültür Yayınları.

Kum, N. (1963). *Türkmen Barakları*, *Türk Etnografya Dergisi*, 57, 27-65.

Kum, N. (1940). *Antalya Tahtacılarına Dair Notlar*, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 4, 203-212.

Kum, N. (1940). *Teke (Antalya) Yürükleri Hakkında Notlar*, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 4, 213-224.

Meriyyet Ahkamuna Bu Kerre Bilistizan İradi Seniyye-i Hazret-i Padişahiye Müteallik ve Şeref Südür Buyrulmuş Olan Asar-ı Atika Nizamnamesidir (1308). Dersaadet: Matbaa-i Amire.

Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1599-1600.

Önder, A. R. (1984). Nuh Naci Kum, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 593-600.

Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Paksoy, İ.G. (1993). Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 201-221.

Takvim-i Vekâyi, 1 Şubat 1284 - 1 Zilkade 1285.

Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve Reformasyon, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1, 184-210.

Ek

1927 Yalvaç Antiokheia Hafriyatı Raporu Transkripsiyon

Antiokh harâbelerinin 1927 senesi hafriyatına âid rapordur.

1- Hafriyat sâhası (Antiokh) hakkında târîhî ma'lûmât:

1912 ve hatta 1833 tarihlerinden beri merak ve ihtisâs erbâbının kıymetli tedkikât ve hafriyatıyla târîhî ehemmiyeti günden güne artan Yalvaç hafriyatı safahâtını arz etmezden önce, kadim şehrin tarihi hakkında kısaca ma'lûmât vermeye müsâra 'at eylerim:

Târîh-i kadîmde (Antiokheia) tesmiye edilen bu şehir; İskender'in halklarından (Seleukos) tarafından K.M.³ 280'den evvel te'sîs ve K.M. 139'da Romalılar tarafından serbest bir şehir hâline ifrâğ edilmişti. Bilâhare bu şehir; Roma İmparatoru Augustus tarafından bir eyâlet merkezi ittihâz olunmuştu: binâenaleyh işbu ahz ve ittihâzın tarihi, uzun tafsilatı ihtiva etmekle beraber bunun esbâbi birçok hakâyık ü ehemmiyet-i târihiyyeyi tenvîr edecektir. Şöyle ki:

1833'te İzmir'deki İngiliz kilisesi baş rahibi (T. V. Z. Arondel) dinî bir merak sâikasıyla İncil'in İ'mâl-i Rusul 13-14'üncü bâblarında muharrer; (St. Paul)'un ziyaret ve mev'izalarıyla mücâhedegâh olan (Antiokh) şehrini arıyor ve burada gördüğü sayısız âsâr-ı atika i'ânesiyle mevkiin hakikatini ta'yîn ediyor. Hatta Arondel, (Asyâ-yı Suğrâ'da Tarihi Keşfiyyât) nâm eserinin bir yerinde bu belde-i kadîmde bahsederken: "... su kemerlerinin yanından görülen manzara sâhir ve câlib-i dikkatti ve Pisidia eyâletinin merkezi olmak isti'dâdını ihrâz etmiş bir hâl arz ediyordu. Soldaki derede kavak ve salkım söğüt ağaçları, sâhib-i mezâmîrin teğannîsini terennüm eder gibi görünüyordu. (Biz, udlarımızı söğüt ağaçlarına astık... ilâ âhir) Bâbil'deki ağlayanlar gibi bu büyük şehrin âkıbet-i elîmesini giryan gözlerimizle temâşâ ediyorduk..." diyor. Arondel'in eseri, burası hakkında arkeologların ilk nazar-ı tecessüslerini dikkate getiriyordu ve Antiokh şehrinin hakiki mevkiî bu suretle ta'yîn edildikten sonra 1912 tarihinde [(Aberdeen) Darülfünunu profesörlerinden Sir William Mitchell Ramsay] burada hafriyatı başlıyor.

İlk tesadüflerde buranın, Galatia eyâletinde (Kolonia Kayseriya) nâmiyla Roma imparatorluk devrinin mühim bir kolonisi merkezi olduğunu keşf ve ta'yîn ve bundan sonra İmparator Augustus'un hâtirât-ı târîhiyyesini taharrîye müsâra'at ediyor. Tarih ve 'atikkiyyat âlimi olan büyük profesörün bu husustaki keşf ve ta'yîni, tamamıyla isâbeti bilâhare zuhûr eden âsâr ile te'yîd etmiştir. İmparator August devrine kadar tarihî ehemmiyeti görülemeyen bu memleketin bilâhare ihrâz ettiği ehemmiyete gelince:

Toros silsilesi- İzorya dâhilinde meskûn (Humandes = Humande Nisyin) nâmiyla anılan dağlıların, Pisidia havâlisine müstevlî ecnebîlere yani Romalılara karşı şedîd ve mütemâdî taarruzları Roma'nın bu havâlîde sükûn ve istikrârı tehlikeye ilkâ eylediğinden K. M. 20/25 tarihlerinde İkonias hâkimi (Amintas), bunların te'dibine tevessül etti; Fakat Amintas'ın Homonad harblerinde esir edilerek katlinden (K. M. 25) sonra kendisinin vasiyeti üzerine memleketini Roma imparatoru Augustus terketmiş olduğundan Augustus, memâlik-i mevrûsesinin sükûn ve huzûru için Amintas'ın vasiyetini infâz ve intikâmını Homonadlara ahz- ı derpiş eyledi. Aşağıda ber-tafsîl zikr edildiği vechile Toros kabâil-i bedeviyyesini kat'î te'dib emeliyle olan (Antiokh) beldesini, (Karaağaç, Kır İli, Bey Şehri, Seydi Şehri ve Bozkır) havâlisine karşı bir üss-i harbî ve askeri olmak üzere tahkîm ve tersîn eyledi.

(2. Sayfa) Homonadlar hakkında asıl harb milattan on sene evvel başladı ve oldukça fâsılalarla beraber işbu harb (10) sene kadar devam etti. Harbi idâre eden, o zamanın en muktedir kumandanlarından (Quirinbus) idi. Mûmâileyhin ismi İncil'in (Luka) kısmında geçiyor. Homonadların tâbi'iyet altına alınmaları gayet hunhârâne oldu. Hiçbir erkek sağ bırakılmadığı gibi kadınlar esir ve küçük çocuklar Roma idaresiyle temsil edildiler; arazileri taksim edildi. Homonadların sergerdelerinden birisi ile âdî ahâliden bir kişiye ait orta mektep bağçesindeki (müze numero: 1-2) baş redifler kadîm harbin muzafferleri huzûrunda diz çökmüş vaziyette duruyorlar. Homonad harpleri, Antiokh beldesinin te'sîsiyle çok alakadâr olduğu ve bu harp hakkında tatminkâr surette bahsedilmemiş olduğu cihetle Sir William Ramsay'ın: (Roma'nın Galatia Eyâleti Hakkında Etüdler) isimli kitabından bu şâyân-ı dikkat harbe dâir şu muhtasar notları alıyorum:

“Şimdiye kadar bu harb, Suriye'nin tarihinden

bir nebze olarak addediliyordu. Her bey Suriye vâlisi tarafından idare edildiği doğrudur: Çünkü böyle bir orduyu ancak şarkda bulmak mümkündür. Fakat harb aslen Galatia eyâletinden idare ediliyordu. Zira (Homondas)'lar, Toros silsilesinin şimâl cihetinde bulunuyorlar ve Galatia'nın cenûb kısımlarını tehdit ediyorlardı. Bundan mâ'adâ (Homondas)'ların denizden ve karadan taarruzlardan masûn olmaları mevki'-i tabî'ileri icâbı idi: Binaen aleyh Suriye ve Galatia vilayetleri tarafından müştereken hareket etmek lazımdı. Bu ise müşküldü! Çünkü: Vâliler birbirinden müstakildiler ve emir tebliği için ancak Roma'ya bakıyorlardı. Bunlar arasında iştirâki te'mîn etmek imparatorluk idâresinin büyük bir muvaffakiyeti idi. Bunu da ma'a ziyâde (Caesar Augustus)'a medyündür.

Ordu kumandanı Suriye Legat Quirinbus (?) idi. Harb, Quirinbus'un tahsîninde temerküz eder ve mumaileyhin Suriye'de ilk ve ilklerinden bede' eder.

25-27 kable'l-milâd târihinde Kral Amintas Homondosları te'dib etmek istemişti. Bunların fa'âliyet sâhaları Antiokh'un cenûb ve şark-ı cenûbî cihetlerinde bulunan geniş ve dalgalı (Anamas=Toros şu'abâtının) yaylası idi. İkonyalıları Silisyalılara yakinen benzeyen bu kabîle, (Petolemesi)'nin Pisidya Frizyası ve (Ester Abu) tarafından da Pisidya'ya doğru Frizya tesmiye edilen 2000- 2500 ayak râkımlı mürtefi', zengin bir ovayı teşkil eden cenûbî Frizya ile havâlisine arada sırada akın etmek i'tiyâdında idiler. Frizya ile Pisidya arasında hakîki bir hudûd çizmek gayri-i mümkündür. Frizya, ilk evvel daha cenûba kadar ilerlemişti. Fakat sonraları Toros dağlılarının tazyikiyle geriledi. Bu suretle menâzi'-i fih bir muntika ve gayet intizamsız bir hudûd vücûda geldi. İşte bu muntika Toros celbîlerinin ârâmgâhı idi. Bu celbîlerle Pisidyalılar arasında hiçbir râbîta olmadığına delil yoktur: Binâen aleyh vâsi' Toros havâlisinin şimal kısımlarında ahvâl bu merkezde idi. İklim ve tabâyi'in icâbâtı, Humandesler, ihmal edilecek bir kuvvet göstermiyordu. Amintas'ın âkîbet-i elîmesini nazar-ı dikkate alarak azîm bir kuvvet ile ta'arruz etmek lazımdı. Bununla beraber K. M. 25'ten evvel Humandeslerle harb etmek büyük bir işti; Roma İmparatorluğu pek karıştı: Vilâyetlerde ve hatta İtalya'da tanzîmât-ı idâreye te'essüs etmeden harbe girmek kolay değildi: Binâenaleyh Augustus ilk evvel, (Antiokh) mevki'-i müstahkemini te'sîs etmek sûretiyle Frizya ovalarını taht-i emniyete almakla iktifâ etti.

İmparatorluk yoluna girdikten sonra Augustus hâlâ 50 yaşında ve fa'âl iken tahmînen K. M. 13'de intikam ânı hulul etmişti. İyi bir kumandan olarak (Quirinbus)'u intihâb ettiler. Bu adam sert ve cabbar idi. Harb, K. M. 6-12 aralarında devam etti; başlangıcı kat'i olarak tesbit edilmemiş ise de harbin hitâmını K. M. (6) senesi olarak ta'yîn edilmiştir: Harbin ilk netîcesi: Toros'un şimal cihetindeki memleketin teşkilâtını yapmak ve meşhur (öğüst yol teşkilatı)ni vücûda getirmek ve beş adet askerî müstemlekesi te'sîs oldu. Bunlar [Lystra, Parlais, Olbassa, Cremna]

(3. Sayfa) Suriye'deki kuvvetler, mükemmelen techîz ve tanzîm edildi. Şimal ve cenubda da akınları icrâya ve ta'arruzları tevkîfe muktedir kuvvetler tahşîd edildi. Galatia vilâyetinin cenub tarafındaki üss-i askerîsi: (Pisidia Antiokheia) idi. Galatiada bundan başka Roma mevki'-i müstahkemi yoktu. Harbden sonraları bile Antiokh, askerî yolların temerküz ettiği ve bütün Toros silsilesini müdâfa'a için mü'esses mühim bir üss-i askerî olarak kaldı. Antiokh'da askerî nokta-i nazara mesâ'a vaz'iyeti, şimâlden Toros dağlıklarına hücum için en müsâ'id bir sevku'l-ceyş noktası olması idi. O zamana kadar Antiokh iki vali tarafından idare ediliyordu. Harb istihzârâtı başlayınca iki valinin, yalnız (Gaius Karistiyanus) uhdesinde cem' edildi ki bu mevzi'iyeti müttefikân idâre etmek emeline ma'rûfu!

(Trojidis)'in şarkındaki tepeler, Homanadlarını; (Balıklıova) ve (Kestel Dağı) mıntakaları Likaonyalılarını. Homanadlar bu civardaki dağlara sahip olmakla beraber (Karalis-Beyşehir)'den akan ırmağın mecrasındaki münbit vadilere mâlik değildiler. Harb, betâetle ilerliyordu. Şimdiye kadar mağlûb olmamış bir düşmanın arazisi, ciddi mukavemete rağmen noktaya nokta zabt edilmek icâb ediyordu. Cenûbdan hücum mümkün değildi. Ordunun birini (Basparami)ler; diğeri de Mısır'dan celb edilen 12'nci ordu teşkil ediyordu. Her ikisinde de (Karistiyanus) kumanda ediyordu. Yedi tane de Frizya alayı vardı. Bunlar, Galatia tarafından verilmişti. (Öğüsta Cermanisiyana) alayı da Cermanya'dan celb edilmişti. Harekât-ı harbiyye, Antiokh'dan Trojidis Vâdisi'ne doğru başladı. Ordu, Augustus zamanında te'sîs edilen [Neayonis=Karaağaç]'tan doğru bütün [Trojidis Gölü=Beyşehir Gölü] etrafını derhal işgal etmekte çok müşkilât çekmedi: Fakat asıl güçlükler, buradan ileride başladı. Dağlık arazide, Homanadlar

ciddi mukâvemetle başladılar. Koidinyus birçok def'alar her mevki'-i müstahkemi mu'azzam ordusuyla muhâsara ederek ve içeridekileri açlıkla teslîme mecbur edebiliyordu. Bu müstahkem mevki'lerden 44 tane vardı; hepsi zabt edildi. Askerlik çağında ve daha yukarı yaşlarda olanlardan, memleketde kimse bırakılmadı. Dört bin kişi esir alınarak civar şehirlere dağıtıldı. Artık, Homanadlar tamamen ve kat'iyetle mağlûb olmuşlardı. Uzun müddet oralarda hiçbir iğtişâş ve müşkilât çıkmadı. Müte'âkib senelerde Anadolu'da tesadüf edilen müşkilât, cenubdan değil, şarkdan geldi: (Partlar) ve (İskitler), vasatî Asya'nın barbar kabileleri, Roma İmparatorluğunun Anadolu'daki zengin ve mahsûldâr arâzîsini tazyîk edip durdular. İkinci 'asrın muktedir idâresi (Kapadokya) ve (Ermenistan)'da iyi bir teşkilât-ı askerîye vücûda getirerek bu istilâlara mâni' oldu; fakat üçüncü 'asırda barbar orduları Anadolu yaylasını kat' ederek adalar denizine kadar ilerlediler: bütün bu müddet zarfında Toros hudûdunda âsâyiş ber-kemâldi: Bu hâl (Koidinyus) zafer-i kat'isini, idâre ve teşkilâtındaki dirâyet ve (Pisidya Antiokh'u)'nun Bizans askeri yapılmasındaki isâbeti gösterir.

Antiokh'daki bu teşkilât, zaferin itmâmı için gâyet lâzımdı; askerî bir teşkilât, lüzûmu oldukça yaşar, lüzûm ref' edildiğinde ihmâl edilir. Binâenaleyh Antiokh'da da hâl böyle oldu. Milâddan ilk 25 sene evvel gâyet mühim bir üss-i harbî olarak vücûda getirilen bu şehir, milâddan bir 'asır sonraları sâkin ve zengin bir ma'mûre oldu ve Augustus mevâki'-i müstahkemeleri askerî sınıflarını kaybettiler: Anadolu ahâlîsi içerisinde eriyerek asıl Roma sınıfından uzaklaştılar ve hatta Roma lisânını da unuttular.

İşte, Homanadlar'ın kat'i izmihlâllerinin 'âkıbeti: arâzîleri iki şehir arasında taksîm edildi; şehirlerden birisi (Trojidis Gölü)'nün şark sâhiline nâzır (Homanada), diğeri ise 'aynı gölün şimâl-i garbîsindeki vâdideki (Dalilandus)'tur. Bunlardan (Dalilandus=Kır İli Kayseri?) sikke bile darp ettirmiştir.

2- Roma devrinde Antiokh:

Antiokh kasabasının ecl-i ehemmiyeti Romalılar zamânında başlamış olduğu yukarıdaki ma'lûmât ile de müstebân olacaktır. August nâmına (Kolonya Kayseriya) tesmiye edilen bu memleket, bir üss-i askerî olmakla berâber August için, gâlibiyet ve hâkimiyetini te'yîd eden bir merkez-i medenî hâline vaz' edilmişti. Şehrin târihinde Augustus'un oynadığı büyük role nazaran meşhûr

(4. Sayfa) (Monumentum Ancyrantum= Ankara hâtura-i tezkâriyyesi)'ne müşâbih: (Res gestae divi of augusti=Roma'daki August Vahitnamesi)'nin bir nüshası burada bulunmak lâzımdı ki işte Sir William, Ramsay bu mühim keşfi yapmıştır. (Monimentum Antiokhos) parçaları 1912 ve müte'âkib seneler hafriyâtıyla [Planna Augusta] denilen, August Ma'bedi medhalindeki topraklar altından bulunmuş ve hey'eti mecmû'ası Ankara Müzesi'ne götürülmüştü. Bu âsârın hall ve kırâ'eti Sir William Ramsay tarafından te'mîn edilmekle berâber Caesarra eser-i mühimmi, bu husûslardaki ihtiyâc ve ihticâcı tatmîn eder.

3- Hafriyât safahâtı ve çıkan âsâr hakkında ma'lûmât:

Yukarıda 'arz eylediğim gibi Antiokh hafriyâtı 1912'den beri Sir William Ramsay tarafından ifâ edilmektedir. Ancak 1914'ten sonra araya Harb-i Umûminin girmesiyle hafriyât on sene te'ehhür etmiş ve bu esnâlarda nâmîku'l-hurûfun bura târihini araştırmakta olduğum merak ve sâikiyle, Sir William Ramsay ile muhâbere imkânı hâsıl olarak kendisini tekrar burada hafriyât icrâsı husûsunda, hâl ve vaz'iyeti müsâ'id ve emîn olarak göstermekliğim üzerine 1924'te buraya gelmek arzûsu hâsıl olmuştur. Şu kadar ki bu esnâda, Konya civârındaki sızmada hafriyât için müsâ'ade alan, Amerika'nın Michigan Dârülfünûnu Arkeoloji Hey'eti Sir Ramsay ile birlikte buraya uğrayarak Sir Ramsay'in resmî imtiyâz ve 'ilmî idâresi altında masârif-i umûmiyesi kendilerine 'âid olmak üzere hafriyâtı tercih ettiklerinden o sene Ramsay'in işâret ettiği yerlerde hafriyât yapılmıştır; fakat hafriyâtın devâmı sıralarında Sir Ramsay ba'zı esbâbdan dolayı 'avdet etmiştir. O sene, Ramsay'in 1913'te bir kısmını keşf ve ihrâc ettiği August kitâbelerinden birçoğu ile müzemizi zenginleştiren

mühim eserler meydana çıkarılmış, bunlardan mühimleri orta mekteb dâhil ve hâric müzesine vaz' edilmişti.

Bu sene hafriyâtına gelince: Sir Ramsay'in dediği gibi: "Amerikalılar üstün körü hafriyâtle 1924'te asıl meyveyi toplamış" olduklarından, haritamızda işâret edildiği vechile gerek (Forum) ve gerekse kilise dâhil ve hârici ile tiyatro civârındaki hafriyâtdan şâyân-ı dikkat bir şey istihrâc edilememiş ise de Forum civârındaki kanalizasyon ve kilisenin 1924'te zannedildiği gibi küçük bir ... olmayıp bu kerre meydana çıkarılan temeller imtidâdınca büyük bir sâha işgal etmiş olduğu anlaşılmış ve Ögüsta âid mühim kitâbelerden (9) adedi daha, eskiden kaldırılan enkâz arasında taharriyâtle bulunmuştur. İşbu 9 parça kalker, kitabe parçaları 145 aded meskûkât ve bir adet pişmiş topraktan ma'mûl heykelcik başı ile birlikte mütekâbil ilmühaber mukâbilinde Ankara'da bizzat teslim eylemek üzere Sir William Ramsay'e tevdi' edilmiştir.

6 Nisan 927 Çarşamba gününden itibaren 26 Mayıs Perşembe gününe kadar, cumalar ve fırtınalar dolayısıyla tatiller müstesna, 40 gün 50-60 aemele ile haritamızda (B) işaretiyle gösterilen mahallerde sondajlar ve devamlı hafriyat yapılmıştır. Bendenizce hafriyatın gayesi, avâmın zannettiği gibi herhangi bir antika bulmak değil, Profesör Ramsay'in şimdiki kadar kıymetli tezlerinde müdafaa ettiği hakâyık-ı ilmiye ve tarihiyenin vukûfunu te'yîd ve te'mîn maksadına ma'tûf idi. Ve hakikaten de böyle olmuştur: Müzemiz için belki çok kıymetli şeyler bulunamamış olmakla beraber, bilhassa Amerikan heyetinin hafriyat sâhası üzerindeki basit görüşlerini tashih ve onları hafriyata, müstenid-i ilmi delâil ile red ve tenkid edecek hususat tebeyyün etmiştir. Antiokh forumundaki (Ögüst Mabedi)'nin garb-ı cenûbî cenâhındaki (Portiko) lâyıkıyla meydana çıkarılmış, (Plata Ögüsta) denilen cadde ve meydan imtidâdındaki muhteşem temellerin dâhilleri kazılarak şehrin ilk azametli devrine ait inşaat ile sonradan derme çatma yapılı ... mebânînin enkaz ve bekâyâsı zâhire çıkarılmış ve bu esnâlarda her kazılan mahalde bir metreden üç metreye kadar derinliklerde çıkan yanmış toprak, kül, kömür erimiş demir ve tunç ma'mûlât dolayısıyla şehrin umumi bir yangın neticesinde tahrîb edildiği tebeyyün etmiştir. Filhakika Sir William Ramsay'in kavlince badel milâd 783 tarihinde bir Arab ordusu burayı istila ile şehri tamamen

yakıp yıkarak binlerce (5. Sayfa) kadın ve erkeği katl ve bilhassa kadınlardan birçoğunu esir olarak Suriye'ye göndermişler: Bilâhare canını kurtarıp kaçanlar, felaket bertaraf olduktan sonra harâb şehirlerine avdetle sonradan bir kısım meskenlerini tamir ve ikamet etmişlerdir. Bu cihet, tamamıyla hafriyat safahâtından müstebandır: Çünkü bu şehrin en ma'mûr yeri olması lazım gelen forumunda şurada burada derme çatma yapıları ... hatta eski enkaz bekâyâsıyla ve çok intizamsız temeller, binalar çıkmıştır.

Bunlardan başka kilisenin cephe duvarlarından birinin dibinde (*) işaretiyle gösterilen mahalde, fotoğrafı mütekaddim bir heykel başı çıkmıştır. Bendeniz bu başın -kitap resimlerindeki müşâbehet vem ünâsebete istinâden- İmparator (Tiberyus'a) ait olduğu zannındayım. Kezalik kilise dahilinde haritamızda (*) işaretiyle gösterildiği vechile tuğla ile örülmüş lahidler meydana çıkmıştır ki bunlardan ancak dört tanesi sağlam çıkarılmıştır. Mezarlardan birisinin tavli 1,72 ve arzı 0,44 tür. Mezarların kilise dahillerinde bulunması dolayısıyla herhalde ruhban büyüklerine ait olduğu zannediliyor. Bunlardan birinin Kadirbaşı mekteb müzemizde vaz' edilmiştir.

Haritamızda mozayikli bazilik diye gösterilen mahall 1924'te - Sir William Ramsay'in avdeti ânında- Amerikalılar tarafından hafr edilerek mozayikleri ile derunundaki mezarlar açılmıştı. 30/4/927 tarihinde Sir Ramsay'in burayı görmek arzusu üzerine mozayikleri örten toprak tabakası kaldırılarak mezarların birinin baş ucunda, yine mozayikle yazılmış "OPTİMUS" isminin mevcudiyeti profesörü memnun etti ve bendenize Optimus hakkında izahat verdi: "Optimus'un, Antiokh bışopu olup B.M.⁴ 381'de İstanbul Konsülünde Antiokh'ta murahas olarak bulunduğunu" beyan eyledi. Filhakika, (Le Kövin) nâm zâtın (Uriyanus Hristiyanus) nâm eserinden müstahrec olup (Oxford Bodleian Library)'den celb ettiğim notlardaki Antakiye bışopları listesinde dahi Optimus hakkında (Andekemiya) papazı iken oradan Pisidya Antiokh'una nakletmiştir. Kendisi diğer meşhur rahiplerle beraber (Arbiyen) fırkasının tahrib ettiği kiliseleri ta'mir ve te'sis için Sinod tarafından Dilge sıfatıyla gönderilmişti" diye muharrerdir. Bu cihetle mezkûr baziliğin tarih-i inşası da taayyün etmiş oluyor.

Hafriyatın son günleri, haritada işaret edilen (anfitehatr)'a girilen cadde ve imtidâdınca devam etti. Tiyatro caddesine girmezden evvel orada müzeyyen ve muhteşem bir (tak)'ın mevcut olduğu, bütün bekayasıyla meşhuddur. Sir William'in 1912'deki hafriyatında çıkarıp istinsâh ettiği bir iki kitabeden mâ'adâ 4 kitabe daha çıkmış ise de onlardan yalnız ikisi mektep müzesine nakledilebilmiş, diğerleri pek büyük ve ağır olmakla beraber toprağın derinliklerinde olduğundan nakli mümkün olamamıştır.

Haritamızda: (Galatia Valisi Kalburinyus)'a ait olmak üzere gösterilen kitabe dahi derinde olması hasebiyle nakledilememiş ise de bilahare nakli çaresi temin edilecektir. Mezkûr kitabe 1,34 tavl ve 0,66 arzında ve 0,11 puntunda bir satırı muhtevidir. Kitabe sureti:[Şekil mevcut] Bunlardan başka gerek Plata Ögüsta ve gerekse kilise ve anfitehatr caddesinde bulunan büyük kıt'ada 7 adet kitabe taşı orta mektep avlusuna nakledilmiştir. Bunlardan hal ve kiraeti Sir William Ramsay'in vukûf ve dirâyetine menûttur. Esâsen müşariünileyh (Antiokh'daki kitabeler) hakkında ayrıca bir eser neşr etmek üzere olduğunu bildirmişti.

Raporumuza merbut listede muharrer âsâr-ı atikanın ait oldukları edvâr, Antiokh üss-i askerî kolonisinin teessüsüyle beraber K. M. 25'den şevket ve azameti hatırası olarak üçüncü ve dördüncü asırlar arasındadır. Asıl mimarı ve bedii kıymeti hâiz âsâr-ı metrûke imparator Ögüst'ün devr-i şevket ve azameti hatırası olarak bünyâd olunmuştur. Listemizin (202)'nci numerosunda

(6. Sayfa) Ve dâhilî müzemizdeki küçük kitabe taşlarından birisi Antiokh valisi (L'ARCI) ismini taşıyor. Bunlarla beraber daha şâyân-ı kıymet ve ehemmiyet olanları mevcut ise de ancak mütehasıs bir arkeolog salâhiyetiyle bahsetmek erbâbına düşer. Binaen aleyh Ankara'dakii ehl-i vukûfun inzâr-ı istifâdelerine vaz'-ı yed edebilmek üzere vekâlet-i celilelerince emr ve esbâbı nehy edildiği takdirde mezkûr kitabelerin istampaj kağıtlarına istinsâhı müşkül değildir. Sir William Ramsay'in Yalvaç Müzesi için satın aldığı âsâr-ı atîka dahi ayrıca şâyân-ı takdir ve tezkârdır. Burada bir müze te'sisi vekâlet-i celilece arzu olunduğu ve bu hususda alâkadârâna resmen emr ve salâhiyet i'tâ buyurulduğu takdîrde daha nice âsâr-ı atîka ve kıymetdâra mâlik olunacağı vâreste-i arz ve beyândır.

Netice: Kırk gün devam eden 1927 senesi (Antiokheia Harâbeleri hafriyatı) hakkındaki işbu raporun mefâdıyla melfûfu olan bir kuta harita ve bir kuta âsâr-ı atika cedvelinden başka müte'addid fotoğrafları hafriyatın safahâtı hakkında lâyıkı vechile uttilâ' hâsıl edileceği kanâ'atini perverde eylediği âcizânına arz ile beraber yüce irfân ve hars pîşgâhına en derin hürmetlerimi ve ta'zîmâtımı takdîme cesâretyâb oluyorum efendim.

15 / Haziran / 1927

Yalvaç (Antiokheia) Hafriyatı Komiseri

Orta Mekteb Terbiye-i Bedenîyye Mu'allimi

Atabeğli Naci

**Alman Arkeoloji
Enstitüsü'nün Ayasofya
Kazıları**

Mehmet ŞAHİN

”

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Ayasofya Kazıları (1935-1939)*

Hagia Sophia Excavations of the German Institute of Archaeology

Mehmet ŞAHİN**

Özet

Bu çalışmada, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Ayasofya'nın bahçesinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ele alınmıştır. İstanbul'da Bizans izlerine olan ilginin arttığı ve Ayasofya Camii'nin müzeleşme sürecinin yaşandığı bir dönemde başlayan bu kazılar neticesinde önemli buluntular ortaya çıkarılmıştır. Kazı ortamının oluşmasında, Bizans Enstitüsü'nün çalışmaları sonucunda mozaiklerin ortaya çıkarılarak Ayasofya'nın Doğu Roma kimliğine ışık tutulması etkili olmuştur. Yeni bir sürece girilmesine sebep olan mozaik keşiflerinin kattığı heyecan, Ayasofya hakkında tarihsel inceleme isteklerini artırmış ve sanat tarihçilerinin ilgilerini Ayasofya'nın üzerine toplamıştır. Dikkat çeken büyüklüğü ve tarihsel geçmişi göz önünde bulundurularak Ayasofya hakkında yapılacak tasarruf belirlenmeye çalışılırken abidelik vurgusu ön planda tutulmuş ve böylelikle bir müzeleşme süreci de yaşanmıştır. Kazıdaki buluntuların bahçede teşhir edilmesiyle Ayasofya'nın müze kimliği de güçlendirilmiştir. Birbirini destekleyen tüm bu gelişmelerin yaşandığı süreçte Türk basınının öncelikli gündemlerinden biri haline gelen Ayasofya, sıklıkla gazetelere konu olabilmiş ve bu gazete haberleri sayesinde bahçede gerçekleştirilen arkeolojik kazılar hakkında detaylara ulaşılabilmektedir. Bunun yanında kazıdan elde edilen sonuçlar 1941 yılında Alfons Maria Schneider tarafından Berlin'de yayınlanmıştır. Kazı alanına yönelik bazı tezler öne süren Schneider, Theodosius Ayasofya'sının girişi kısmını keşfettiğini iddia etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Alfons Maria Schneider, Arkeoloji, Müze

Abstract

In this study, archaeological excavations conducted by the German Archaeological Institute in the garden of Hagia Sophia are discussed. These excavations, which began during a period when interest in Byzantine traces increased in Istanbul and Hagia Sophia Mosque went through a process of conversion into a museum, resulted in significant findings. The emergence of mosaics through the efforts of the Byzantine Institute played a crucial role in shedding light on the Eastern Roman identity of Hagia Sophia, thus creating an excavation environment. The excitement brought by the discovery of mosaics, which led to a new process, increased the desire for historical examination of Hagia Sophia and drew the attention of art historians to it. With the consideration of its remarkable size and historical background, emphasis was placed on the monumentality aspect while determining the interventions to be made regarding Hagia Sophia, leading to a process of museumification. The display of the findings from the excavation in the garden also strengthened the museum identity of Hagia Sophia. During this process, which involved all these supporting developments, Hagia Sophia became one of the priority agendas of the Turkish press. It frequently became the subject of newspapers, and through these newspaper articles, details about the archaeological excavations in the garden could be accessed. In addition, the results obtained from the excavation were published in Berlin by Alfons Maria Schneider in 1941. Schneider, who put forward some theses regarding the excavation site, claimed to have discovered the entrance part of Theodosius Hagia Sophia.

Keywords: Hagia Sophia, German Archaeological Institute, Alfons Maria Schneider, Archaeology, Museum

* Geliş Tarihi: 19 Kasım 2022 - Kabul Tarihi: 28 Temmuz 2023

** Müze Araştırmacısı, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Binbirdirek, At Meydanı Caddesi No: 12 Fatih/İSTANBUL, sahinvmehmet@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9796-4209

Giriş

Bizans İmparatoru Iustinianus'un, İsidoros ile Anthemios'a inşa ettirdiği Ayasofya, 537 yılında törenle ibadete açılmıştı. Dünya tarihinin en önemli yapılarından biri olarak varlığını hala devam ettiren Ayasofya, Iustinianus'tan önce iki kez inşa edilmiştir. Bazilika biçiminde inşa edilen ve "Büyük Kilise" olarak adlandırılan ilk yapı, Konstantinus'un oğlu II. Konstantius Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Ahşap çatılı bazilika şeklinde olduğu söylenen ilk yapının patrik Ioannes Khrysostomos'un patriklikten azledilerek sürgün edilmesi üzerine Khrysostomos taraftarlarınca organize edilen ayaklanma sonucunda yandığı da bilinmektedir. Varlığını 404 yılına kadar devam ettiren ilk Ayasofya'dan sonra II. Theodosius Dönemi'nde ikinci bir Ayasofya inşa edildiği, 415'te ibadete açılan bu kilisenin de 532 Nika İsyanı'na kadar varlığını koruduğu bilinmektedir (Eyice, 1991: s.206-207).

Günümüz tarihçileri tarafından bugünkü Ayasofya'nın çevresinde inşa edildiği kabul gören ilk iki yapı hakkında bilgiler sınırlı olup toprak üzerinde herhangi bir bakiyeleri de bulunmamaktadır. Günümüze kadar yapılan araştırmalarda Ayasofya çevresinde bulunan 4. ve 5. yüzyıldan kalma bazı duvar ve kalıntılara yorumlar atfedilse de bu yorumlar kesinlik kazanamamıştır. Bunun dışında mevcut kaynaklardan hareket edildiğinde ilk Ayasofyaların sütunlar ve ahşap çatı gibi bazı ortak özellikleri hakkında net bilgiler sıralanabilirken ortaya şeklen bazilikal kilise planları çıkmaktadır. Arkeolojik verileri kullanmadan Antoniadis'in ilk Ayasofya hakkında hazırladığı üç nefli plan, en geçerli plan önerisi olarak geçerliliğini korumaktadır (Antoniadis, 1907-1909: s. 5). İkinci Ayasofya da yine Antoniadis'in düşündüğü gibi üç nefli bir yapı (Antoniadis, 1907-1909: s. 7) veya Wolfram Kleiss'in araştırmasında sunduğu gibi beş nefli bir yapı olabilir¹ (Kleiss, 1965: s.173). Fakat oluşturulan rekonstrüksiyonların hiçbirinin kesin olarak kabul edilemeyeceği de bilinmelidir.

¹ Mathews, Schneider'in ortaya çıkardığı merdiven basamaklı alandan hareketle İkinci Ayasofya'nın şimdiki Ayasofya narteksinden daha geniş olduğunu belirtmekte ve arkeolojik gerçekler göz önüne alındığında Kleiss'in hazırladığı gibi propyleon alanının bir nartekse veya atriumun batı kısmı haline getirmeye çalışan rekonstrüksiyonların kesinlikle mümkün olmayacağını belirtmektedir. Ona göre propyleonun önünde olabilecek bir atriumun Kleiss'in gösterdiğinden batıya doğru daha geniş olması gerekmektedir. Fakat Schneider'in atrium kazılarında anlaşıldığına göre alttaki tabakanın keskin bir şekilde alçalmasından dolayı bunun mümkün olmayacağını aktarmaktadır (Mathews, 1977: s. 14).

Ayasofyalar hakkındaki bilgilerin genelde yazılı kaynaklara dayandırıldığı, bununla birlikte haklarında çok kesin ifadelere yer vermenin zor olduğu bir ortamda arayışa giren Alfons Maria Schneider, kendi deyimiyle Ayasofyalar hakkında en eski planı veren Josephus Grelot'u (1681), bunu geliştiren Wilhelm Salzenberg'i (1854) ve sonrasında Henri Prost (1906), Antoniadis (1909) ve Cornelius Gurlitt (1912) gibi isimlerin ortaya koydukları Ayasofyaları incelemiştir² (Schneider, 1941: s.1). Bu kişiler tarafından kesin olarak verilmeyen Iustinianus atriumunun durumunu aydınlatmaya karar veren Schneider, bunun ancak toprak altındaki bakiyelerden yola çıkarak netleşebileceğini anlamıştır. Bu amaçlarla Alman Arkeoloji Enstitüsü himayesinde ve Dr. Martin Schede yardımıyla çalışmalara başlayan Schneider, ortaya koyduğu varsayımlarla Theodosius Dönemi'ne tarihlenen Ayasofya'nın giriş kısmını keşfettiğini iddia etmiş ve kazıdan çıkardığı sonuçları da "*Die Grabung Im Westhof Der Sophienkirche zu Istanbul*" adıyla 1941 yılında Berlin'de yayınlamıştır.

Schneider'in söz konusu kazı raporu çalışmaya en çok katkı sağlayan kaynaktır. Kazıların nasıl gerçekleştiğiyle alakalı bilgiler veren gazete haberleri de önemli yardımcı kaynaklardır. Ayasofya'ya koleksiyon arandığı bir dönemde heyecan verici buluntuların ortaya çıkması, ülke gündemini fazlasıyla etkilemiş ve belki de Türkiye tarihinde hiçbir arkeolojik kazı Ayasofya kadar Türk basınında yer almamıştır. 1935 yılının Ocak ayından Ağustos ayına kadar gazetelerde çok yakından takip edilen bu kazı hakkında, gazetelerden edinilen bilgilerle detaylı bir kronoloji oluşturulabilmiştir. Bununla birlikte bu haberler sayesinde dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen'in, İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Aziz Ogan'ın, Alman Arkeoloji Enstitüsü yetkilileri Martin Schede ve Alfons Maria Schneider'in kazı hakkındaki demeçlerine ulaşılabilmiştir.

² Ayasofyalar hakkında planlar veren araştırmalar için bkz. (Grelot, 1681; Salzenberg, 1854; Antoniadis,1907-09; Gurlitt, 1912; Prost, 1910/1912).

1. Kazı Ortamının Oluşması

Her devirde farklı nedenlerle çeşitli ülkelerden meraklıları kendine çeken Osmanlı İmparatorluğu'nun³ şüphesiz en çok ziyaret edilen kenti olan İstanbul'daki Bizans izlerine yönelik ilgi, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve kalıntıların katalog tarzında belgelenmesini beraberinde getirmiştir. Esas ilginin arttığı 20. yüzyıl başlarında ise Bizans mirasını araştırmak, bireysel merakların ötesinde bir inceleme alanı haline dönüşmüştür. Bu ortamın oluşmasında bazı yabancı arkeoloji enstitüleri önemli rol oynamış; 1894 yılında faaliyetlere başlayarak İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü'nü (Üre, 2015: s.16) öncelikle Macar, Cumhuriyet Dönemi'nde de Alman ve Fransız enstitüleri takip etmiştir (Eyice, 1959: s.1021). Siyasi misyonlarıyla birlikte arkeolojiye kurumsal kimlik kazandıran devlet destekli bu tür kuruluşların yanında Fransız Katolik Asompsiyonistleri gibi kilise geçmişlerini araştıran bazı dinî örgütlerin varlığından bahsetmekte de fayda vardır (Abi, 2021: 40-41). Büyük Saray ile Kariye Camii gibi yerlerde Bizans mirasını araştıran enstitülere bağlı araştırmacılar, İstanbul'daki faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nin Fransa, İngiltere ve Rusya ile karşı karşıya geldiği Birinci Dünya Savaşı'na kadar rahatça sürdürebilmişlerdir. Savaş sonrasında değişen ortam, arkeoloji araştırmalarını da etkilemiştir. Örneğin 1916'da kurulan İstanbul Macar Bilim Enstitüsü, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'un fiili işgalinin ardından İtilaf Devletleri'nin Macar araştırmacıları ülke dışına çıkmaya zorlamasıyla faaliyetlerini sonlandırmıştır (Çolak, 2009: s.97).

Savaş ortamının zor şartları altında ve işgal güçlerinin hâkimiyet gösterdiği yıllarda İstanbul'da Bizans izlerini araştırmak konusunda bir boşluğun olduğu görülebilmektedir. Bu boşluğu Thomas Whittemore'un⁴ 1930'da kuruluşuna öncelik ettiği Bizans Enstitüsü ve

resmî olarak 1930'da İstanbul şubesi açılan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün doldurduğu söylenebilir⁵. Her iki enstitü de Ayasofya'ya ağırlık vererek Bizans Enstitüsü, içerideki mozaikleri gün yüzüne çıkarmaya; Alman Arkeoloji Enstitüsü de dışarıda gerçekleştirdiği arkeolojik kazılarla Ayasofya'nın geçmişine ışık tutmaya çalışmışlardır. Ayasofya hakkında ilk atılımı Bizans Enstitüsü adına Thomas Whittemore gerçekleştirerek, Maarif Vekâleti'nin 27 Nisan 1931 tarihli tezkeresi üzerine icra vekillerinin hazırlamış olduğu 7 Haziran 1931 tarihli kararnameyle Ayasofya mozaiklerini gün yüzüne çıkarmak için izin almıştır (B.C.A. 30.18.1.2-20.37.18.1). Mozaiklerin gün yüzüne çıkarılması, Ayasofya'nın Doğu Roma kimliğini gündeme getirmiş, konu uluslararası bir boyut kazanarak Ayasofya'nın önceki dönemleri hakkında da meraklar tazelenmiştir. Dahası mozaiklerin gün yüzüne çıkarılması müzeleşme sürecinin de başlangıcını oluşturmuştur.

Ayasofya ile alakalı işlerin doğrudan doğruya Müzeler İdaresince yürütüleceği bir süreç başlarken mozaiklerin çıkarılmaya başladığı tarihten yaklaşık iki yıl sonra Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi ciddi olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Bu konuda atılan ilk adım, Maarif Vekili Abidin Özmen tarafından gerçekleştirilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğünde bulunduğu bir sırada Aziz Ogan'a bu konuda emir aldığını belirten Özmen, kendisinden bu iş için bir komisyon kurulmasını istemiştir. Çok geçmeden Ayasofya Camii'ni müzeye dönüştürme çalışmalarını yürütmek amacıyla Arkeoloji Müzesi'nde bir komisyon toplanmış, toplanan komisyonun 27 Ağustos 1934 günü aldığı kararlar içerisinde Ayasofya'nın avlusunda bulunan dükkânların kamulaştırılıp düzenlenmesi ve avluya birtakım eserler getirilerek buranın bir "açık hava müzesi" haline dönüştürülmesi yer almıştır⁶.

3 Gerçekleştirilen ziyaretlerin nedenlerinden biri, kutsal kitap İncil'de anlatılan olayların Osmanlı toprakları içerisinde kalan Mısır, Mezopotamya ve Filistin gibi yerlerde geçiyor olmasıdır. Ayrıca Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllar boyunca yükselen Helenizm etkisiyle Amerika, Britanya ve Almanya gibi ülkeler, Helen mirasını da içinde barındıran Osmanlı topraklarında araştırma yapmaya çalışmıştır. Daha çok bilgi için bkz. (Shaw, 2015)

4 "Rus Kilisesi'nin Yeniden Örgütlenmesi ve Rusya'da Dinin Yeniden Doğuşu" gibi yazılar ele alan Whittemore, Bolşevik Devrimi'nden sonra Türkiye'ye geçmiş ve savaş boyunca da Avrupa'daki Rus mültecilerle ilgilenmiştir. İstanbul'da daha önce Rus Arkeoloji Enstitüsü için çalışmış fakat bir bakıma mülteci konumuna düşmüş kişilerle karşılaşmış olması da muhtemeldir (Teteriatnikov, 2007).

5 İlk Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1829'da Roma'da kurularak 1859'da "Prusya Devlet Enstitüsü" unvanını almış ve 1871'de Alman İmparatorluk Enstitüsü olmuştur. Beş farklı yerde faaliyet sürdüren Enstitü'nün İtalya, Yunanistan, Mısır, Almanya ve Türkiye'de merkezleri bulunmaktadır. Wiegand ve Schede, 1878'den beri Türkiye'de enstitü kurmak için uğraşmışlardır. 1924 yılında Alman Elçiliği'nde kısmi bir faaliyet başlasa da Sırselvi'deki binalarına taşınmaları 1929 yılını bulmuş ve 1930 yılında resmen açılmıştır. (Eyice, 1959: s. 1023-1024).

6 Detaylar içeren komisyon raporunda getirilecek eserler de belirlenmiştir. Bunlar arasında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Bizans lahitleri, vaftiz tekneleri, ambonlar; Nuruosmaniye Camii avlusundaki kırmızı porfir lahitler; Zeyrek Camii'nde bulunan lahit ile İstanbul'un çeşitli yerlerindeki sütun ve sütun başlıkları gibi mimari parçalar yer almaktadır. Raporun öngörülerinde Bizans eserlerinin dış nartekse yerleştirilmesi kararı da dikkat çekmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. (Yücel, 1992).

Mozaik çalışmalarının devam ettiği bir süreç içerisinde Ayasofya bahçesinde bir açık hava müzesi düzenlenmesi kararlaştırılmışken ve bununla ilgili bir heyet incelemelerine başlamışken, bahçede yapılacak arkeolojik araştırmalar gündem olmaya başlamıştır. Bu konuyla ilgili ilk gazete haberine ise 27 Eylül 1934 tarihinde rastlanılmıştır. Ankara'dan gelen bir bilgiye dayandırılan söz konusu haberlerde, Ayasofya bahçesini düzenlemeden önce toprak altındaki yapıların incelenmesine öncelik verileceği aktarılmıştır (Akşam, 27 Eylül 1934: s. 2; Son Posta, 27 Eylül 1934: s. 3). Böylelikle mozaik çalışmaları ve müze hazırlıklarının ardından Ayasofya ile alakalı yapılacak işlerin üçüncü adımını arkeolojik kazıların oluşturduğu görülmektedir.

Yaklaşık iki ay sonra heyet tarafından yapılan keşiflerin ardından 24 Kasım 1934 tarihli kararnameyle (B.C.A. 30.18.1.2-49.79.6) Ayasofya Camii'nin müze statüsü de resmîleşmiştir. Abidin Özmen, 24 Kasım 1934 tarihli müze kararnamesini ilgi tutarak (kararnamenin gerçekliği hakkında tartışmaları sonlandırır nitelikte) İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğüne talimat içeren 6 Aralık 1934 tarihli bir yazı (Resim: 1) göndermiştir. Önemli görüş ve istekler içeren maddeler arasında "*Yeni müzede fazla eser teşhirine şimdilik taraftar değiliz. Yapılan tertibat buna göre olacaktır*" ifadeleri dikkat çekmiştir (Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2005: s.719).

Söz konusu yazıdan sonra Ayasofya Camii, 9 Aralık 1934 itibarıyla Müzeler İdaresi'ne geçerek ibadete kapanmış ve müze açılışı için hazırlıklara başlanılmıştır (Akşam, 10 Aralık 1934: s. 3; Ulus, 10 Aralık 1934: s. 3). Ayasofya ile alakalı tasarrufu iyice ele alan Maarif Vekilliği, 23 Aralık 1934 tarihinde İcra Vekilliğine göndermek üzere bahçede arkeolojik kazı yapılmasına dair bir tezkere hazırlamıştır. Bu sebeple yeni yıla girilmesiyle bahçede gerçekleştirilecek arkeolojik kazılarla ilgili daha net bilgiler yayılmaya başlamış, 12 Ocak 1935 tarihli bazı gazetelerin bu konuya açıklık getirecek en yetkili isime yani Maarif Vekiline başvurdukları görülmüştür. Bu gazetelere verdiği demeçte Abidin Özmen, avluda incelemeler yapıldığını ve kazı çalışmalarından sonra buraya Bizans Dönemi'nden kalma eserlerin konulacağını, içeriye konulacak eserlerin ise daha sonra ayrılacağını belirtmiştir (Kurun, 12 Ocak 1935: s.1; Haber, 12 Ocak 1935: s. 3). Özmen'in 12 Ocak'ta kullandığı bu ifadelerin benzerini Aziz Ogan, 28 Ocak'ta kullanmış, demecin verildiği Cumhuriyet gazetesinde, avluda kazı çalışmalarının başladığı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 28 Ocak 1935: s.2).

2. Türk Basınından Hareketle Alfons Maria Schneider Tarafından Yürütülen Kazı Çalışmalarının Detayları

Maarif Vekilliğinin 23 Aralık 1934 tarih ve 92041 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 29 Aralık 1934 tarihinde onadığı kararla (B.C.A. 30.18.1.2-67.65.16) resmîyet kazanan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün gerçekleştireceği arkeolojik kazılar, Ayasofya'nın müzeye dönüşme süreci yaşadığı bir dönemde başlamıştır⁷. Cumhurbaşkanı imzasıyla verilen bu kararda, "Ayasofya Müzesi'nin kurulmasından evvel" ifadesi dikkat çekmektedir (Resim: 2). Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Dr. Martin Schede'nin yardımıyla Alfons Maria Schneider tarafından yürütülen kazının amacı, Iustinianus atriumunun ortaya çıkarılıp Phiale gibi yapılar ile temel kalıntıları araştırmak olarak belirlenmiştir (Schneider, 1941: s.1). Çalışmalara tanıklık eden Remzi Oğuz Arık da 1936'da yayınlanan çalışmasında kazı yapılmasındaki amacı eski Ayasofya yapısını ortaya çıkarmak şeklinde ifade etmiştir (Arık, 1936: s.14-15).

Eski Ayasofya yapılarını araştırmak gibi net bir amaç doğrultusunda çıkılan yolda, tarih 27 Ocak 1935'i gösterdiğinde gazeteler toptan bir duyuru yaparak müze haline getirilmekte olan Ayasofya'nın avlusunda (Resim: 3) Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından eski eser araştırmalarının başlayacağını bildirmişlerdir⁸. Martin Schede bu gazetelere verdiği demeçte, Özmen'in daha önceden belirttiği ifadeleri kullanarak Ayasofya'nın avlusuna bazı eski eser niteliğinde mezar taşları konulacağından, önceden kazı yapılmasının uygun bulunduğunu ve yakında buna başlanacağını belirtmiştir. Bir gün sonra kazı alanından yayınlanan görselle (Milliyet, 28 Ocak 1935: s.3) kazıların 27 Ocak 1935 tarihinde başlamış olduğu da anlaşılmaktadır⁹.

7 Kararnamede isim olarak Schede geçmektedir. Bazı araştırmacılar bunu Schneider olarak yorumlar. Fakat buradaki isim Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Martin Schede'dir. Kazı çalışmalarını yürüten ise Enstitü adına Alfons Maria Schneider olmuştur. Arif Müfit Mansel'in, Martin Schede hakkında hazırladığı madde için bkz. (Mansel, 1952). Semavi Eyice'nin Schneider hakkında hazırladığı madde için bkz. (Eyice, 2009).

8 27 Ocak 1935 tarihli bazı gazete haberleri için bkz. (Ulus, 27 Ocak 1935: s. 3; Milliyet, 27 Ocak 1935: s.3; Anadolu, 27 Ocak 1935: s. 2; Haber, 27 Ocak 1934: s. 3).

9 Schneider de kazının Ocak sonunda başladığını belirtmektedir. (Schneider, 1941: s.1)

Yaklaşık on gün gibi kısa bir sürenin ardından “*Ayasofya Bahçesinde Çok Eski Eserler Bulundu*” başlıkları atan yayınlardan anlaşıldığına göre kazı çalışmaları hızlı ilerlemiştir. Bunlar arasında Ayasofya'nın 1 Şubat'ta açıldığı ve ilk gün 760 ziyaretçisinin olduğu bilgisiyle başlayan bir haberde, bahçede yapılan kazıların çok iyi sonuçlar verdiği ve çıkan mermer sütunların şimdiden memnun edecek tarzda olduğu belirtilmiştir. Aziz Ogan, verdiği demeçte kalıntıların 537'de yapılan Ayasofya'dan 150 yıl daha eski olduğunu, kazının ne kadar süreceğinin bilinmediğini ve kazı bitiminden sonra bahçeye eserlerin getirileceğini eklemiştir (Akşam, 07 Şubat 1935: s.1). Üç gün sonraki başka bir yayında, kazılarda mermer bir zemin ile merdivenlerin bulunduğu bildirilerek ortaya çıkan sütun başlıklarının çoğaldığı, toprak testiler bulunduğu ve birtakım mahzenlerin keşfedildiği de aktarılmıştır (Resim: 4). Schede, bu yayına verdiği demeçte, çıkan eserler hakkında yorum yapmanın erken olduğunu ve kazı sahasının daha da derinleşeceğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 10 Şubat 1935: s.1).

Schneider ise ortaya çıkan buluntuların eski Ayasofya kalıntıları olabileceği fikrinin daha baştan oluştuğunu 1941'de yayınladığı raporunda belirtmektedir. Eksonarteks duvarından 18,5 m batıda açılan ilk çukurda büyük ve küçük mimari parçaların ele geçtiğini, bunlardan en iyi korunmuş olanların moloz ve kiremit gibi parçalarla örtülü halde 3,6 m derinlikte bir taş döşemenin üzerinde bulduklarını dile getiren Schneider, moloz içinde monogram çizikli keramik parçaları ile I. Iustinus Dönemi'ne ait sikkelerin (Resim: 5) bulunduğunu, üslup itibarıyla bir bütün oluşturarak bunların Iustinianus öncesi döneme ait olduğunu eklemiştir (Schneider, 1941: s.3).

Anlaşıldığı üzere yaklaşık iki hafta süren bir çalışmanın ardından kazıda hızla ilerleme kaydedilmiş ve günümüzde de gözükten merdiven basamaklara ulaşılmıştır. 14 Şubat'a gelindiğinde kötü hava şartlarından dolayı kazı çalışmalarına ara verildiği ve kazının ilerlemesiyle büyük sütunlar için bir vinç (Resim: 6) kurulduğu anlaşılmaktadır (Akşam, 14 Şubat 1935: s. 3).

Kazının ilerlemesiyle buluntuların uyandırdığı heyecan, 18 Şubat itibarıyla gazetelere daha net yansımaya başlamıştır. Bunlar arasında Milliyet gazetesi tarafından verilen haberde, çıkarılan eserlerin eski Ayasofya'nın

kapı üstü parçaları olduğu belirtilmiş, birleştirilmek üzere şimdilik avluda istiflendiği ve sonrasında tak şeklinde avluda kurulacağından bahsedilmiştir (Milliyet, 18 Şubat 1935: s. 3). Heyecanın 19 Şubat tarihli Akşam gazetesine yansımaları ise birinci sayfadan verilen haberde çıkarılan eserler ile bir tünel görüntüsünün paylaşılması (Resim: 7) ve çok önemli eserlerin bulunduğu başlık halinde duyurulması şeklinde olmuştur. Farklı olarak Alman Arkeoloji Enstitüsü uzmanlarının iki buçuk metre aşağıda uzunca bir tünel keşfettikleri ve tünelin içine girip incelemede buldukları belirtilmiştir (Akşam, 19 Şubat 1935: s. 1, 4).

Milliyet ve Ulus gibi 27 Şubat 1935 tarihli gazetelerde Manburi isminde (Ernest Mamboury) birinin kazı alanının krokisini yaptığı ve bu konuda bir yayın yapmasının muhtemel olduğu belirtilmiştir (Milliyet, 27 Şubat 1935: s.3; Ulus, 27 Şubat 1935: s. 3). Aradan biraz zaman geçmesiyle kazıda bulunan eserlerin hepsinin avluya çıkarıldığı duyurulmuş ve böylelikle 27 Ocak'ta başladığı tespit edilen kazı çalışmalarında yaklaşık bir ay gibi kısa bir sürede çok hızlı neticeler alındığı görülmüştür (Cumhuriyet, 05 Mart 1935: s. 2). Fakat aynı gazetenin 11 Mart tarihli yayınında, yeni eserlerin bulunmasından ve bir tünelin daha keşfedilmesinden hareketle çalışmanın tüm hızıyla devam ettiği de anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 11 Mart 1935: s. 2).

Hızlı neticelerin getirdiği heyecanla kazıların haberciler tarafından günü gününe takip edildiği görülmektedir. Önemli eserler buldukça ilgileri üzerine çeken Ayasofya kazılarıyla ilgili olarak Akşam'ın 12 Mart tarihli yayınında havalanın yağmurlu olmasından dolayı kazı çalışmalarının durdurulması dahi haber yapılabilmektedir (Akşam, 12 Mart 1935: s.3).

Mart ayı içerisinde yapılan araştırmalar için ayrılan bin lira tutarındaki paranın¹⁰ bittiği ve yeni bütçe hazırlanıncaya kadar kazı çalışmalarının yapılmayacağı yine haberler sayesinde öğrenilmektedir. Kurun gazetesinin verdiği bu bilgiye ek olarak kazıda, İbrahim 1268 yazılı bir mühürle Abdülhamit Dönemi'ne ait bir mangır, çeşitli kırık lüle taşları ve çömlek (Resim: 8) gibi Osmanlı Dönemi'ne ait bazı objelerin bulunduğu da anlaşılmaktadır (Kurun, 20 Mart 1935: s. 4).

Aynı tarihlerde Milliyet gazetesi, Ayasofya'nın çökme problemiyle ilgilenirken peş peşe verilen haberlerde

¹⁰ Schneider 1,150 lira masraf edildiğini belirtmektedir (Schneider, 1941: s. 1).

Soğukçeşme cephesindeki kapı önünde gerçekleştirilen kazıdan bahsetmiştir. Kazıda 355 sene öncesine ait, Osmanlılar tarafından yapılmış bir çeşmeye rastlanıldığı, 4 kemerli¹¹ ve her kemerde 2 musluklu bir şadırvandan oluşan bu çeşmenin zeminden 3 metre aşağıda bulunduğu belirtilmiştir. O günden 80-90 sene önce toprağa gömüldüğü tahmin edilen (1850'ler) çeşmeyle ilgili açıklama yapan Alman Arkeoloji Enstitüsü uzmanlarının iki tahminde buldukları belirtilmiştir. Uzmanların ilk tahmini, Sultanahmet cephesine şadırvanlar yapıldıktan sonra bunlara ihtiyaç kalmamasından dolayı kapanmış olabileceği şeklindedir. İkinci tahminleri ise Ayasofya'nın Soğukçeşme'ye bakan temellerinin zamanla baskı uygulamasından dolayı çeşmenin gömülüp zeminin yükseltilerek temellerin desteklenmesinin sağlanmış olabileceği yönünde olmuştur. Bu baskı ve çökmenin hala devam ettiği fakat tehlikeli bir halde olmadığını belirten uzmanlar, vermiş oldukları görüşlerle Ayasofya çöküyor mu şeklinde kısa bir gündem yaratmıştır. Bu sebeplerle çeşmenin ortaya çıkarılmasından da vazgeçilmiştir (Milliyet, 19 Mart 1935: s. 3).

Schneider de kendi yayınında yukarıda bahsedildiği gibi bir çeşmeden söz etmiş, iki payanda duvarının önünde Eksonarteks duvarından 8,5 m mesafede bir Türk çeşmesinin cephe duvarını bulduklarını, bu çeşmenin tabanının, seviyeden 4,5 m kadar derinlikte olduğunu, inşa edilirken Theodosius Propyleonunu tamamıyla tahrip ettiğini belirtmiştir. Kalker taşından küçük bloklarla inşa edilmiş olan çeşme duvarının üç sivri kemerle süslediğini de ekleyen Schneider, duvarın arka çıkıntısının önünde 0,5 m genişlikte ve aynı derinlikte bir su yalağının mevcut olduğunu, musluklarının olmadığını, çeşmeden bir merdivenle yukarıya çıkıldığını, basamakların da aynı şekilde küçük bloklardan yapıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte T şeklinde haznesi olan çeşmenin üzerinde herhangi bir yazıya rastlanılmadığını, bu sebeple kim tarafından ve ne zaman inşa edildiğinin tespit edilemediğini de ekleyen Schneider, merdiven kısmının Fossati'nin gravüründen hareketle 1849 yılında bir çatı ile örtülü olduğunu savunmuştur. 1870 yılına kadar çeşmeden yararlanılmış olması gerektiğini dile getirirken bunu, üzerinde H. 1283-M. 1866/7 yılı yazan pirinçten mamul bir mühür buluntusuna bağlamıştır. 1873 yılında atriumda bulunan Türk evlerinin yıkıldığı sırada çeşmenin de doldurulmuş olması ihtimali üzerinde durmuştur¹² (Schneider, 1941: s. 86-87).

11 Fotoğrafta üç kemerli olduğu anlaşılıyor. Bkz. (Resim: 9).

12 Remzi Oğuz Arık da böyle bir çeşmeden söz ederken yerden iki buçuk

Schneider, çeşmeye dair bir kroki çizerek önünde yerde durur halde iki sütun parçası bulunduğu bahsetmiştir. Bu tariftten yola çıkarak Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün arşivinde yer alan bazı fotoğraflardan hareketle bir tespitte bulunulabilmiştir (Resim: 9). Bunun haricinde yapılan araştırmada bu çukur çeşme hakkında herhangi bir görsele ve bilgiye rastlanılmamıştır.

25 Mart itibarıyla bazı gazeteler, mozaik döşeli bir zeminin meydana çıkarıldığını duyurmuş, tamamı ortaya çıkmadığı için kapladığı alanın bilinmediği, buranın eski Ayasofya'nın zemin katı olduğu ve kazı bitiminden sonra mozaiklerin yerinde bırakılarak ziyaretçilere gösterileceğinden bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 25 Mart 1935: s. 2; Akşam, 28 Mart 1935: s. 5). 3 Nisan'a gelindiğinde bu mozaiklerin (Resim: 10) temizlenmesinin tamamlandığı da bildirilmiştir (Cumhuriyet, 03 Nisan 1935: s. 2; Milliyet, 03 Nisan 1935: s. 7). Günümüzde gözükmeyen bu mozaikler için Schneider; beyaz, mavi, siyah, yeşil ve kırmızı gibi renklerden olmak üzere geometrik şekilli taşlardan oluştuğunu, bunların çeşitli şekillerde araları oldukça açık bırakılarak ve alttaki harç gözükecek şekilde döşendiklerini belirtmiştir (Schneider, 1941: s. 3).

7 Nisan'a gelindiğinde Milliyet'in duyurusunda çıkarılan eserlerin; mermer sütun, başlık, kaideler ile mozaik ve çini gibi benzeri objelerden oluştuğu, bu çini parçalarının (Resim: 11) bir kısmının Osmanlı Dönemi'ne ait olduğu belirtilmiş, kuzu kabartmalı taşın bir ucunun gözüktüğü, yakında bunun tamamının ortaya çıkarılacağı ve kazı çalışmasının ay sonuna kadar bitirilmesinin istenildiğinden bahsedilmiştir (Milliyet, 07 Nisan 1935: s. 5).

Kazıda ortaya çıkan seramiklerle ilgili Alman Arkeoloji Enstitüsü arşivindeki görsellerden yola çıkarak bazı tespitler yapılabilmiş, bu seramiklerin ilk etapta İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğünde buldukları fark edilmiştir. Bir kısmının 12 Mayıs 1981 yılında Ayasofya koleksiyonlarına nakil olduğu tespit edilen kiremit renk hamurdan mamul kâse dibi parçalardan oluşan bu seramiklerden bazıları Resim 12'de gösterilmiştir (Schneider, 1941: s.2).

metre aşağıda bulunan kalıntıların yarısının sağlam bulunduğunu, diğer yarısının ise Osmanlılar zamanında açılan bu çeşme yüzünden ortadan kalktığını belirtmektedir (Arık, 1936: s. 14-15).

Cumhuriyet'in 14 Nisan tarihli yayınında, Schede'nin Mayıs'ta dönmek üzere Filistin'deki Baalbek Harabeleri'ni (Baalbek Tapınak Şehri, Lübnan) araştırmak için gittiği, yerine Schneider'i bıraktığı belirtilirken Schneider'in demecine de yer verilmiştir. İki aydan beri çalışmanın devam ettiğini, eserler tamamen çıkarıldıktan sonra bahçenin bir müze haline geleceğini belirten Schneider, önceki Ayasofya hakkında bilgiler de vermiştir. Aynı gazetenin bir gün sonraki yayınında, bir aydır Müzeler Müdürlüğünde bir komisyon tarafından çalışma yürütüldüğü, komisyonun 14 Nisan'da tekrar toplandığı ve Ayasofya'da çıkarılan eserlerle bahçede yeni bir müze yapılmasının konuşulduğundan bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 14 Nisan 1935: s. 2).

Gazetede bahsi geçen bu komisyon çalışmaları, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin 24 Mart 1935 tarihinde aldığı kararlar doğrultusunda yapılan çalışmalardır. İlk komisyon kararlarının alındığı 27 Ağustos 1934 tarihinden yaklaşık 8 ay sonra alınan ikinci kararlarda büyük farklılıklar görülmektedir. Kazıdaki neticeler, ilk komisyon kararlarında belirlenen Osmanlı ve Bizans eserlerinden oluşacak müze tasvirini etkileyerek ilk etapta "açık hava müzesi" üzerinde durulmasına sebep olmuşlardır. Hatta Bizans Dönemi'ne ait eserlerin bulunmasıyla Ayasofya'da bir düzenleme yapılmış, Bizans eserlerini görmek isteyen ziyaretçi ve araştırmacıların Ayasofya'ya başvuracakları ortam zamanla hazırlanmıştır.

Yeni komisyon kararları arasında Ayasofya Müzesi'nin bitişiğinde bulunan ve Belediyece Kimsesizler Yurdu olarak kullanılan harap haldeki binaların büyük abidenin şerefini bozduğu düşüncesiyle yıktırılması hususunun tekrar arz edilmesi de dikkat çekici olmuştur. İkinci Ayasofya buluntularıyla aynı hizada olan söz konusu bu medrese-kayyumhane binalarının yıktırılmasından sonra Schneider, bu alanda kazılarına devam etmiş ve bazı ipuçları toplamaya çalışmıştır. Heyecan verici buluntuların devamı geleceği düşüncesiyle Schneider'in temel kalıntıları araştırma isteği, Kimsesizler Yurdu'nun yıktırılmasını tetiklemiş gözükmektedir. Ramazanoğlu, IV. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu tebliğde, Medrese'nin Schneider'in kararıyla İstanbul Müzeleri Müdürlüğü tarafından yıktırıldığını belirtmektedir (Ramazanoğlu, 1952: s. 89). Cumhuriyet'in, Kimsesizler Yurdu'nun yıktırılıp bu alanda arkeolojik kazılar yapılacağı

duyurusu da hangi amaçla Medrese'nin yıktırıldığını göstermiştir¹³ (Cumhuriyet, 24 Ocak 1936: s. 2).

Kazı çalışmalarında ilk etap Nisan ayına kadar tamamlanırken sayıca fazla olmakla birlikte propyleonu oluşturan nitelikli eserler hızlıca ortaya çıkarılmış (Resim: 13), atrium kalıntılarının belirlenmesi amacıyla kazıda orta avluya varacak ikinci bir etaba geçilmiştir. Gazeteler kazının ikinci etabıyla (Resim: 14) ilgili bilgiler vermeye başlarken 1 Mayıs 1935 tarihli Tan gazetesine açıklamada bulunan Ogan, kazı işlerinin büyüyeceğini, avludaki toprakların alt üst edildikten sonra çıkarılan eserlerin teşhir edileceğini ve tasnif işlerinin orada yapılacağını belirtmiştir (Tan, 01 Mayıs 1935: s. 2). 8 Mayıs'ta Cumhuriyet, kazıların devam ettiğini artık kazılmayan yerlere geçileceğini bildirirken (Cumhuriyet, 08 Mayıs 1935: s. 7); Son Posta, bunun 3 ay sonra olacağını belirtmiştir (Son Posta, 13 Mayıs 1935: s. 10). 17 Mayıs'ta Akşam, iki aya kadar bahçe düzeltilmesine başlanacağını, Müzeler İdaresinin avluyu Bizans eserleriyle süsleyerek şık bir bahçe haline getireceğini duyurmuştur (Akşam, 17 Mayıs 1935: s. 5). Tan, 20 Mayıs'ta ilk kısmı tamamlanan kazıdaki buluntuların tasniflenmesine başlandığını ve yakında Schneider'in İznik'e gideceğini belirtmiştir (Tan, 20 Mayıs 1935: s. 6). Kurun ve Son Posta'nın 4 Temmuz tarihli yayınlarından, ay sonunda ikinci kısma geçilmek üzere çalışmalara tekrardan başlanacağı ve orta kapiya kadar olan kısımda kazının devam ettirileceği anlaşılmaktadır (Kurun, 04 Temmuz 1935: s. 3; Son Posta, 04 Temmuz 1935: s. 14).

Tarih 13 Ağustos 1935'i gösterdiğinde kazı alanının belirli seviyede düzenlendiği anlaşılmaktadır. Ulus gazetesinin birinci sayfadan verdiği haberde eski Ayasofya kalıntılarının günümüz teşhir şekline yakın görseli (Resim: 15) paylaşılmıştır (Ulus, 13 Ağustos 1935: s. 1, 5). Fakat bu düzenlemenin sadece merdiven basamaklı alanı kapsadığı unutulmamalıdır. İlk etapta ortaya çıkarılan eserlerin çoğu bahçeye gelişigüzel dizilerek yoğunluk orta alandaki kazılara verilmiştir. Dahası 1936 yılı içerisinde kayyumhane ile medrese binalarının yıktırılarak ortaya çıkan molozların temizlenip bir düzene sokulması süreci daha da uzamıştır. Çünkü Schneider, medreseye bitişik

13 Yıkımı kolaylaştıran etkenler arasında; Sultan Abdülaziz Dönemi'nde yeniden inşa edilerek mevcut yapının yaklaşık 60 yıllık olmasıyla tarihi eser niteliği yüklenmemesi ve Öksüzler Yurdu olarak kullanılmasıyla harap bir hale gelmiş olması da vardır.

kayyumhane yapısının temellerinde araştırmalarına devam etmiştir. Neticede avlunun toparlanıp teşhire hazır bir hale gelecek şekilde dzenlemesi 1939 yılını, Schneider tarafından sunulacak kazı raporunun yayınlanması da 1941 yılını bulmuştur.

3. Kazıdaki Buluntular

Ayasofya koleksiyonlarına henüz 1935 yılında dâhil edilen ilk eserlerin Schneider tarafından yürütölen kazı çalışmaları sonucunda bulunan taş eserlerden oluştuğu bilinmektedir. Yüzü aşkın bu eserler arasında eski Ayasofya kalıntılarını oluşturan büyük parçalarla birlikte kaide, sütun, başlık ve saçak gibi daha birçok mimari parçaların da yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Ciddi bir koleksiyon oluşturan bu eserler, Ayasofya ve çevresine ait olmasıyla da ayrı bir öneme sahiptir. Bu noktada en temel koleksiyonu, İkinci Ayasofya kalıntılarının oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte 1939 ve 1941 yıllarında olmak üzere belirli aralıklarla İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden de -eski Ayasofya kalıntıları dışında- bazı taş eserlerin getirildiği ve bu şekilde koleksiyonun biraz daha genişletilerek bunların Ayasofya avlusunda sergilendiği; aynı şekilde Schneider kazılarında bulunan tabak altları ve pişmiş topraktan mamul küçük eserlerin ilk başta Arkeoloji Müzesi'nde buldukları ve bazılarının 12 Mayıs 1981 yılında Ayasofya Müze Müdürlüğüne nakledildikleri görölmektedir.

Theodosius Ayasofya'sına ait ilk buluntuları propyleona ait olanlar ve olmayanlar olarak iki gruba ayıran Schneider, onları da kendi içerisinde gruplandırarak bazı tanımlamalar yapmıştır. Propyleona ait grup içerisinde sütun başlıklarıyla ilgili olarak başlıkların yaprak motifli olduklarını, bunların Altın Kapı, Oniki Sarnıç, Bodrum Camii ile Studios Sarnıcı başlıklarına benzediklerini, bu başlıklar içerisinde aynı yapıda birbirine aykırı iki kenger otu yaprağı tipine denk geldiklerini fakat bundan hareketle başlıkların farklı zamanlardan olacağı sonucunun çıkarılmayacağını belirtmiştir. On iki Sarnıçta da her iki tipin bulunduğunu, 425 yılı öncesine tarihlenen Altın Kapı'nın başlıklarından hareketle bulunan başlıkların kiliseye ait olması ihtimali üzerinde durmuştur (Schneider, 1941: s.8-16).

Propyleona ait diğer buluntuların benzerleri hakkında da yorumlar yapan Schneider, arşitrav

kirişlerdeki bezemelerin Sagalassos'taki tiyatro sahnesi duvarında ve Milet'teki bir arşitravda rast gelindiğini belirtmektedir. Bununla birlikte saçak kornişlerinde antik motiflerin basitleştirilmiş şekillerinin kullanıldığını, Milet ve Ankara'da bulunan palmet ve lotus frizleriyle bunların karşılaştırılabileceğini de belirtmektedir. Yine propyleon arşitravlarından yumurta motifli olanların hemen hemen Efes'teki arşitravda denk gelindiğini, kenger otu yapraklarının da İstanbul'daki Studios Manastırı'nın arşitravında göröldüğünü eklemektedir. Kuzu kabartmalı arşitravlar için ise hiç şüphesiz bunlarla on iki havarinin kastedildiğini ve kuzu postlarının Ravenna'daki benzerleri gibi pul şeklinde gösterildiğini belirterek bunların San Marco'daki kuzulu rölyefleri ile karşılaştırılabileceğini belirtmiştir (Schneider, 1941: s.8-10).

Propyleona ait buluntular içerisinde şu parçalar yer almaktadır:

Arşitrav Kirişler: Beyaz Prokonnesos (Marmara Adası) mermerinden mamul olup kirişlerin en üstünde ince bir örtü tabakası bulunmakta, bunun altında derin bir şekilde işlenmiş çubuklu bezeme kısmı gelmektedir. En aşağı kısımları astragal ve şerit motifleri ile süslü iki banda ayrılmış haldedir.

Saçak Kornişleri: Düz bir örtü tabakasıyla birlikte diş dizisi motiflerden oluşmaktadır. Çukurlaştırılmış zemin üzerinde palmet ve lotus çiçeklerinin işlendiği ve her birinin birbirinden yuvarlak şeritle ayrıldığı görölmektedir.

Propyleon Arşitravları: İki sütun arası boyunca uzanan üç arşitravdan biri altı, diğer dört kuzu kabartmalarından oluşmaktadır. Kuzular, hurma ağacına doğru yürür halde tasvir edilmiştir.

Alınlık: Ortasında yuvarlak şerit içerisinde haç olup üst tarafa doğru kademelenmekte, yukarı doğru küp dizilimi, sonrasında yumurtalar ve her yumurta arasında ok uçları bulunmaktadır. Yaprak gibi çeşitli motiflerle de süslendiği görölmektedir.

Kemer Kilit Taşları: Ön yüzlerinde saçak silmesi blokunun dekorları devam etmekte ve genel itibarıyla yaprak süslerinden oluşmaktadır. Bunlar birbirine demir çubuklar vasıtasıyla kenetlenecek şekildedir.

Soffitler: Parça halde olanlardan hariç bütünü oluşturan bir levha, çiçek motifleriyle süslü olup bir

şerit ile birbirinden ayrılmıştır. İki göbekten oluşan levhaların göbekleri sekizgen yapıda olup içleri kenger otu, güvercin ve balıklarla süslüdür.

Saçak Silmeleri: Farklı parçalardan oluşup nar dalları, yapraklar, asma filizi, kulplu kantharos gibi çeşitli motiflerle süslüdür.

Propyleona ait olmayanlar hakkında ise bunların Iustinianus Dönemi öncesi kiliseye ait olduğunu belirten Schneider, propyleon yapısından farklı özellikler sergileyen bu mimari parçaların Theodosius kilisesinin iç kısımlarına ait olmaları gerektiğini dile getirmiştir (Schneider, 1941: s. 17). Bunlar arasında iyon düzeninde kaideler, sütunlar, başlıklar, arşitrav parçalar, seramikler (Resim: 12), plastik parçalar¹⁴ (Resim: 16-17), levhalar, yazıtlar, paralar ve cam kadeh ayakları (Resim 18), mozaikler (Resim: 19), gibi çeşitli buluntular bulunmaktadır. Genelde küçük parçalardan oluşan bu eserlerin o dönemde İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne gönderildikleri, Ayasofya Müze Müdürlüğüne ise ancak 12 Mayıs 1981 tarihinde nakil oldukları yapılan araştırmalar neticesinde anlaşılmaktadır.

4. Schneider'in Kazı Sonucu

Iustinianus atriumunun ortaya çıkarılıp Phiale gibi yapılar ile temel kalıntılarını araştırmak amacıyla başlanan kazıda hızlı gelişmeler sağlanmış, fakat Schneider tarafından kazı sonuçlarının yayınlanması 1941 yılını bulmuştur. Yayınlanan raporda ortaya çıkan propyleonun Iustinianus Ayasofya'sına göre bir derece doğudan güneye dönük olduğunu belirleyen Schneider, bunu Kilise, Hipodrom ve Saray'ın bir bütün teşkil etmelerinin arzu edilmesinden daha doğrusu Konstantinus şehir planından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Antik tapınak girişlerine benzeyen ihtişamlı cephenin yeni merkezi idarenin büyük mimarisi hakkında ilk defa bir örnek (Resim: 20) verdiğini de ekleyen Schneider, bunların Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki büyük bazilikaların cephelerini süsleyebildiklerini savunmuştur (Schneider, 1941: s.17). Çevre binalarla beraber bir tasarlama gerekçesine bağlayarak Ayasofya'nın altında pagan mabedi olabileceği yönündeki görüşlere karşılık Orta Çağ'dan kalma bir masal nitelemesi de yapmıştır¹⁵.

14 Resim 17'deki Kuzu Başı, Tympanon kabartmalarına ait olabileceği gibi hayvanla süslü bir başlığa ait olma ihtimali de vardır.

15 Yaptığı araştırmada faydalı bilgiler ortaya koyan Taddei, 4 ve 5.

Bulunan mimari parçaların altı basamak üzerinde yükselen propyleona ait olduğunu saptayan Schneider, bunun hem ölçülerinden hem de üsluplarından anlaşıldığını belirtmiştir. Bunları belirtirken S. Benettis adında birinin 1936'daki yayınında¹⁶ saçak ve kemer aksamını Konstantinus, arşitrav blokları Theodosius ve temel aksamı Iustinianus Dönemi'ne tarihlendirmesine itirazını da dile getirmiştir (Schneider, 1941: s.16-17). Bunlarla birlikte propyleonun Iustinianus atriumunun kuzey çevresi tarafından tahrip edildiğini, yıkılan kayyumhanenin altında temel kalıntılarının bulunduğunu, orta kapının güneyinde Türk Devri'ne ait çukur çeşme ile tünel şeklindeki bir su tesisi tarafından tamamen tahrip edildiğini de belirtmiştir. Bazı yerlerin kazılamamasına rağmen ortaya çıkan propyleonla birlikte önceki bazilikanın neredeyse bugünkü Ayasofya kadar bir genişliğe sahip olduğunu ileri sürmüştür. Tuğlaların üzerindeki damgalardan¹⁷ yola çıkarak binanın beşinci asırda inşa edilmiş olduğunu ve bundan dolayı binanın 404 yılındaki yangından sonra 415'te açılışı yapılmış Theodosius Ayasofyası olduğunu iddia etmiştir.

Ortaya çıkan mimari parçaları tek tek ele alan Schneider, sikke, cam kadeh ayakları, mozaik, seramik gibi küçük parçalara rastlanıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte 3,6 m derinlikte kuzey-güney istikametinde bir taş döşeme keşfederek bunun doğu-batı istikametinde uzanan 3 m genişliğindeki kısmının korunmuş olduğunu ve kenarlarının daha sonra yapılan kanal tarafından tahrip edildiğini gözlemlemiştir. Ayrıca merdivenden başlayan döşemenin su kanalının üstüne kadar gidebileceğini, batıya doğru uzanan alanın çok meyilli olmasından dolayı buradan daha öteye gidemeyeceğini tahmin eden Schneider, bu alanda bir temel bakiyesi bulunduğu için döşemenin meydan parçası

yüzyıllarda kısmen orijinal özelliklerini koruyabilen propyleonların modern mimariye uyarlanarak yeni bir modeli temsil etmiş olma ihtimalinden bahsetmektedir. Nitekim Anadolu'daki bazı antik kentlerin onarım ve yeniden yapılanma faaliyetlerinin Theodosius egemenliğinin kurulduğu döneme denk gelmesi de göz önünde bulundurulursa Theodosius Ayasofya'sında propyleon olması anlaşılabilir. Daha çok bilgi için bkz. (Taddei, 2017: s.205-206, 253-254).

16 Schneider, raporda yayın hakkında şu dipnotu vermiştir: S. Benettis, Atti İstanbul. Veneto 96, 1936.

17 Tuğlalar hakkında genel bir bilgiyi detaylı araştırmasıyla Jonathan Bardill vermiştir. Ayasofya'da bulunan tuğlaları 1994-95'te kataloglamıştır. Çalışmasında Mamboury'nin notlarında kaydedilen damgalı tuğlaların çoğunun 1935'teki Schneider tarafından kazılan Iustinianus Dönemi avlusunun altyapılarından geldiğini belirtmiştir. "86 1a, 254 1a, 456 1a, 899 3a" olarak numaralandırdığı tuğlaların (Resim: 21) Theodosius Ayasofya'sının inşa tarihiyle tatmin edici bir şekilde örtüştüğünden bahsetmektedir (Bardill, 2004: s.107).

olmayıp bir yürüme yolunun parçası olabileceği üzerinde durmuştur (Schneider, 1941: s.3) (Resim: 22-23).

Theodosius Ayasofyası ve atriumu ile ilgili görüşlerinden sonra Iustinianus Ayasofyasına geçen Schneider, avlunun 47,6x32,5 m bir alanı kapsadığını ve batı tarafında birbirlerine kemerler ile bağlanmış revaklı avlu sütunlarından bir dizi kalıntı bulunduğunu belirtmiştir. Bunların bir kısmının eski bir fotoğraftan (Resim: 24) anlaşıldığına göre 1870'lerde bile ayakta olduğunu ileri sürmüştür (Schneider, 1941: s. 22-24). Schneider'in bahsettiği bu fotoğrafın Oskar Wulff'un 1914 tarihli *Altchristliche und Byzantinische Kunst* adlı eserinde yayımlandığı tespit edilmiştir (Wulff, 1914: s. 380). Şadırvan tarafından çekilen söz konusu fotoğrafta arkada duvar dibinden başlayan sütunlar net bir şekilde görülebilmektedir. Günümüzde duvar dibinde bir kısım kalıntı hala durmaktadır. Bunlarla birlikte Schneider, atriumun ortasında olduğu iddia edilen Phiale'ye ait en küçük bir ize dahi rastlanılmadığını da eklemiştir (Schneider, 1941: s. 29-30).

5. Schneider Sonrası Yapılan Araştırmalara Yönelik Bir Değerlendirme

Elde edilen bilgi ve belgelerin üstüne arkeolojik kazı ve araştırma verilerini eklemeye çalışan Schneider, ortaya koyduğu keşiflerle bilim dünyası tarafından büyük oranda kabul görmüştür. Schneider'den sonra verileri artıracak ilk incelemeler Ayasofya Müze Müdürlüğü yapan Muzaffer Ramazanoğlu tarafından gerçekleştirilmiş, Ramazanoğlu, Ayasofya ile Aya İrini çevresinde kazı çalışmaları yaparak "Sentiren ve Ayasofyalar Manzumesi" adıyla 1946'da yayınladığı ön bildiriye bazı değerlendirmeler yapmıştır. Altıncısı 1948'de Paris'te, sekizincisi 1951'de Palermo'da düzenlenen Bizans Araştırmaları Kongrelerinde de sunumlar yaparak benzer tezlerini ortaya koymuştur (Ramazanoğlu, 1951; 1953a; 1953b). Ayasofya'nın iç mekanında mermer döşemeleri kaldırarak dört-beş noktada (Resim: 25) gerçekleştirdiği kazılar ise yapıya zarar verdiği gerekçesiyle sonlandırılmış ve sonuçlar yayınlanamamıştır.

Yeni görüşler ortaya attığı ön bildiriye, Konstantin'in inşa ettirdiği bazilikanın Aya İrini'nin güneyinde olduğunu ve Konstantius zamanında bunun

büyütülüp üç nefli ve kuzeye dönük bir bazilika biçimine çevrildiğini iddia etmiştir. II. Theodosius'un da bu bazilikanın güney kısmının üstünde yeni kiliseyi inşa ettirdiğini ve bu kalıntıların üstüne de Iustinianus'un yeni Ayasofya'yı yaptırdığını eklemiştir. İkinci Ayasofya'nın kendisi tarafından keşfedildiğini, kilisenin orta kısmının bugünkü Ayasofya ile imaret arasındaki Vezir Bahçesi denilen yere denk geldiğini dile getiren Ramazanoğlu, orta alanın zemini ile bazı temel duvarları ortaya çıkardığını iddia etmiş, Mimar Sinan'ın yaptırdığı payanda içerisinde kalmış eski duvarı (Resim: 26) İkinci Ayasofya'dan kalma bakiye olarak değerlendirmiştir. Schneider ile alakalı olumsuz yönde keskin ifadeler kullanan Ramazanoğlu, Schneider tarafından verilen bilgilerin yanlış olduğunu, ortaya çıkardığı eserlerin belki de ikinci Ayasofya'ya ait olabileceğini fakat bunların artık ikinci Ayasofya malı olmaktan çıktığını, çünkü içlerinde bazılarının çok eski olduğunu ve bunların da birinci Ayasofya'ya ait olabileceğini belirtmiştir (Ramazanoğlu, 1946: s. 5-12).

Schneider'in bulunduğu mermer girişi kesin bir şekilde bir pagan mabedinin parçaları olarak değerlendiren Ramazanoğlu, Ayasofya'nın altındaki eski tapınağın Artemis olduğunu dahi dile getirmiştir (Ramazanoğlu, 1952: s. 80). Neticede Ramazanoğlu'nun bu görüşlerinin pek taraftar bulmadığını, eksik veriler ve akademik dilden uzak sunumu nedeniyle görüşlerinin pek üstüne düşülmediğini belirtmek gerekmektedir. Farklı olarak Semavi Eyice, Ramazanoğlu'nun arkeoloji bakımından çok önemli buluntular elde ettiğini ve bunların yeteri kadar tanıtılmadan kalmalarının üzücü olduğunu dile getirmiştir (Eyice, 1984: s. 6). Buna ek olarak, 1992 yılında Ayasofya Müzesi Yıllığı'na sunduğu bildiriye, Ayasofya'nın ilk yapıldığı döneme kadar araştırılması gerektiğini belirterek Ramazanoğlu'nun ortaya attığı iddiaların gerçeklik derecesi üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir (Eyice, 1992: s. 18). Ramazanoğlu hakkındaki görüşlerini daha önceden de dile getiren Eyice, çalışmanın tam bir raporunun ortaya konulmamasından yakınlıkla sert karşı fikirlerden oluşan çok iddialı bir varsayımın sunulmasıyla yetinildiğini dile getirmişti (Eyice, 1973: s. 389, 392).

Vaktiyle tam raporlaması yapılamayan bu kazının kısmen de olsa tanıtma işini daha sonra müdür olan Feridun Dirimtekin'in üstlendiği görülmektedir. Dirimtekin, karanlıkta kalan soruları yanıtlamak adına 1958-60 yılları arasında yeni bir kazı ve

araştırma başlatmıştır. Ramazanoğlu kazısından ellerinde sadece planlar ve Mahmut Akok'un kısa bir raporunun bulunduğunu dile getiren Dirimtekin, 1946-47 kazılarında elde edilen eserlerin müzeye teslim edilmediğini eklemektedir. Araştırma sonuçlarını Paris'te Cahiers Archeologiques dergisinde Fransızca yayınlarken Ayasofya ile Aya İrini arasındaki kazıları üç gruba ayıran Dirimtekin, Aya İrini'nin kuzeydoğusunda yapılan kazılarda yuvarlak bir yapı ile yapının kiliseyle bağlantısını sağlayan örülü bir kapının ortaya çıkarıldığını ve 4 m çapındaki bu yapının Aya İrini'nin skeouphilakionu olabileceğini aktarmıştır. İkinci alan olarak gösterdiği yerde ise surların kazı sahasının genişlemesini engellediğini ve burada bir mermer döşeme ile batıya açılan iki kapının ortaya çıkarılmış olduğunu belirtmektedir (Dirimtekin, 1962: s. 161-162). En önemlisi olarak gördüğü Aya İrini'nin güneyindeki üçüncü alanın batıya doğru 35 m uzandığını da belirten Dirimtekin, bu alanla ilgili bilgilerini numaralandırılmış plan üzerinde detaylı olarak aktarmıştır. Bu kazı alanına Aya İrini'nin güney duvarında bulunan ve sonradan açılan bir kapıyla girildiğini, önce 1 ve 3 numaralı alana, buradan da 5 numaralı avluya geçilebildiğini belirtmiştir. Avlunun doğusunda yer alan martyriumun güney nişinde, duvarında ve sütunlarında fresk izleri görüldüğünü belirten Dirimtekin, bunların 11-12. yüzyıllara dayandığını belirlemiştir. Kazıda bulunan sikke, seramik ve damgalı tuğlalara da değinen Dirimtekin, netice olarak Ayasofya ve Aya İrini arasındaki bu alanın Ramazanoğlu'nun düşüncelerinin aksine "Samson Hastanesi" kalıntıları olabileceği üzerinde durmuştur.

Sonraki yıllarda, Ramazanoğlu'nun ortaya attığı iddiaların üzerinde duranlar da olmuştur. Eyice'nin 1992'deki bildirisinden iki yıl önce yayınlanan fakat Ramazanoğlu'nun iddialarını tekrardan pek öteye geçemeyen çalışma, Alpaslan Koyunlu tarafından yapılmıştır. Onarımlar kapsamında harap halde bulunan Ayasofya'daki odacı odasını ele alırken 1985 yılında drenaj kanallarının temizliğine başlayan Koyunlu, odadan geçen bir kanalı takip ederken daha önceden varlığı bilinen ve Dirimtekin tarafından da ele alınan mezar odasına (hipoje) ulaşmıştır. Ayasofya ile imaret binaları arasındaki alanda yoğunluk kazanan kazıda Ramazanoğlu'nun bahsettiği farklı derinlikte iki mermer döşemeye rastlamış ve payandalara kadar açılan alanda bu mermer döşemenin devam ettiğini anlamıştır. Ortaya çıkarılan döşemeye Ayasofya'nın

hiçbir yerinde rastlanılmadığını, bunların yeşil-beyaz renkli alaca somaki mermerlerden oluştuğunu ve özenle yapılmış olduklarını belirten Koyunlu, iri kömürlü yangın izlerine rastladığını, yıkıntı üstünde kalın ağaç kesitlerinden bir çatının çökmüş bulunduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla döşemenin II. Ayasofya'ya ait olabileceği sonucuna varmıştır. Kot ve uzaklık göz önünde tutularak Schneider tarafından tespit edilen mimari parçaların nasıl bir yapının kalıntıları olduğu konusunun tekrar değerlendirilmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Ramazanoğlu'nun belirttiği gibi payanda içinde kalan eski duvarın I veya II. Ayasofya'ya ait olabileceğini de eklemiştir (Koyunlu, 1990: s.139-145).

Kazı çalışmalarından ibaret olan bu araştırmaların haricinde son dönemlerde bazı yabancı araştırmacıların daha farklı yollar izleyerek duvar tekniklerinden ve mevcut buluntulardan hareketle bazı sonuçlar elde etmeye çalıştıkları da görülmektedir. Alessandro Taddei (2018) ve Ken Dark-Jan Kostenc (2019) gibi isimlerin araştırmaları bunlar arasında sayılabilir. Kazılardaki arkeolojik verilerin ardından önemli araştırmalarda bulunmuş W. Emerson-R. L. Van Nice, C. Mango, E. Mamboury, R. J. Mainstone, T. F. Mathews, J. Bardill, F. W. Deichmann, W. Kleiss, W. Müller-Wiener gibi diğer bazı önemli isimlerin birikimlerinin de toparlandığı bu son çalışmalar neticesinde bilgiler daha sistematik hale dönüştürülmüştür. Kesin ifadelerle yer vermenin zor olduğu bu araştırmalarda yorum zenginliği bulunabilmektedir.

Kısaca bahsedilecek olunursa bu çalışmalarda Ayasofya etrafında 4 veya 5. yüzyıldan kalma bazı duvarlar üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri, hipojenin hemen doğusunda Osmanlı duvar örgüsü altında kalmış kuzeyden güneye doğru uzanan dört ile beş sıra tuğlanın altında dokuz sıra taştan oluşan yığma duvardır (Resim: 27). 300-310 mm uzunluğunda ve 40-50 mm kalınlıktaki tuğlalardan oluşan duvarın stratigrafik olarak hipojeden daha eski veya onunla aynı tarihli olması muhtemel görülmüştür. Hipojenin üst yapısının bir parçası olduğu düşünüldüğünde hipojenin de 4. yüzyıla ait olabileceği sonucunun çıkarılabileceğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla bunların ilk Ayasofya'ya veya kendisine bitişik bir binaya ait olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Fakat kesin olarak bir sonuca varılamadığı da belirtilmiştir. Buna ek olarak kilise atriumunun kuzeyinde 6. yüzyıldan kalma büyük bir avlunun bulunabileceği sonucu da çıkarılmıştır (Dark

ve Kostenec, 2019: s. 63).

Üzerinde durulan bir başka duvar da Iustinianus kilisesinin hemen batısında Schneider kazı alanındaki duvar olmuştur (Resim: 28). Taş şeritle ayrılmış iki şerit tuğladan oluşan bu duvarın üst banttaki tuğlaları 355-390 mm x 35-45 mm ölçülerindedir. Yapım tekniği ve tuğla damgaları duvarın 5. yüzyılın başlarına ait olduğunu desteklemiştir. Aynı duvarın alt kısmındaki tuğlaların ise benzer kalınlıklarda olduğu, 280-320 mm uzunluğundaki bu tuğlaların genelde Ayasofya'da bulunduğu ve 4. yüzyıla tarihlenebileceği belirtilmiştir. Stratigrafik olarak ve bulunduğu konum itibarıyla söz konusu duvarın propyleonun arka duvarının ilk aşaması olabileceği ve böylelikle İkinci Ayasofya'nın şimdikiye kadar tespit edilen tek duvarı olabileceği üzerinde durulmuştur (Dark ve Kostenec, 2019: s. 14-15).

Son olarak hipoje bölgesinde Ramazanoğlu'nun da üzerinde durduğu payanda içerisinde bırakılmış duvara (Resim: 26) gelinecek olunursa; duvarın 370-390 mm uzunluğunda ve 55-65 mm kalınlığında tuğlalardan oluşması nedeniyle Iustinianus Dönemi'ne tarihlendirilmesi muhtemel görülmüştür. Duvar hakkında belirsizliklerin fazla olduğu da eklenmiştir (Dark ve Kostenec, 2019: s. 61). Taddei, kilise ile skeuophilakion arasındaki kuzeydeki bu bölgenin mimari tarihini belirlemedeki problemlerin esas olarak geç Bizans ve Osmanlı ek binalarının ve özellikle bazı takviye yapılarının düzenli olarak eklenmesinden kaynaklandığını belirtmiştir (Taddei, 2017: s. 241).

Sonuç

Önceki Ayasofyalar hakkında sınırlı bilgiler sunan yazılı kaynakların üzerine arkeolojik verileri eklemek için gerekli ortamın 1935 yılında sağlanabildiği görülmektedir. Kazı izninin verildiği 29 Aralık 1934 tarihli kararnameden yaklaşık bir ay sonra Schneider tarafından başlatılan kazılar, Iustinianus öncesi kilise yapılarına ışık tutacak ilk kazı olma özelliği kazanmıştır. Temel kalıntıların ötesine geçilerek ikinci Ayasofya'nın girişini temsil eden propyleon kalıntılarına ulaşılması ise kazıya büyük bir keşif niteliği katmıştır. Schneider'in keşfettiği propyleonu oluşturan mermer parçaların en büyük özelliği ise antik tapınak girişleriyle yapısal benzerlik oluşturması olmuştur. Nitekim Schneider de ortaya çıkardığı propyleonu kendi deyimiyle Palmyra'daki Diocletian (Kampı) ile

kıyaslayarak benzerliklerinden bahsetmiş ve bunların Hristiyanlığın ilk dönemlerinde büyük bazilikaların cephelerini süsleyebildiklerini savunmuştur.

Günümüz bakış açısıyla da Ayasofya propyleonunun başta Afrodiasias olmak üzere Efes, Side ve Milet'teki örneklerle yapısal benzerliklerinden bahsetmek mümkündür. Roma Dönemi yapılarından dönüştürülmüş söz konusu kiliseler arasında Afrodiasias iyi bir örnektir. Kutsal alana girişi sağlayan ve MS 2. yüzyılın ortasına tarihlenen Afrodiasias tetrapylonunun¹⁸ Hristiyanlık Dönemi'nde kiliseye çevrildiği için merkez kemerindeki Afrodit figürünün silinerek yerine bir haç yerleştirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla kamusal alanların mimari olarak restore etme, bütünleştirme ve yeniden düzenleme uygulamalarına rastlandığı, Hristiyanlaşma göstergeleri sağlanan propyleon-tetrapylonların görsel odak kabul edildiği ve kilise avlusuna ana giriş olarak işlevlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada Theodosius Dönemi'ne ait binaların antik kentlerin dokusuna uyum sağlamasının yadırganacak bir durum olmadığını belirtmek gerekmektedir. Sadece Efes, Milet, Sardes ve Perge gibi şehirlerin kamusal alan mimarilerine benzerliklerinden dolayı ikinci Ayasofya propyleonuna ait kalıntıların antik bir tapınağa ait olabileceğini ileri sürmek yetersiz bir yaklaşım olacaktır.

Theodosius Ayasofyası'nın mimari özelliklerini anlamlandırabilmek adına şüphesiz Geç Antik Dönem'de özellikle 5-7. yüzyıllar arasında imparatorluğun çoğu yerinde ve genelde üç nefli bazilika planlı inşa edilen kiliselere bakmak da yardımcı olacaktır.¹⁹ Örneğin Anadolu'da Geç Antik Dönem'e tarihlenen bazilikaların boylarının genelde 20-30 m arasında değiştiği görülmektedir (Ceylan, 2001: s.191). Nitekim Schneider, medrese temelindeki kalıntılardan hareketle önceki bazilikanın neredeyse bugünkü Ayasofya kadar bir genişliğe sahip olduğunu ileri sürerek daha uzun bir bazilika belirlemiştir. Mathews, bu uzunluğu göz önünde bulundurarak

18 Taddei yanlış anıldığını iddia ederek bunun propyleon olduğunu ifade eder. Bkz. (Taddei, 2017: s.254)

19 Örnek olarak Sardis EA Bazilikası (4-5. yüzyıl), Bergama Aşağı Agora Kilisesi (5. yüzyıl), Efes Doğu Gymnastium Bazilikası (5. yüzyıl), Assos Güney Kilisesi (6. yüzyıl), Hierapolis'teki Direkli Bazilika, Tiyatro ve Katedral Kiliseleri (6. yüzyıl), Milet'teki H. Mikael ve Katedral Kiliseleri (5-6. yüzyıl), İlasos'taki 5 ve 6. yüzyıl kiliseleri ile Roma Dönemi yapılarından dönüştürülmüş Afrodiasias, Efes, Hierapolis, Bergama, Assos ve Didim'de bulunan kiliseler verilebilir. (Ceylan, 2001: s. 191)

arkeolojik veriler dahilinde propyleon alanının bir nartekse veya atriumun batı kısmı haline getirmeye çalışan Kleiss'in hazırladığı gibi rekonstrüksiyonların kesinlikle mümkün olmayacağı sonucunu çıkarmıştır. Çünkü ona göre propyleonun önünde olabilecek bir atriumun Kleiss'in gösterdiğinden batıya doğru daha geniş olması gerekmektedir. Fakat Schneider'in atrium kazılarında anlaşıldığına göre alttaki zeminin keskin bir şekilde alçalmasından dolayı bunun mümkün olamayacağını aktarmıştır (Mathews, 1977: s. 14).

Atrium konusuna değinilmişken; bunların Kontantinüs Dönemi kiliselerinden itibaren genelde dörtgen planlı ve revaklarla çevreli halde sıklıkla görülebildiğini belirtmek gerekmektedir. Halkın kiliseye girmek üzere rahibi beklemesi için ayrılmış bu atrium alanlarına Efes, Afrodisias, Didim, Bergama, Hierapolis, Iasos gibi birçok yerde rastlamak da mümkündür. Iustinianus Ayasofyasında olduğu gibi Theodosius Ayasofyasına ait bir atriumun olması da muhtemel görülmektedir. Schneider, ortaya çıkardığı propyleonun nartekse ait olduğu hipotezini savunmasıyla, olması muhtemel atrium alanının merdiven basamaklardan itibaren başlayacağını da belirlemiş olmaktadır. Fakat merdiven basamaklı alandan batıya doğru atriumun başlamasını zorlaştıran etkenleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu konuya dair cevaplar Schneider'in raporunda kısmen ortaya konulmuş ise de çıkarımı yapan kişinin yine Mathews olduğu görülmektedir. Merdiven basamakların önünde yer alan kabaca paralel bir yolun keşfi o alanda bir atriumun olmasını zorlaştırdığını iddia eden Mathews, kapalı alanlar olan atriumlardan herhangi bir yolun geçemeyeceğini eklemektedir. Bundan hareketle merdivenli alanın narteksin ön girişi olabileceği gibi kutsal alana girişi ifade eden bir özellikte kiliseye uzanan bir dış kapı girişi de olabileceğini belirtmektedir (Mathews, 1977: s. 14). Aynı görüşü Mainstone da savunarak atriumun merdivenli alanın doğu tarafında olabileceğini ve bu merdivenli alanın da atriuma anıtsal bir giriş sağlayabileceğini belirtmektedir (Mainstone, 1988: s. 136).

Propyleon dışında İkinci Ayasofya'nın ana mekân temelleri keşfedilemediği için diğer bazilikaların nef yapılanmaları ve apsis planlarıyla kıyaslama yapmak zorlaşsa da mevcut örnekler, İkinci Ayasofya hakkında tahminleri çoğaltmaktadır. Söz konusu bazilika yapılarında çoğunlukla nef ayrımını sütun sıraları

belirlemekte ve sütunların birbirine arşitravlarla bağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla Geç Antik Dönem'de Helenistik geleneğin devamı niteliğindeki mimari özelliklerin sıklıkla uygulandığını söylemek mümkün hâle gelebilmektedir. Genel itibariyle Suriye, Yunanistan, Anadolu ve İstanbul'da birbiriyle etkileşim içerisinde olan bazilikaların apsis planı, nef oranları, galeri, narteks-naos bağlantıları, cephe açıklıkları gibi mimari özelliklerinde benzerlikler yakalamak mümkün olabilmektedir. Nitekim İkinci Ayasofya hakkında yürütülen tahminlerin bu çerçevede şekillendiği görülmektedir.

Schneider'i destekleyecek nitelikte Theodosius Ayasofya'sının bir yangın sonucunda yok olduğunu göz önünde bulundurmak bazı açıklamalar yapmayı kolaylaştıracaktır. Örneğin kalıntıların zarar görmemiş halde bulunması, propyleonun ahşap çatılı bazilika şeklinde olduğu düşünülen Theodosius Ayasofya'sına ait olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bundan hareketle Iustinianus inşaatına yer açmak için yangından geriye kalan propyleona ait mermer parçaların sökülerek toprak altında bırakıldıkları izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu duruma Taddei işaret etmekte ve Iustinianus atriumununun zemin seviyesini yükseltmek amacıyla büyük mermer blokların dolgu malzemesi olarak kullanılması veya olası bir yeniden kullanım için kenara ayrılmalarının söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Hatta ona göre böylesine anıtsal bir yapıya ait parçaların saygı amaçlı koruma güdüsüyle toprak altına itilmiş ihtimalleri de bulunmaktadır (Taddei, 2017: s.253). Her ne kadar kesin bir ifadeyle ortaya koymak zor olsa da Iustinianus Ayasofyasının geniş bir alanı kaplamasından dolayı önceki Ayasofyaların mevcut yapı altında kalma ihtimali zaten yüksektir. Nitekim Schneider'e karşı tez sunan Muzaffer Ramazanoğlu'nun Ayasofya içerisinde kazı gerçekleştirmesinin sebebi de söz konusu bu varsayım olmalıdır.

Netice itibariyle eksikliklere rağmen elde edilen veriler ile oluşturulan varsayımlardan hareketle kalıntıların İkinci Ayasofya'ya ait olma ihtimali güçlenmektedir. Bunların dışında önceki Ayasofyalara ait temel kalıntılar ile Iustinianus atriumunun ortaya çıkarılıp Phiale gibi yapıları araştırmak için çıkarılan yolda, hızlı gelişmeler sağlanarak ne tür sonuçlara varıldığı çalışmada detaylandırılmıştı. Kazıda hızlı neticeler alma çabasını, kararnamede belirtilen "müze

kurulmasından evvel kazılara başlanması” ifadesiyle ve buna yönelik oluşturulan programla açıklamak mümkün olacaktır. Ulaşılan sonuçlar arasında atriumun ortasında yer aldığı düşünülen kilise döneminden kalma Phiale yerine üzeri toprakla örtülmüş eski bir Türk (çukur) çeşmesine rastlanması dikkat çekmiştir. Varlığı pek bilinmeyen bu çukur çeşmeyle alakalı Alman Arkeoloji Enstitüsü arşivinde yapılan araştırmalar sonucunda nasıl bir çeşme (Resim: 9) olduğuna dair bir veri sunulabilmiştir. Enstitü arşivinde bulunan diğer veriler ile müze koleksiyonlarını karşılaştırmak da bazı tespitler yapmayı kolaylaştırmıştır. Arşivde yer alan görsellerden hareketle kazıda bulunduğu söylenen seramiklerin bazılarının Ayasofya Müze Müdürlüğü taş eser koleksiyonunda kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte propyleona ait olmayan diğer buluntular hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. Kazı raporunun aksine ortaya çıkan damgalı tuğlalar hakkında genel bir bilgiyi yakın zamanda yaptığı detaylı araştırmasıyla Jonathan Bardill’in verdiği görülmektedir. Dolayısıyla kazıda ortaya çıkan büyük mimari parçalar dışında kalan kalıntılar ile kazı raporunda fazla değinilmeyen diğer buluntular bu çalışmada bir araya getirilmiştir.

Gazete yayınlarının kazı hakkında neredeyse günü gününe sunduğu detaylar çalışmaya ayrı bir özgünlük katmıştır. Örneğin başta da belirtildiği gibi Aziz Ogan, 7 Şubat 1935 tarihinde verdiği bir demeçte kalıntıların 537’de yapılan Ayasofya’dan 150 yıl daha eski olduğunu belirterek buluntuların İkinci Ayasofya’ya ait olduğu fikrinin çalışmaların başındayken hâkim olduğunu göstermiştir. İbrahim 1268 yazılı mühür, Abdülhamit Dönemi’ne tarihlenen bir para, çeşitli kırık lüle taşları, toprak testiler, çini ve çömlekler gibi Osmanlı Dönemi’ne ait eserlerin de ortaya çıkarıldığı yine gazete haberleri sayesinde öğrenilmektedir. Bu eserlerden bazılarının görsellerine ulaşılabilmiş ve bunlar da yayınlanarak veriler çoğaltılmıştır.

Ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle farklı etkiler yaratan Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün kazı çalışmaları, Ayasofya’nın müzeleşme sürecine yaptığı etkilerle de dikkat çekmiştir. Çünkü bu kazılar, koleksiyonlara yönelik çalışmaların yürütüldüğü ve buna yönelik çeşitli kararların alındığı önemli bir dönemde gerçekleşmiştir. Çalışmanın başında belirtildiği gibi kazıdaki gelişmeler, ilk olarak Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi ile ilgili çalışmalarda bulunan komisyonun 27 Ağustos 1934 tarihinde almış oldukları kararların değişmesine,

yani 24 Mart 1935 tarihinde yeni kararlar alınmasına sebep olmuşlardır. Bahçede yapılmakta olan kazıdan çıkacak eserlerden kiliseye ait olanların nartekste yerleştirilerek teşhir edilecek olması bu yeni kararlar arasında yer almaktadır. Aynı şekilde kararlarda geçen Ayasofya bahçesinde sadece Bizans Dönemi’ne ait bir açık müze oluşturulacağı, İslam mezar taşları teşhirin uygun olmayacağı; getirilmesi düşünülen Nuruosmaniye ve Zeyrek Camii ile Askeri Müze’de (Aya İrini) bulunan kırmızı porfir lahitlerin bahçede yapılmakta olan kazının sonuna bırakılacağı, kazıda çıkan ve çıkmakta olan mimari parçaların teşhire ilave edileceği de dikkat çeken etkileri ortaya koymaktadır.

Kazı neticesinde ortaya çıkan buluntuların “açık hava müzesi” teşhirindeki rolleriyle farklı bir önem kazandıklarını da belirtmekte fayda vardır. Geçmişte kazandığı müze statüsüyle Ayasofya’nın bahçe kısmında daha çok değişikliklere gidilmiş ve müze görünümünü bahçedeki taş eser sergisiyle güçlendirilmeye çalışılmıştır. İkinci Ayasofya’nın girişini temsil eden propyleonun parçalarını oluşturan taşlar, günümüzde dahi tekrardan camii statüsüne kavuşan Ayasofya’nın bahçesinde sergilenmeye devam etmekte ve aslında ilk tasarlandığı gibi “açık hava müzesi” de geçerliliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Abi, C. (2021). I. Dünya Savaşı ve İşgal Sırasında Bizans Arkeolojisi (1914–1923): Yıkım, Keşif ve Koruma, *İstanbul'dan Bizans'a Yeniden Keşfin Yolları 1800-1955*, İstanbul: Pera Müzesi Yayını, 410-41.
- Akgündüz, A., Öztürk, S. ve Baş, Y. (2005). *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Antoniadis, E. M. (1907-09). *Ekphrasis tes Hagias Sophias I-III*, Athens.
- Arık, R. O. (1936). *Türkiye'de 1935 Yılındaki Arkeoloji İşleri*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Bardill, J. (2004). *Brickstamps of Constantinople, Vol: 1*, New York: Oxford University Press.
- Ceylan, B. (2001). Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikalari, *OLBA, IV*, 189-201.
- Çolak, M. (2009). İstanbul Macar Bilim Enstitüsü (1916-1918), *Karadeniz*, 3, 91-105.
- Dark, K. ve Kosteneç, J. (2019). *Hagia Sophia in Context An Archeological Re-examination of the Cathedral of Byzantine Constantinople*, Oxford&Philadelphia: Oxbow Books,
- Dirimtekin, F. (1962). Les fouilles faites en 1946-1947 et en 1958-60 entre Sainte-Sophie et Sainte Irene a İstanbul, *Cahiers Archeologiques, XIII*, Paris, 161-185.
- Eyice, S. (1959). Arkeoloji Enstitüleri, *İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2*, 1021-1033.
- Eyice, S. (1973). Türkiye'de Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 375-428.
- Eyice, S. (1984). *Ayasofya I*, İstanbul: YKY.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya, *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 4*, 206-210.
- Eyice, S. (1992). Prof. Dr. Sayın Semavi Eyice'nin Bildirisi, *Ayasofya Müzesi Yıllığı, 12*, 17-18.
- Eyice, S. (2009). Schneider, Alfons Maria, *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 36*, 232-233.
- Grelot, G.J. (1681). *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Paris.
- Gurlitt, C. (1912). *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin: Ernst Wasmuth.
- Kleiss, W. (1965). Beobachtungen in der Hagia Sophia in İstanbul, *İstanbul Mitteilungen, 15*, 168-185.
- Koyunlu, A. (1990). Bir Buluntu Işığında I. II. III. Ayasofya'nın Döşemeleri ve Konumu, *Ayasofya Müzesi Yıllığı, 11*, 139-156.
- Mainstone, R. J. (1988). *Hagia Sophia: Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church*, New York: Thames and Hudson.
- Mansel, A. M. (1952). Martin Schede 1883-1947, *Belleten, 16/63*, 407-418.
- Mathews, T. F. (1977). *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Prost, H. (1910/1912). Sainte-Sophie. *Monuments Antiques Releves Et Restitures Par Les Architectes Pensionnaires de L'Academie de France a Rome (Supplement), 1-2*, Paris: Publication De L'institut De France.
- Ramazanoğlu, M. (1946). *Sent-İren ve Ayasofyalar Manzumesi*, İstanbul.
- Ramazanoğlu, M. (1951). Neue Forschungen zur Architekturgeschichte der Irenen-Kirche und des Komplexes, *Actes du VIe Congres International des Etudes Byzantines*, Paris, 347-358.
- Ramazanoğlu, M. (1952). Yeni Araştırmalara Göre Sent-İren ve Ayasofya'lar Manzumesinin Değişen Mimari Tarihi, *IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948*, Ankara: TTK, 80-93.
- Ramazanoğlu, M. (1953a), Die Baugeschichte der Sophien-Kirche Justinians, *Atti dello VIII Congresso internazionale di studi bizantini*. Palermo, 3–10 aprile 1951, *Studi bizantini e neoellenici 7–8*. Rome, 224–231.
- Ramazanoğlu, M. (1953b). Neue Forschungen zur Architektur-Geschichte der Irenen-Kirche und des Komplexes der Sophien-Kirche, *Atti dello VIII congresso internazionale di studi bizantini*, Palermo,

3-10 aprile 1951, *Studi bizantini e neoellenici*, 7-8 Rome, 232-235.

Salzenberg, W. (1854). *Alt-Christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert*, Berlin.

Schneider, A. M. (1941). *Die Grabung Im Westhof Der Sophienkirche zu İstanbul*, Berlin.

Shaw, W. M. K. (2015). *Osmanlı Müzeciliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Taddei, A. (2017). *Hagia Sophia before Hagia Sophia A study of the Great Church of Constantinople from its origins to the Nika Revolver of 532*. Rome: Campisano Editore.

Teteriatnikov, N. (2007). Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü ve Kariye. *Bir Anıt, İki Anısal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye*, (Haz: Holger A. Klein, Robert G. Ousterhout, B. Pitarakis), İstanbul: Pera Müzesi Yayını, 33-61.

Üre, P. (2015). İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914), *Toplumsal Tarih*, 254, 16-21.

Yücel, E. (1992). Belgelerin Işığı Altında Ayasofya'nın Müze Oluşu ile İlgili Bazı Gerçekler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 78, 183-222.

Wulff, O. (1914). *Altchristliche und Byzantinische Kunst*. Berlin: Neubabelsberg Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

B.C.A. Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2), Yer Bilgisi: 49.79.6

B.C.A. Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2), Yer Bilgisi: 67-65-16

B.C.A. Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2), Yer Bilgisi: 20.37.18.1

Gazeteler

Akşam (27 Eylül 1934). *Ayasofya Müzesi*, 2.

Akşam (10 Aralık 1934). *Ayasofya Camii-Dünden İtibaren Müzeler İdaresine Geçti*, 3.

Akşam (07 Şubat 1935). *Ayasofya Bahçesinde Çok Eski Eserler Bulundu*, 1.

Akşam (14 Şubat 1935). *Büyük Sütunlar-Ayasofya Bahçesinde Bir Vinç Kuruluyor*, 3.

Akşam (19 Şubat 1935). *Ayasofya Avlusunda Çok Mühim Eserler Bulundu*, 1, 4.

Akşam (12 Mart 1935). *Ayasofya Avlusundaki Hafriyat*, 3.

Akşam (28 Mart 1935). *Eski Ayasofya Binasının Mozaikli Zemin Katı Bulundu*, 5.

Akşam (17 Mayıs 1935). *Eski Ayasofya Meydana Çıkıyor*, 5.

Anadolu (27 Ocak 1935). *Ayasofya Avlusunda Hafriyat*, 2.

Cumhuriyet (28 Ocak 1935). *Ayasofya Müzesi-1 Şubat'ta Halka Açılıyor*, 2.

Cumhuriyet (10 Şubat 1935). *Ayasofya'da Meydana Çıkan Mahzenler*, 1.

Cumhuriyet (05 Mart 1935). *Ayasofya'da Bulunan Eserler*, 2.

Cumhuriyet (11 Mart 1935). *Ayasofya'da Bulunan Eserler*, 2.

Cumhuriyet (25 Mart 1935). *Mozaik Döşemeli Zemin Meydana Çıktı*, 2.

Cumhuriyet (03 Nisan 1935). *Eski Kilisenin Merdivenleri Meydana Çıkarıldı*, 2.

Cumhuriyet (14 Nisan 1935). *Ayasofya'da Bulunan Eserler*, 2.

Cumhuriyet (08 Mayıs 1935). *Ayasofya'da Hafriyat*, 7.

Cumhuriyet (24 Ocak 1936). *Ayasofya Yeniden Tanzim Ediliyor-Bahçedeki Kimsesizler Yurdu da Yıkılacak*, 2.

Haber (12 Ocak 1935). *Kültür İşleri-Bakan Dün Mühim Beyanatta Bulundu*, 3.

Haber (27 Ocak 1935). *Ayasofya Avlusunda Eski Eser Araştırmaları Yapılacak*, 3.

Kurun (12 Ocak 1935). *Kültür Bakanının Kurun'a Sözlere*, 1.

Kurun (20 Mart 1935). *Ayasofya'da Araştırmalarda Neler Bulundu?*, 4.

Kurun (04 Temmuz 1935). *Ayasofya Bahçesi de Yeniden Aranacak*, 3.

Milliyet (27 Ocak 1935). *Ayasofya Müzesi-Avlu Kazılarak Eski Eserler Araştırılacak*, 3.

Milliyet (28 Ocak 1935). *Şehir Haberleri*, 1.

Milliyet (18 Şubat 1935). *Eski Ayasofya Meydana Çıkıyor-Çıkarılan Parçalar Bir Tak Şeklinde Kurulacak*, 3.

Milliyet (27 Şubat 1935). *Ayasofya Hafriyatı İlerliyor*, 3.

Milliyet (19 Mart 1935). *Ayasofya Çöküyor mu?*, 3.

Milliyet (03 Nisan 1935). *Mozaik Döşemeli Bir Avlu Meydana Çıkarıldı*, 7.

Ulus (10 Aralık 1934). *Ayasofya Kapandı*, 3.

Ulus (12 Ocak 1935). *Ayasofya Avlusunda Araştırmalar Yapılacak*, 3.

Ulus (27 Şubat 1935). *Ayasofya Avlusundaki Araştırmalar*, 3.

Ulus (13 Ağustos 1935). *Antikitelev ve Müzeler Alanında Bu Yılki Çalışma*, 1, 5.

Son Posta (27 Eylül 1934). *Ayasofya'nın Bahçesi*, 3.

Son Posta (13 Mayıs 1935). *Ayasofya Hafriyatı*, 10.

Son Posta (04 Temmuz 1935). *Ayasofya'da Hafriyat*, 14.

Tan (01 Mayıs 1935). *Ayasofya Müzesinde Yeni Bulunan Eserler*, 2.

Tan (20 Mayıs 1935). *Hafriyatın İlk Kısmı Bitti*, 6.

Ekler

Maarif Vekâleti İstanbul 6. 12 1934

Müzeler _____ Dairesi H. T. Ayasofya H. _____

Umumi No. **11969**
Hususi No _____

Vek. H. Bey
Kurum

İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğüne

Ayasofya Camininin müze yapılması hakkındaki 24/21/934 tarih 2/1589 numaralı Vekiller Heyeti kararı sureti ilişiktir.

- 1- Camii derhal temellüs ederek elinizdeki kadrodan bir kaç memur ve bekçi ayırmanısı gereklidir.
- 2- Haziranda yeni kadro kabul edilinceye kadar camii bekçilerini İstanbul Müzeleri Müdüriyetinin buyruğuna altında çalışması Evkaf Genel Müdürlüğüne yazılmıştır.
- 3- Ayasofyada müzeliik eserler alınacak, münasip olgıya eyni evkaf idaresine verilecektir. Yere serilen malıların birakılmayacağı müzede araştırılacak ve sonu bildirilecektir.
- 4- Yeni müzede fazla eser teğhirine gımdilik taraftar değilic. Yapılan tertibat buna göre olacaktır.
- 5- İdarenize kolaylık gısterilmesi İstanbul Valiliğine de yazılmıştır.

Görülen işler hakkında rapor gönderilmesini dilerim.

H. T.

B. Özmen

İst. Müzeler
YARIDE
1533

Resim: 1. Abidin Özmen'in İstanbul Müzeleri Müdürlüğüne Gönderdiği 6 Aralık 1934 Tarihli Yazı (Yücel, 1992: s. 208).

T. C.
BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

T. C.
BASVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube:
Sayı: 2
1788

Ayasofya müzesinin kurulmasından evvel avlusunda İstanbul Alman asarlatika enstitüsü Müdürü Mr. Schede'nin bazı yerleri kazmasına izin verilmesi, Maarif Vekillığının 23/12/934 tarih ve 92041 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 29/12/934 te onanmıştır.

29/12/934

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.
V. İbrim *S. Samsunlu* *H. Rıza* *S. Kaya*

Ha.V. Ma.V. Mf.V. Na.V.
R. Özces *F. Fikri* *B. Öymen* *A. Çetinkaya*

İk.V. S.İ.M.V. G.İ.V. Zr.V.
C. Bayazıt *S. P. Saydam* *Rana Çarhan* *M. H. Erkmen*

030 18 01 02 50 88 19

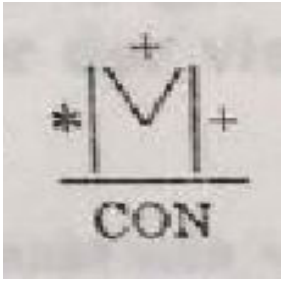

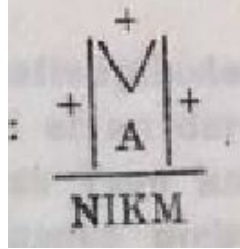

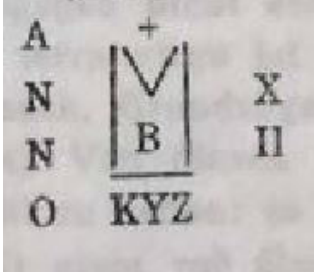
Resim: 2. Kazı İzninin Verildiği 29 Aralık 1934 Tarihli Kararname (B.C.A. 30.18.1.2-67.65.16).

Resim: 3. Kazılar Başlamadan Önceki Görüntüler. Fotoğraflarda Köşede Revaklı Bir Şadırvan Görülmektedir (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAI-IST-4568).

Resim: 4. Cumhuriyet, 10 Şubat 1935

Ön Yüz Tanımları	Sikke Görselleri	Arka Yüz Çizimleri
Sağ tarafa dönük baş D N IUSTINUS P P AUG		
D N IUS tinus P P AUG		
D N IUSTINUS P P Aug		

Resim: 5. Kazıda Bulunan Sikkelerin Tanımlarını Gösterir (Schneider, 1941: s. 3).

Resim: 6. Kurulan vinç. Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAI-IST-KB1203, D-DAI-IST-KB1213

Ayasofya avlusunda çok mühim eserler bulundu

Uzun bir tünel, sütun başlıkları ve bir binaya aid kubbeler meydana çıkarıldı

Dün meydana çıkan işlemeli mermerlerden bir kısmı

Ayasofya müzesinin avlusunda başlanan hafriyatta, havaların düzelmesi üzerine devam edilmektedir. Hafriyattan alınan noticeler, gün geçtikçe daha ziyade ehemmiyet kesbetmekte ve her gün yeni bir tarihi esere tesadüf olunmaktadır. Avluda hafriyatın devam ettiği büyük saha tel örgü ile çevrilmiş ve müzeyi gezmeye gelenlerin avluya girmeleri yasak edilmiştir.

Evvelki gün kazılan yerlerde tuğladan kemer halinde yapılmış uzun bir tünele rastlanmıştır. Bu tünel topraktan iki buçuk metre derinliktedir. Bunun Ayasofya binasının yapılışından bir kaç yüz sene evveline aid olduğu tahmin edilmektedir. Hafriyatı idare eden Alman asarı âtika enstitüsü mütehassısları dün bu tünele girmişler ve uzun müddet tünel içinde kalarak tetkikatta bulunmuşlardır. Tünelin boyu da oldukça uzundur ve baştan nihayetine kadar aynı şekilde muntazam tuğladan yapılmış kemer halindedir.

Ayasofya avlusunda bulunan tünel

Bundan başka hafriyatta çok büyük ve mermer kubbe parçalarına da raslanmaktadır. Bunlardan biri dün çıkarılmıştır. Biri de bugün öğleden sonra çıkarılacaktır. Gerek tünel ve gerekse büyük sütunların, sütun

(Devamı 4 üncü sahifede)

Resim: 8. Kazıda çıkartılmış Osmanlı Dönemi Pişmiş Topraklar (Ayasofya Müze Müdürlüğü).

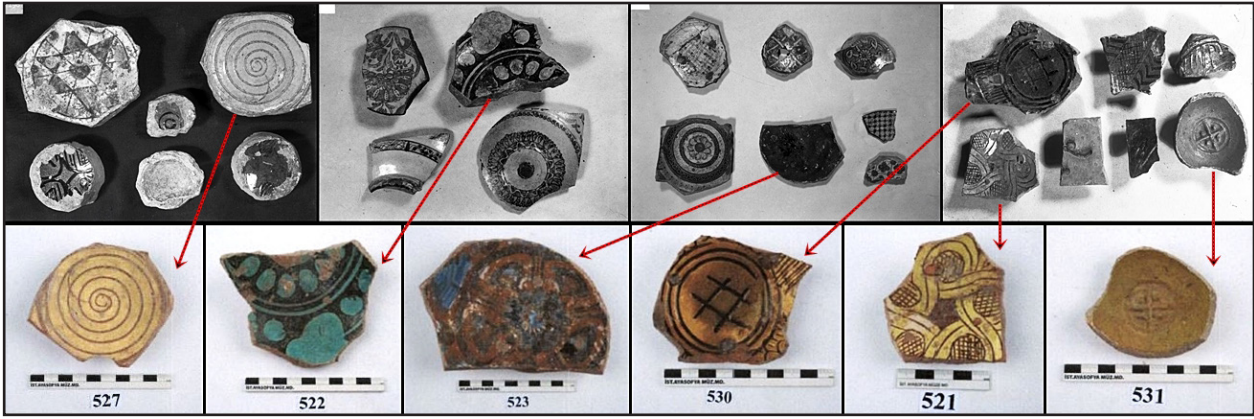
Resim: 9. Solda T Şeklinde Çeşme Haznesini Gösterir Kroki Bulunmaktadır. Ortada İki Sütunun Yan Yana Durur Halde Fotoğrafi Bulunmaktadır (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi).

Resim: 10. Propyleon Tabanında Bulunan Mozaikler (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi).

Resim: 11. Kazıda Ortaya Çıkarılan Osmanlı Dönemi'nden Kalma Bazı Çiniler (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi).

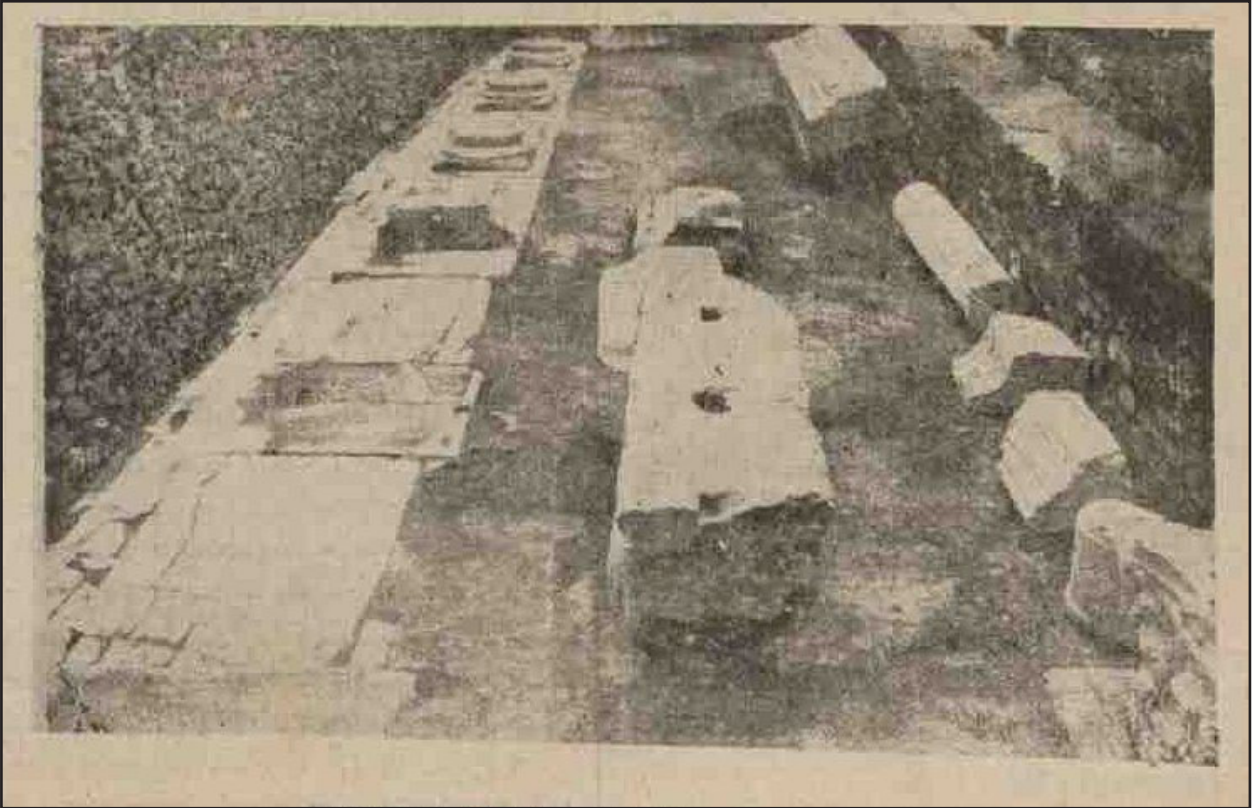
Resim: 12. Ortaya Çıkarılan Bazı Seramik Parçalar. Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivinde Yer Alan Görsellerden Hareketle Ayasofya Müze Müdürlüğü Kayıtlarında Yer Alan Seramiklerin Karşılaştırılmasını Gösterir (Ayasofya Müze Müdürlüğü, Taş Eserler Koleksiyonu Env No: 521, 522, 523, 527, 530, 531).

Resim: 13. Cumhuriyet, 17 Nisan 1935.

Resim: 14. İkinci Etapı Oluşturan Eski Atrium Kazıları (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi).

Resim: 15. Ulus, 13 Ağustos 1935.

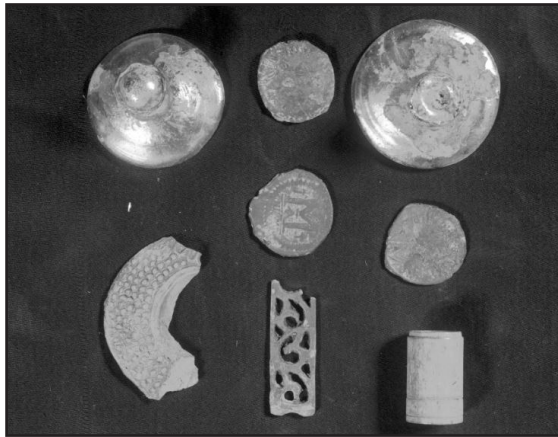

Resim: 16. Kabartma Figür

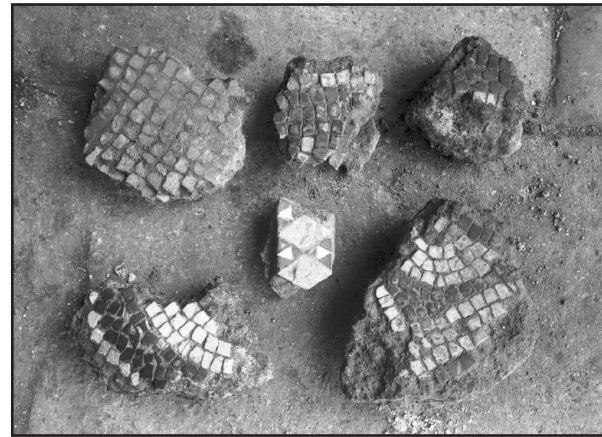

Resim: 17. Kuzu Başı

Ayasofya Müzesi Müdürlüğü Taş Eser Bölümüne Kayıtlı 534-535 Envanter No.lu Eserler: 12.05.1981'de Arkeoloji Müzesi'nden Nakil Edilmiştir.

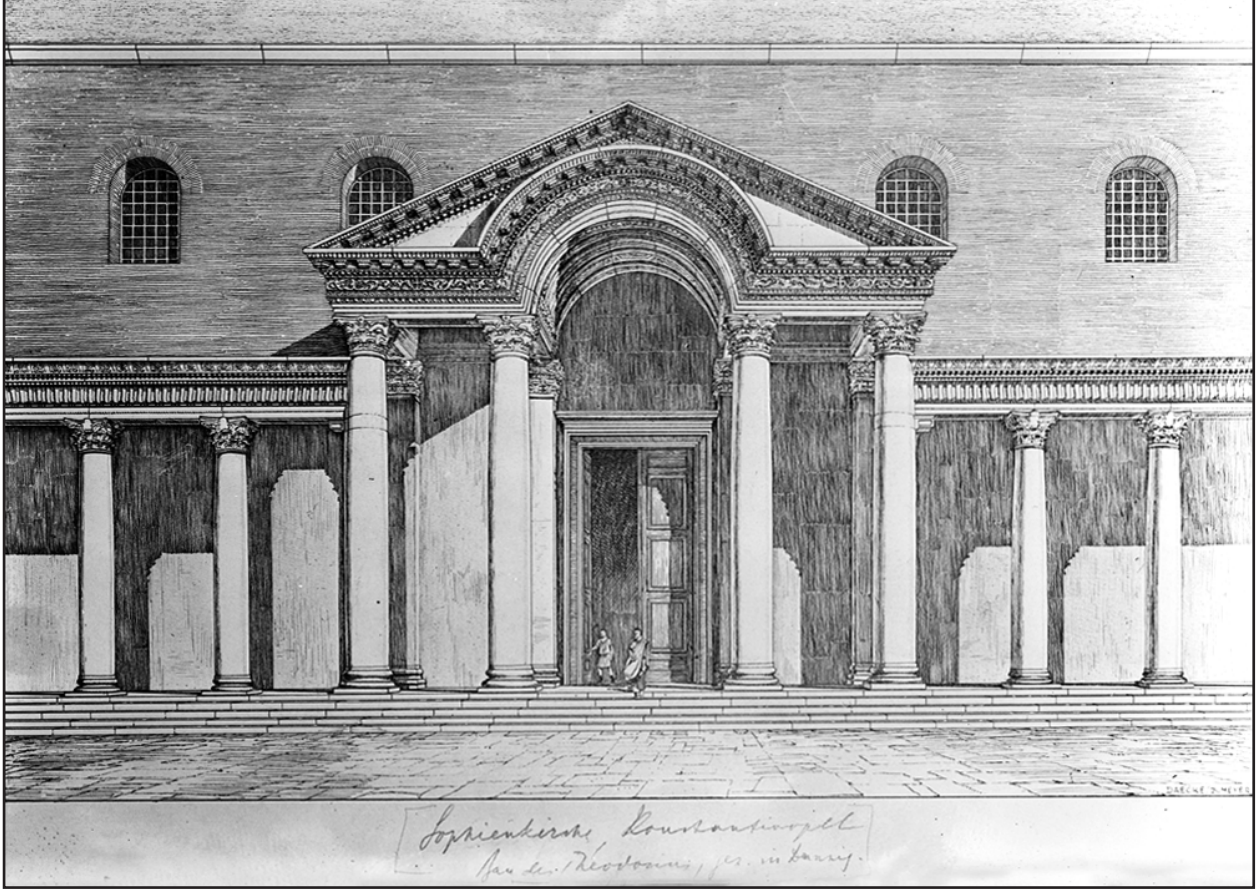

Resim: 18. Cam Şişeler ile Sikkeler

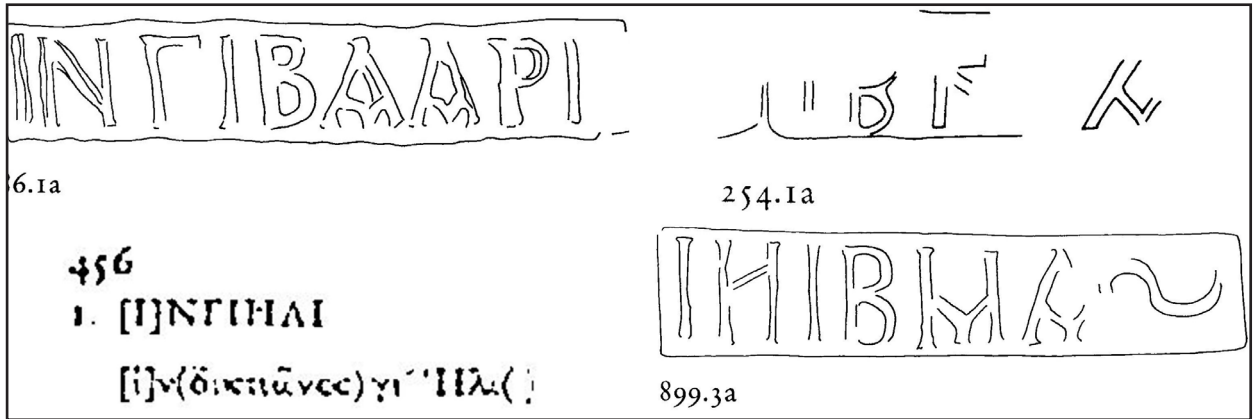

Resim: 19. Mozaikler

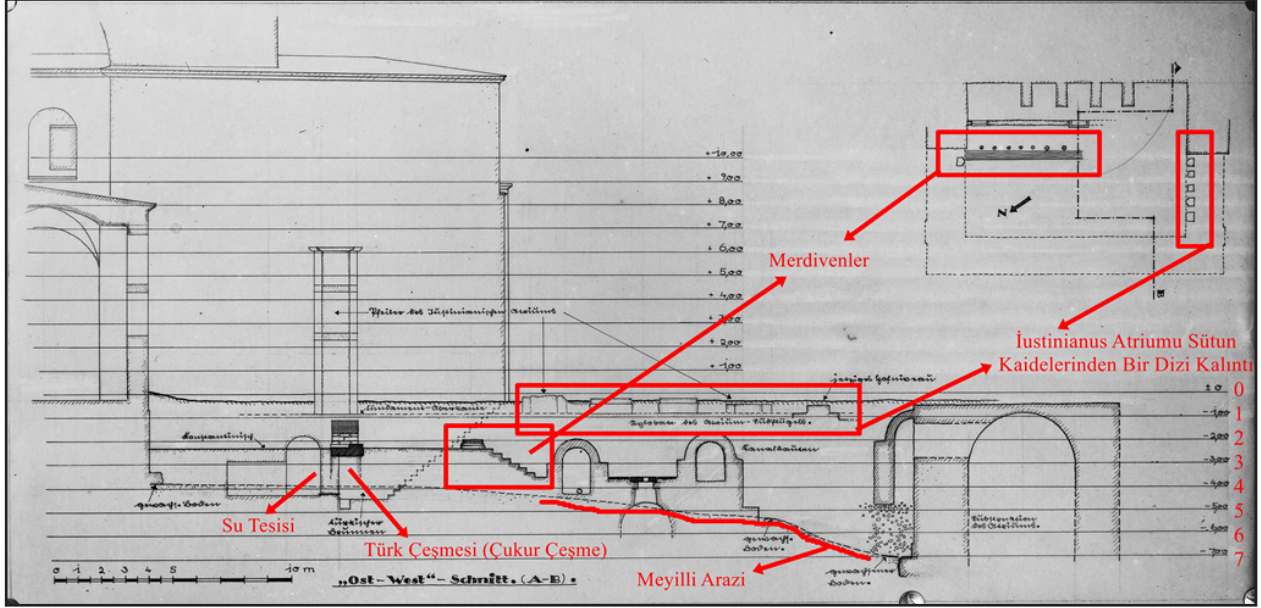
(Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

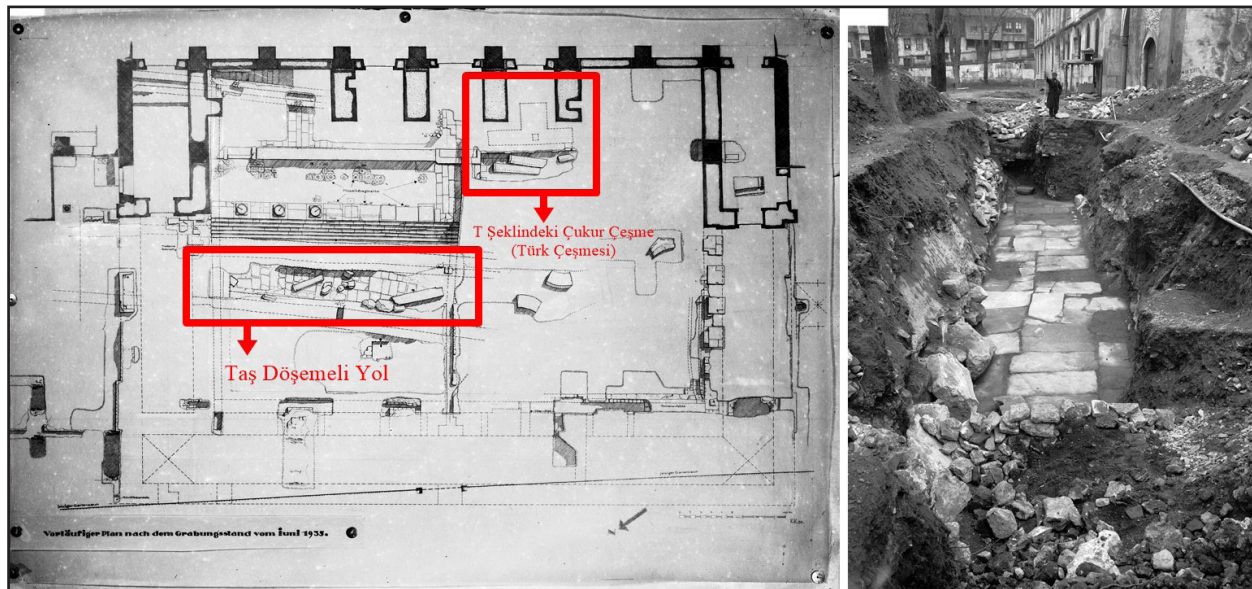
Resim: 20. Schneider Tarafından Çizilen Theodosius Ayasofya'sının Propyleonu.

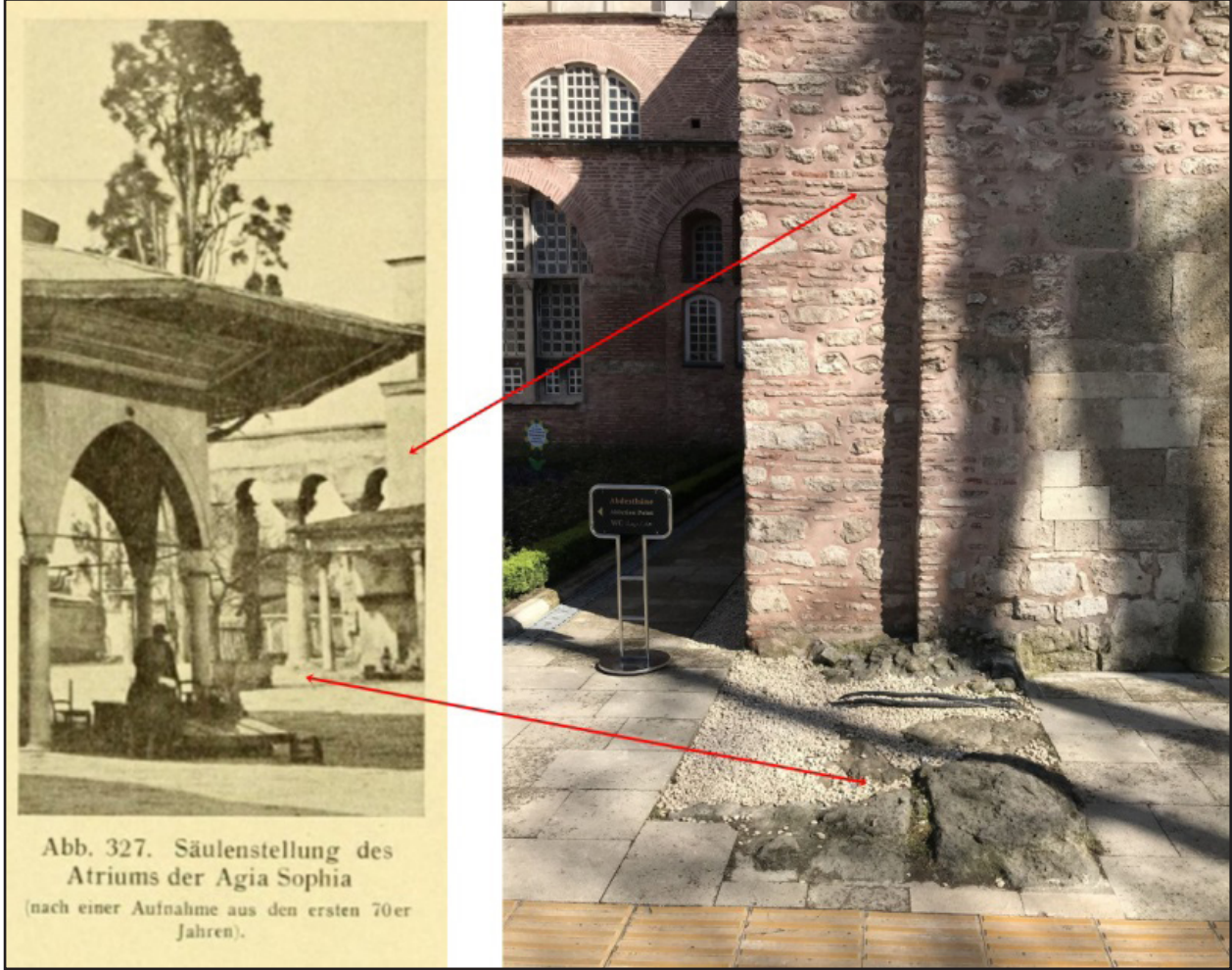
Resim: 21. Bardill'in 86 1a, 254 1a, 456 1a, 899 3a Şeklinde Numaralandırdığı Tuğlaların Yazıları.

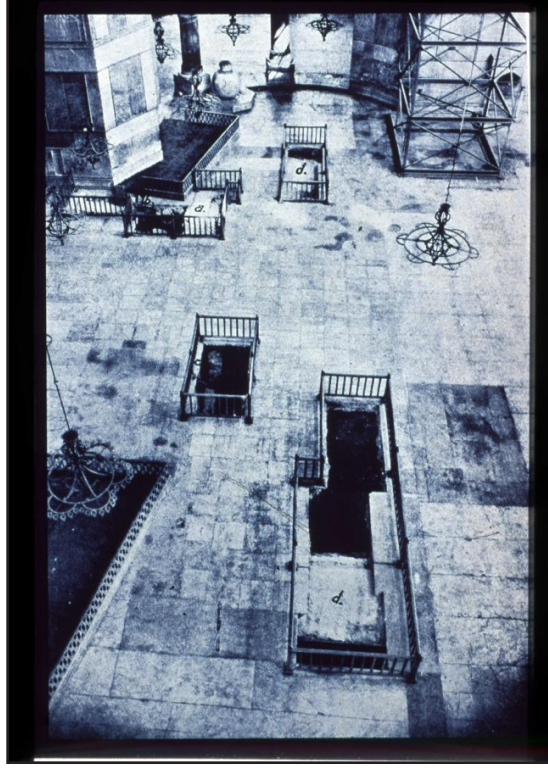
Resim: 22. Atrium Kazı Alanını Gösterir (A. M. Schneider).

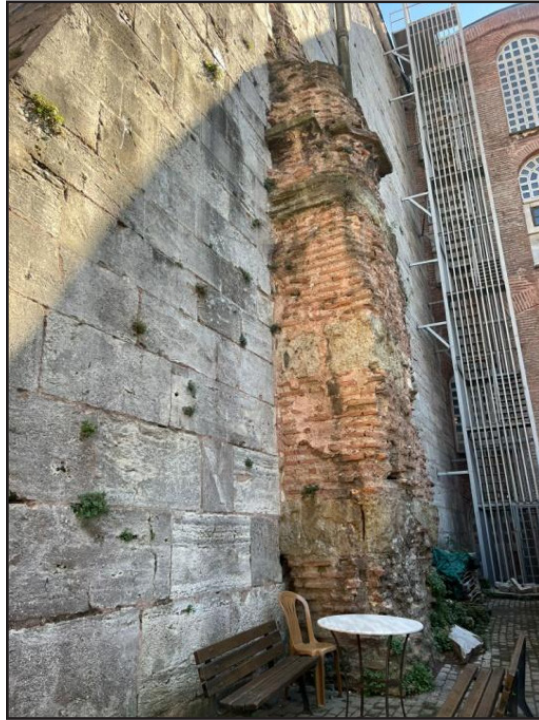
Resim: 23. Solda Atrium Krokisinde Taş Döşemeli Yol İle T Şeklindeki Türk Çeşmesinin Konumu Yer Almaktadır. Sağda Taş Döşemeli Yol Görünmektedir (A. M. Schneider).

Resim: 24. Oskar Wulff'un Yayınladığı Kemerli Atrium Sütunları İle Günümüz Kalıntıları.

Resim: 25. Ayasofya'nın İç Mekanında Gerçekleştirilen Kazılar (Ayasofya Müze Müdürlüğü Dijital Arşivi).

Resim: 26. Mimar Sinan'ın Yaptırdığı Payanda İçerisinde Kalmış Eski Duvar.

Resim: 27. Hipojenin Doğusunda Osmanlı Duvar Örgüsü Altında Kalmış Duvar.

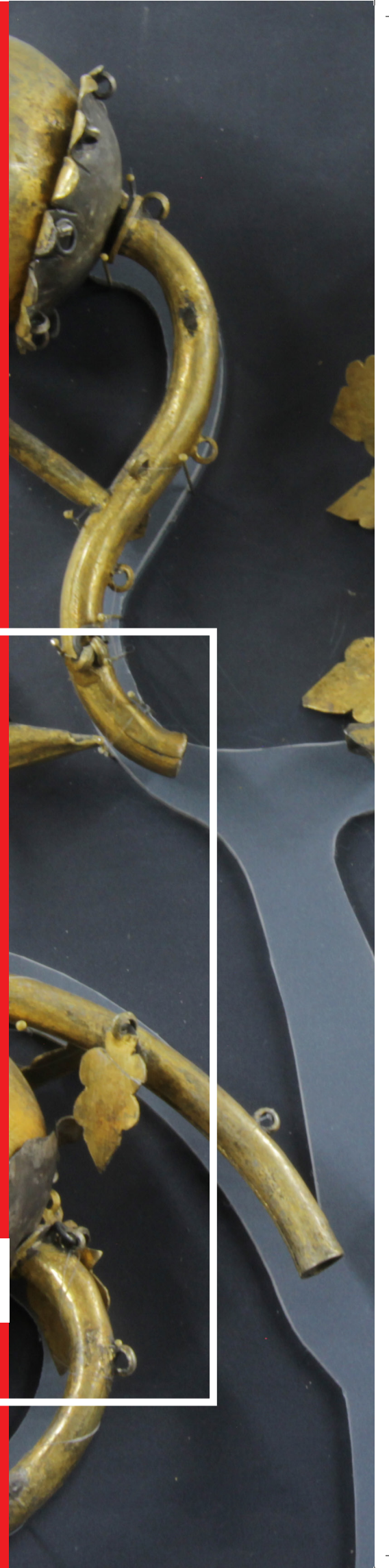

Resim: 28. Iustinianus Kilisesinin Hemen Batısında Schneider Kazı Alanındaki Duvar.

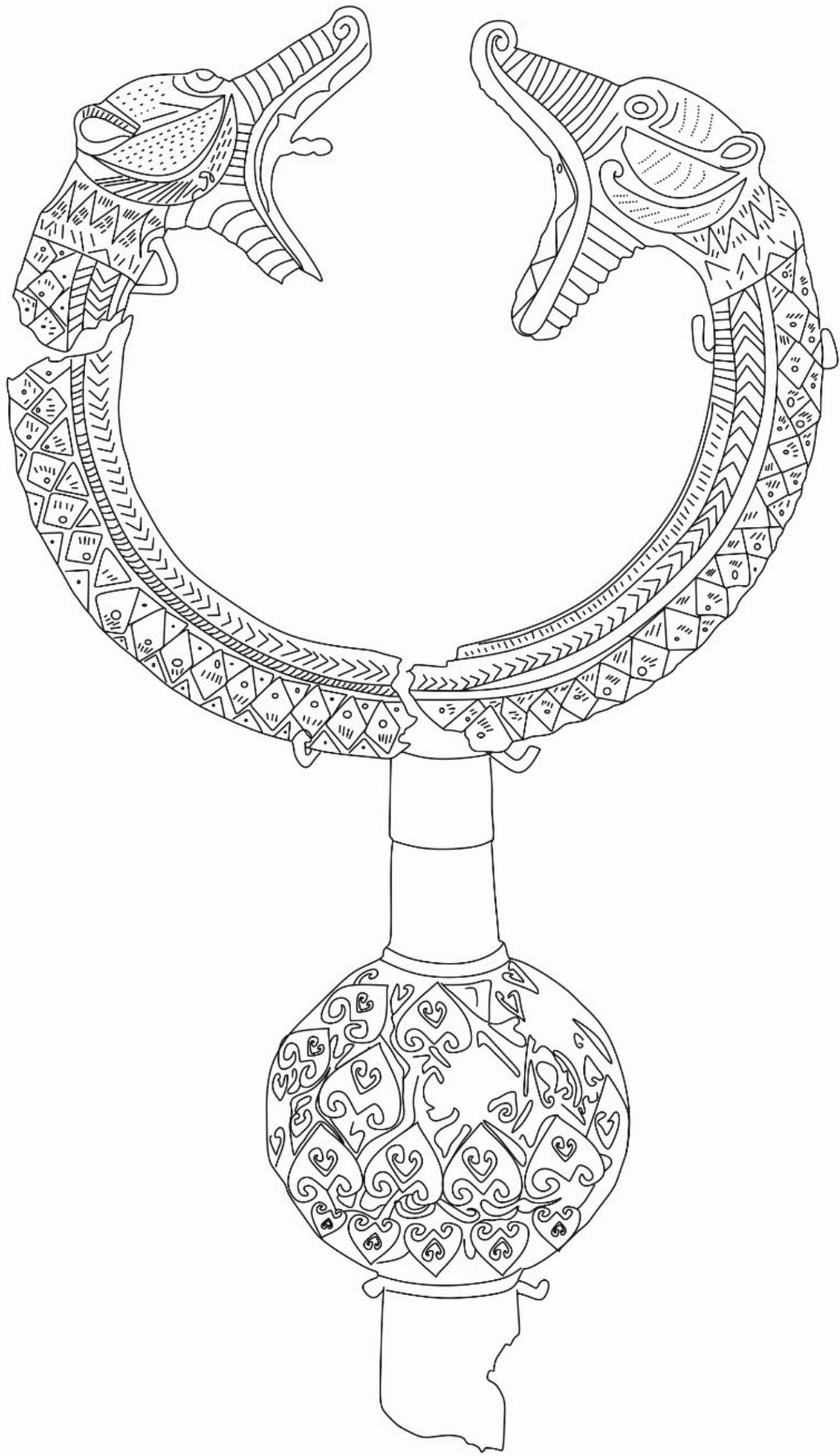
**Malazgirt Buluntuları: Hayat
Ağacı Gövdeli ve Ejder Başlı
Alem**

Selma AKGÜL

”

Malazgirt Buluntuları: Hayat Ağacı Gövdeli ve Ejder Başlı Alem*

Malazgirt Artifacts Tree of Life and Dragon Head Real

Selma AKGÜL**

Özet

Erzurum Müze Müdürlüğü envanterine kayıtlı, Muş'un Malazgirt ilçesinde yapılan kurtarma kazısı sonucu ortaya çıkarılan, restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılarak müze teşhirinde sergilenmeye başlanan ve ünik bir eser olan ejder başlı hayat ağacı gövdeli alemin incelemesi yapılmıştır. Bu çalışmada ayrıca alem, tuğ ve hayat ağacı konusu açıklanarak eserin ne amaçla kullanılmış olabileceği ve Türk sanatında önemli bir yere sahip olan ejder figürü ve hayat ağacı motifinin anlamı ve tarihsel süreci üzerinde durulmaktadır.

Makalede, Malazgirt kurtarma kazısında bulunan ejder başı ve hayat ağacının tek ya da iki ayrı eser olup olmadığı konusu tartışılmış; benzer bir örneği bulunamaması nedeniyle bu iki parçanın aynı alem olduğu üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Alem, Tuğ, Hayat Ağacı Motifi, Erzurum Müzesi.

Abstract

An examination was held on a unique artifact in the inventory of Erzurum Museum, a finial that is originally called alem with dragon-heads and a tree-of-life body which was unearthed as a result of the rescue excavation in Malazgirt District of Muş, and started to be exhibited following the restoration and conservation work. Besides, in this study, the issue of the function of this artifact and the significance of dragon figures and tree-of-life patterns that have an important place in Turkish art will be discussed, through clarification of the subjects like alem, tuğ and tree-of-life.

In our article, a discussion is made on whether the dragon head and tree-of-life found in the rescue excavation constitute a single object or they are two separate artifacts; since no similar sample has been found, it is argued that these are the parts of the same finial.

Keywords: Seljuk State, Alem, Tuğ, Tree of Life Motif, Erzurum Museum.

Giriş

Erzurum Müze Müdürlüğü envanterinde, müze müdürlüğü tarafından Muş'un Malazgirt ilçesinde yapılan kurtarma kazısı sonucu ortaya çıkarılmış buluntular içerisinde ünik bir grup olan alem parçaları (ejder başlı ve hayat ağacı gövdeli) bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; Erzurum Müzesi'nde sergilenen ejder başlı alem ve hayat ağacı formu gövdenin incelenerek Türk sanatındaki yeri, önemi, ne amaçla kullanılmış olabileceği hakkında bir fikir sunmak ve bilinen örnekler içinde benzeri görülmeyen bu eser grubunu tanıtmak ve değerlendirmektir.

Muş'un Malazgirt ilçesinde Hükümet Konağı ile karakol arasındaki sokakta, Hükümet Konağı'nın yanında, 1986'da Malazgirt Belediyesi tarafından yapılan kanal kazısı çalışmaları sırasında kırılan bir küp içerisinde altın ve gümüş sikkeler ile bilezikler bulunması üzerine kazı çalışması durdurularak Emniyet Müdürlüğüne haber verilmiştir. Konunun Müze Müdürlüğüne bildirilmesini müteakip Müze Müdürlüğü uzmanları tarafından yapılan kurtarma kazısı sonucu Selçuklu Dönemi'ne ait alem parçaları, bilezik, küpe, yüzük, kolye ucu gibi takılar ile farklı dönemlere ait sikkeler bulunmuştur.

* Geliş Tarihi: 11 Temmuz 2023 - Kabul Tarihi: 18 Eylül 2023

** Sanat Tarihiçi, Erzurum Müze Müdürlüğü, Erzurum Müze Müdürlüğü Rabia Ana Mah., Şahinbey Sok., No:2 Yakutiye/ERZURUM, Selma-akgul81@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-2503-9269

Erzurum Müze Müdürlüğü tarafından (Çizim: 1)'de belirtilen alanda yapılan kurtarma kazısında, (Çizim: 2)'de görüldüğü gibi üstte çift başlı ejder ve hayat ağacına ait parçalar (nar, armut, elma, kıvrık dallar, kuşlar ve yapraklar); bunların altında bilezik, küpe ve yüzük gibi takılar ile farklı dönemlere ait sikkeler açığa çıkarılmıştır. Müze Müdürlüğü uzmanlarıyla¹ yapılan şifahi görüşmeler ile müze raporunda da belirtildiği üzere, ortaya çıkarılan buluntuların gelişigüzel konulması ve farklı dönemlere ait olması nedeniyle eserlerin buraya sonradan yerleştirildiği kanaatine varılmıştır (Müze Müdürlüğü'nün 02.12.1986 tarihli raporu).

Söz konusu eserlere ilişkin 1987'de İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü uzmanı tarafından yapılan çalışmalar sırasında alem ve parçalarının gümüş üzerine çok düşük ayar altın yaldız kaplama olduğu belirlenmiş ve ortaya çıkarılan takıların bir kısmının da temizliği yapılmıştır (Müze Müdürlüğü'nün 31.10.1988 tarih ve 679/664 sayılı yazısı).

2016 yılında yapılması planlanan Selçuklu Sergisi kapsamında bu eserlerin de restorasyon ve konservasyon çalışmalarının gerçekleştirilerek tanıtılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Müze Müdürlüğü'nde bulunan çift başlı ejder ve hayat ağacına ait parçalar ile takılar 10 Haziran 2016 tarihinde Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvar Müdürlüğü uzmanları tarafından Ankara'ya götürülmüş, Ankara Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvar Müdürlüğü'nde restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılarak 3 Mayıs 2017'de Erzurum Müze Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Ankara Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvar Müdürlüğü uzmanları tarafından eserler üzerinde yapılan çalışmalarda, alem parçalarının (ejder ve hayat ağacı) amalgam ya da tombaklama yöntemiyle gümüş üzerine altın kaplama olduğu X-RF analiz çalışmalarıyla da bilimsel verilere dayandırılmıştır (Ankara Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvar Müdürlüğü'nün 31.05.2016 tarih ve 115 sayılı yazı eki raporu).

Yeni Arkeoloji Müzesi'nin 2023 yılı teşhir-tanzim çalışmaları sırasında, söz konusu eserlere ilişkin tarafımızca yapılan birleştirme çalışmalarına göre yine Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvar

Müdürlüğü uzmanları tarafından ayağa kaldırma ve birleştirme işlemleri yapılmış olan hayat ağacı gövdeli ve ejder başlı alem, müzede sergilenmeye başlanmıştır. Müze sergisinde eserler bir alem şeklinde değil, iki ayrı parça halinde vitrine yerleştirilmiştir (Foto: 1).

Malazgirt kurtarma kazısında bulunan Selçuklu alemleri bütün halde ele geçmemiştir. Bu nedenle ortaya çıkarılan eser grubu içerisindeki ejder başları ile kıvrık dallar arasında bir kısmı takılı bir kısmı düşmüş durumda olan nar, elma, armut ve kuş figürlerinin ne olabileceği konusunda bir ön çalışma yapılmıştır. Kazıda bulunan topuzlardan birinin ejderin alt kısmına yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bir yapbozun parçaları gibi birleştirmeye başlanan kıvrık dalların üzerine nar, elma, armut ve kuş figürlerinin simetrik olarak yerleştirildiği, bu kıvrık dalların birbirine karşılıklı gelecek şekilde simetrik biçimde düzenlendiği ve bu dalların iç kısmının bir ağacın dallarına takılır gibi boş boru biçiminde olduğu anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu bunun bir hayat ağacı olabileceği kanaatine varılmıştır.

Eserde hayat ağacının gövde, ejder figürünün de bu gövdenin tepesi kısmı olabileceği gibi her iki parçanın ayrı ayrı gönder üzerine yerleştirildiği de akla gelmektedir. Malazgirt kanal kazısından 1986 yılında ortaya çıkarılan bu eserler, farklı dönemlere ait sikkelerle birlikte bulunduğu için eserlerin buraya sonradan gömüldüğü, yani eserlerin in-situ durumda olmadığı anlaşılmış olup eserlere ait gönderin (direk, sırtık) de bu kazıda bulunmadığı müze uzmanları tarafından ifade edilmiştir. Kazıda ortaya çıkarılan eserlere ilişkin yapılan çalışmalar kapsamında aşağıda eserlerin katalog şeklinde ayrıntılı bir incelemesi yapılmıştır.

1. Ejder Figürlü Alem Parçası

Müze Envanter No :174-95

Yükseklik : 19 cm

Malzeme : Gümüş üzeri altın kaplama

Tanım : İki parça halinde, iç kısmı boş, yuvarlak formlu ve üst kısımda birbirine bakar vaziyette iki ejder başı yer almaktadır. İki ejder, karşılıklı profilden verilmiş, açık ağızlı, gözleri ve kulakları belirgin olup yüzü en ince detayına kadar işlenmiştir. Ejder başlarının ağızları arasında, ortasında eşkenar

1 Emekli Arkeolog Ömer SEVEROĞLU ve Emekli Arkeolog Fatma MERGAN ile yapılan 09.08.2023 tarihli şifahi görüşmeler

dörtgen dilimi biçiminde ve kenarları burgulu şekilde verilmiş metal bir parça bulunmaktadır. Bu metal parça kırık durumdadır. Ejderin gövdesi kazıma tekniğinde, iç kısımları dikey çizgilerle bölünmüş ve araları çizgi bezemeli, yan ve üst kısımları pullarla kaplıdır (Foto: 2-3, Çizim: 3).

2. Topuz

Müze Envanter No : 176-95

Ölçü :

Yükseklik : 19 cm

Gövde Çapı : 9,7 cm

Malzeme : Gümüş üzeri altın kaplama

Tanım : Ejder başlarının alt kısmına yerleşmektedir (Foto: 4). Silindirik boru şeklinde olan topuzun iç kısmı boş, ortası topuz biçimli dışa bombeli olup alt kısmı ise halka bilezikle sonlanmıştır. Ortadaki topuz kısmının üzeri kazıma tekniğinde bitkisel motiflerle bezemelidir. Sapın bilezikle sonlanan alt kısmı kırıktır. Bileziğin kenarlarında iki halka yer almaktadır (Foto: 4-6, Çizim: 4).

3. Hayat Ağacı Gövde

Müze Envanter No : 177-95

Ölçü : Birleştirilen parçalarla birlikte yaklaşık yükseklik 66,5 cm

Malzeme : Gümüş üzeri altın kaplama

Tanım : Birbirine simetrik olarak düzenlenmiş beş dallı, dallarında yaprakları olan, iç ve dışa kıvrık dalların uçlarında birer nar takılı, ayrıca her dalına elma ve armut asılı dalın üst kısımlarına kuş figürleri takılı olup en üstte karşılıklı tek dal üzerinde nar ve kuş figürüyle son bulmaktadır. Bu dalların boru biçiminde olduğu ve ağacın dalları gibi dikey bir çubuğun dallarına yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Oldukça hassas olmasından dolayı dallardaki yaprakların geneli kırıktır (Foto: 7-8, Çizim: 5).

Hayat ağacının dallarının takılı olduğu gövde bölümü kazı çalışmalarında bulunamamıştır.² Ağaç

² Emekli Arkeolog Ömer SEVEROĞLU ve Emekli Arkeolog Fatma MERGAN ile yapılan 09.08.2023 tarihli şifahi görüşmeler

dallarının ise içi boş ve 0,7 cm çapında olduğu görülmektedir. Dalların gövdeye takıldığı düşünülürse, ahşap malzeme bir süre sonra kırılacağından ana gövdenin metal olduğu ileri sürülebilir. Metal gövdenin tepe kısmına, ejder başlı alemin takıldığı varsayılırsa, ejder başının altında yer alan boru 5,7 cm çapa sahip olduğu için, gövdenin de bu boru içerisine yerleşecek bir çapta olduğu anlaşılmaktadır.

Erzurum Müze Müdürlüğü etnografik eser envanterine alem parçaları olarak kaydedilmiş bu eserler hakkında ilk yayını Rüçhan Arık tarafından yapılmıştır. Arık, eserlere ilişkin “*ejder başlarının bir tuğun tepe kısmının parçaları olduğu, bu kısmın altına geçen bir salkım halinde küçük metal çınıraklar, minik kuş figürinleri ve yaprakçıklar şeklinde bezeme pulların son grubu oluşturduğu ve bu küçük buluntu grubunun Selçuklular kanalıyla doğrudan İç Asya kültürlerine bağlanan ve “Klasik Osmanlı” Dönemi’ndeki tuğlar ve alemler için stilistik ve estetik temel oluşturan özellikler gösterdiği*” ifadelerini kullanmaktadır (Foto: 9) (Arık, 2016: s. 255).

Eserlere ilişkin ilk yayını yapan Arık tarafından ejder tuğ, hayat ağacı ise ejderin altına geçen bezeme unsurları olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada alem olduğu ileri sürülen eserin ne amaçla kullanılmış olabileceği ise değerlendirme bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kıvrık dallara takılabilen kuş figürleri, meyveler ve yaprakların da hayat ağacının parçaları olduğu anlaşılmaktadır.

Değerlendirme

Eserlerin kullanım amacının anlaşılabilmesi için öncelikle sancak, alem ve tuğ konusu açıklanacak, ejder figürü ve hayat ağacı motifinin Türk sanatındaki anlamı ve tarihsel süreci üzerinde durulacaktır.

Sancak, Alem ve Tuğ

Sancak, alem ve tuğ devlet geleneğini temsil etmektedir. Alem; çadır tepelerinde, sancağın tepesinde, kubbelerde ve minarelerde kullanılmış olup taş, ahşap ve metalden yapılmıştır (Tezcan, 1992: s.53). Tuğ; Türk tarihinde hükümdarlık ve bağımsızlık anlamları taşıyan bayrak, sancak ve alem gibi askerî, siyasi bir güç ve yetki işareti olmuştur. (Çoruhlu, 2012: s.330). Erzurum Müzesi’nde bulunan ejder başını

incelediğimizde bunun alem mi yoksa tuğ mu olduğu konusunda birçok tereddüde düşülmüştür. Alem ve tuğ, form ve kullanım amacı bakımından benzerlik gösteren eserler olsalar da farklılıklara sahiptirler.

Alem, sadece kubbe ve külah tepelerine değil, sancak ve tuğların gönder tepesine de takılmaktadır. Eski Türklerde çadır tepelerinde ve sııkların başlarında, kötü ruhlarla ve nazara karşı korunmak amacıyla tepelik olarak kullanılmıştır. Bu tepeliklere “boncuk veya moncuk” denilmiştir. İslamiyet’ten sonra ise Türkler bu kelimelerin yerine “alem” kelimesini kullanmaya başlamışlardır (Koşay, 1959: s.80).

Şamanizm’de tuğ, tören ve tapınmalarda kullanılmıştır. Şamanların tuğu, bir asa ya da sopa üzerine bağlanmış at kılıklarından oluşmaktadır (Ögel, 2000: s.117). Bununla birlikte tuğlar, bir savaş işareti ve alameti olarak da kullanılmıştır (Ögel, 2000: s. 126) (Foto: 10). Ögel, “Tuğlu Bayrak” tiplerinden de bahsetmektedir. Yine tuğların at kılından yapılmış püsküller olduğu ve bunun altında da bir bayrak bulunabildiği ifade edilmiştir (Ögel, 2000: s. 285). Aşağıdaki örneklerde üzerinde herhangi bir püskül bulunmayan değişik tipte; ancak aynı üslupta yapılmış bayrak başlıkları bulunmaktadır. Özellikle iki örneğe bakıldığında Erzurum Müzesi’nde sergilenen ejder başlı alem ile benzerliği oldukça dikkat çekicidir (Foto: 11-12).

Anadolu Selçuklu Devleti’ne ait Farsça kaynaklarda “tuğ” kelimesine rastlanılmamış olup Gaznelilerle ilgili kaynaklarda ve İbn Bibi’de “munçuk, perçem, bayrak” kelimeleri yer almaktadır. Ayrıca Selçuklu Türklerinde “sancağ-ı hümayun, sancağ-ı saltanat” gibi ifadeler bulunmaktadır (Ögel, 2000: s. 337). Kılı püskül olarak tanımlanan tuğun ise Mısır Memluklarında zamanla anlam değiştirerek, madenden yapılmış yazıtlı sancak başları için de kullanılmaya başladığı görülmektedir (Ögel, 2000: s. 339) (Foto: 13).

Sonuç olarak; geçmişten günümüze kadar gelmiş olan tuğlar incelendiğinde bunların at kılından yapılmış püsküller olduğu anlaşılmaktadır. Erzurum Müzesi eseri için müze uzmanları ile yapılan şifahi görüşmelerde³ kazı çalışmalarında herhangi bir kıla rastlanılmadığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte eserlerin *in-situ* olmadığı ve kılın organik bir malzeme olduğu için zamanla yok olmuş olabileceği de düşünülmelidir.

3 Emekli Arkeolog Ömer SEVEROĞLU ve Emekli Arkeolog Fatma MERGAN ile yapılan şifahi görüşmeler

Ancak hem erken dönemlere hem de Osmanlı Dönemi’ne ait tuğlara veya bayraklara bakıldığında, benzer örnekte herhangi bir tuğ örneğine rastlanılmadığı gibi gönderin tepe kısmında da tepelik veya alem kısmının bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle şu anda benzer herhangi bir örneğine rastlanılmayan ejder başı, alem olarak değerlendirilmiştir. Ancak ileriki yıllarda benzer örneklerinin bulunmasıyla birlikte eser yeniden değerlendirilebilecektir.

Hayat Ağacı

İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde en fazla kullanılan simgesel temalardan biri olmuştur (Çerçive, 2017: s. 60). Hayat ağacına ilişkin ilk izlere MÖ 3. bin yıllarında rastlanılmaktadır (Ağaç ve Sarıkaya, 2015: s. 5). Bu motif, birbirleriyle dilleri, kültürleri, yaşadıkları coğrafyaları tamamen farklı olan toplumlar tarafından mimari, maden, seramik ve çini gibi farklı sanat dallarında sıkça kullanılmıştır.

Türk kültüründe ağaç, “hayat ağacı/dünya ağacı (kozmetik ağaç)” olarak dünyanın kutsallığını, bereketliliğini ve ölümsüzlüğü temsil etmektedir (Koca, 2012: s. 61). Eski Türk inancında kutlu ağaçların genellikle meyvesiz ağaçlar olduğuna inanılmaktadır (Ergun, 2012: s. 24). Eski Türkler için kutsal olan ağaçlar çoğunlukla çam, kayın, karaağaç ve söğüt ağacıdır (Esin, 2003: s. 39). Bununla birlikte meyveli ağaçlar ile meyvelerinin; Tanrının bereketinin daim olması, hastalıkların azaltılması, nazarlardan korunma, büyü bozma, doğum, evlilik, ölüm gibi hayatın önemli dönemleri ile kişilerin ve toplumların tehlikelerden korunmasında önemli bir yeri olduğuna inanılmıştır (Aça, 2005: s. 14). Ölümsüzlük verdiğine inanılan meyveler ise şeftali, elma ve nardır (Altıntaş, 1987: s. 150).

Orta Asya şaman kaynaklarına göre hayat ağacı, dünyanın merkezi ve aynı zamanda şamana yer altı veya gökyüzü seyahatindeki merdiven görevini görmektedir. Hayat ağacındaki kuş ve kartalın, şamanın kendisi ya da şamanın öbür dünyaya gitmesine yardım eden hayvanlar olduğu, dalları arasındaki nar meyvesinin cenneti sembolize ettiği, küçük kuşların ise doğmamış şaman ruhları olduğu düşünülmüştür (Öney, 1968: s. 34-35). Sürekli değişen ve gelişim gösteren, hayatı ve evreni simgeleyen hayat ağacının; kökleriyle yeraltını, gövdesiyle yeryüzünü ve yükselen dallarıyla da cenneti birleştirdiğine inanılmıştır. Hayat ağacında tasvir

edilen kuş, insan ruhunu simgelerken ejder figürleri ise koruyucu olarak görülmüştür (Kardeşlik, 2011: s. 88).

Anadolu Selçuklu sanatının erken dönemlerinde genellikle hayat ağacı tek başına veya kuşlarla çevrili olarak tasvir edilmiştir. Geç dönemlerde ise belirli hayvanlarla birlikte canlandırılmıştır (Öney, 1968: s. 25-26). İlhanlı ve Selçuklu dönemlerine ait geç örnekler incelendiğinde ise 13. yüzyıl ortalarından itibaren hayat ağacı tasvirlerinin daha gerçekçi ve aynı sembolik hayvanlarla birleştiği görülmektedir. Hayat ağacının üzerinde çift veya tek başlı kartal, altında ise ejder veya aslan çifti yer almaktadır (Öney, 1968: s. 32) (Foto: 15-16).

Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde bulunan hayat ağacı gövdesine benzer bir esere, yapılan araştırmalarda, Türk İslam coğrafyasında rastlanılmamıştır. Ulaşabilen tek örneği, Çin'in Sanxingdui Bölgesi'ndeki Guanghan şehrinde 1986 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmış ve kutsal ağaç şeklinde isimlendirilmiş olan ağaçtır. Günümüzde Sanxingdui Müzesi'nde sergilenen, toplam yüksekliği 3,96 m olan ağaç, MÖ 1600-1046 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Web: 1) (Foto: 14). Kutsal ağacın tabanı ve gövdesi vardır, ancak üst kısmı eksiktir. Tabanında, bir ejder figürü bulunmakta olup gövdesinde dallar ile bu dallar üzerinde birer kuş figürü yer almaktadır. Erzurum Müzesi'ndeki hayat ağacının hem dönemsel farklılığı hem de coğrafi uzaklığı göz önüne alınsa dahi ağacın üç boyutlu olması, dallarında kuş figürlerinin bulunması ve madeni bir eser olması bakımından en yakın örneğine Çin'de rastlandığı söylenebilir. Bu durum, Orta Asya'daki kültürel etkileşimin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Ejder (Evren, Büke, Luu)

Kozmolojik ve ikonografik boyutu çok geniş figürlerden biri olan ejder tasvirleri, Türk sanatında sıkça görülmektedir. Orta Asya'da özellikle Çin ve Eski Türk inançlarında bolluk, bereket, güç-kuvvet ve yeniden doğuşun sembolü iken Ön Asya kültüründe ise genelde kötülüğün sembolü olarak kabul edilmektedir (Kardeşlik, 2011: s. 75).

Eski Orta Asya inancına göre, gök kubbenin idaresi ve ahenginin bir ejder çiftine bağlı olduğuna, bu erkek ve dişi ejder çiftinin yıldız ve gezegen döngüsünü başlattığına inanılmıştır. Bu inanca dayanarak Selçuklu sanatında görülen çift ejderler de gezegen ve burç

sembolleriyile birlikte ahengi, hareketi ve kâinatı temsil etmektedir (Öney, 1968: s. 189).

Aynı zamanda karanlık ve kötülükle mücadeleyi sembolize eden ejderler, ay ve güneş sembolü olmuşlardır. Mitolojiye göre ejderlerin ayı ve güneşi yutması ile ay ve güneş tutulması olmaktadır. Afyon mezar taşında ağız ağıza veren ejderler arasında tipik ay sembolü olan eşkenar dörtgen motifi yer almaktadır. Böylece ejderlerin gecenin simgesi olan ayı yutmaları ile aydınlığın, güneşin ve iyiliğin hâkimiyeti meydana geldiği ifade edilmek istenmiştir (Öney, 1968: s. 190). Bu örnek, Erzurum Müzesi'nde bulunan ve ejderin ağızları arasında yer alan eşkenar dörtgen biçimli metalin de ayı temsil ettiğini düşündürmektedir.

Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderinden söz edilmektedir. Yeraltında veya derin sularda bulunan yer ejderi, bahar döneminde yerin altından yükselip pul ve boynuzlarını ortaya çıkararak gökyüzüne süzülüp bulutların arasına karışmaktadır. Bu sayede yağmur yağmasını sağlayarak bereket ve refahı getirmektedir (Çoruhlu, 2002: s. 133). Bundan dolayı Kök Türkler, mevsimler ve takvime göre, gök ve yer ejderine adanmış iki ayın yapmaktadırlar. Çin'de de aynı dönemde ayınler düzenlenip yağmur duaları okunmaktadır (Esin, 2003: s. 133). Esin, araştırmasında ağızları arasında eşkenar dörtgen biçimli metal bulunan ejderleri gök ejderi olarak isimlendirmektedir (Esin, 2003: Resim 212).

Selçuklu ejderleri, kıvrık ve tehdit edici açık ağızlı, sivri kulaklı, iri badem gözlü (Öney, 1968: s. 30), çeneleri dışa doğru helezoni kıvrımlı (Hassanein, 2015: s. 118), çoğunlukla profilden (Şensilay, 2006: s. 14) ve genelde çift olarak tasvir edilmiştir (Kardeşlik, 2011: s. 75). Erzurum Müzesi'nde bulunan ejder figürleri de bu grup içerisinde yer almaktadır.

Ejder figürleri incelendiğinde Erzurum Müzesi'nde bulunan birbirine bakar vaziyette çift başlı, ağızları arasında eşkenar dörtgen motifi bulunan ejder kompozisyonunun benzer örneklerinin, farklı anlamlarda ve birçok formda karşımıza çıktıkları görülmektedir.

Ahlât Meydanlık Mezarlığı'nda, 14. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Haydar Oğlu Muhammed Oğlu İmaduddin İmad'a ait olan mezar taşında gövdeleri ortada düğüm yapan kanatlı, kulaklı ve çift başlı ejder figürleri yer almaktadır. Aynı ayrı işlenmiş olan bu

başlar göz oyuntuları, yanak ve çene hatları, kulakları, açık ağız ve ucu kalkık burun betimlemesiyle (Denizli, 2014: s. 141, 143) Erzurum Müzesi'nde bulunan ejder başlarının taşa işlenmiş en yakın benzeridir.

Artuklulara veya Memlûklülere ait olduğu tahmin edilen, fakat nereden geldiği kesin olarak tespit edilemeyen, Kahire İslâm Sanatları Müzesi'nde sergilenen ve 8-15. yüzyıla tarihlendirilen, üzerinde "es-Sultânü'l-Muazzam" ifadesi yer alan mermer kitabede de ağızları arasında eşkenar dörtgen motifi görülen ejder figürleri yer almakta olup bu türün en erken örneklerinden birini meydana getirmektedir. (Doğanay, 2021: s.13).

12. yüzyıla tarihlendirilen Erzurum Emir Saltuk Kümbeti'nin kasmağında, 13. yüzyıla tarihlendirilen Burdur Susuzhan'ın giriş kapısının sağ ve sol mihrabiyelerinde ve 14. yüzyıla tarihlendirilen Alanya Obaköy Medresesi giriş kapısında da çift ejder figürleri işlenmiştir (Öney, 1969: s. 176, 181)

Ejder figürünün metale işlenen en erken örneklerden biri Sibirya'daki Kırgızlara atfedilen ve 6-8. yüzyıllardan kalma tunç levhadır. Ağaç maskesiyle bitmekte ve dalları ejder başı şeklinde sonlandırılmakta olup buradaki ejderlerin yer tanrısı olabileceği belirtilmektedir (Esin, 2003: s. 42-43). İlk kez bu eserde hayat ağacının dalları, ejder başları biçiminde sonlandırılmıştır. Orta Asya'nın şaman inancında, hayvan başı biçimli asalar, kurt veya ejder başlı tuğlardan bahsedilmektedir. Bu Sibirya örneği, iki ayrı eser mi yoksa tek bir eser mi olduğu konusunda tereddütte düşülen Erzurum Müzesi'ndeki alem ile karşılaştırıldığında, ejder başları ve hayat ağacının aynı kompozisyonda yapılmış olabileceğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Anadolu'da özellikle bir kazı sonucu bulunmuş olması nedeniyle en dikkat çekici örnek ise 2009 yılında Beçin Kalesi kazısında ortaya çıkarılan, günümüzde Muğla Milas Beçin Ahmet Gazi Medresesi Taş Eserler Müzesi'nde sergilenen ve 15-16. yüzyıla tarihlendirilen ejder başlı kemer tokasıdır (Ünal vd., 2009: s. 130).

Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen ve 17. yüzyıla tarihlendirilen alem ise (Güler, 1993) hem metal bir örnek olması hem de Erzurum Müzesi'nde sergilenen ejder ile form bakımından benzer biçimde işlenmiş olmasından dolayı oldukça önemli bir yere sahiptir (Foto: 15).

Sonuç

Tuğ ve sancaklar savaş döneminde orduyla birlikte götürülüp kağanın çadırının önüne dikilmektedir. Alemler ise sancak ve tuğların gönderi tepesine takılmaktadır. Alem ve tuğlar incelendiğinde, tuğların Şamanizm'de tören ve tapınmalarda, alemlerin ise eski Türklerde kötü ruhlarla ve nazara karşı korunmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu eserlerin gerek kırılğan ve altın kaplama olması, gerekse ejder ve hayat ağacının Türk kültüründeki yeri ve önemi göz önüne alındığında Muş'un Malazgirt ilçesinde bulunan eserin Hayat Ağacı Gövdeli ve Ejder Başlı bir alem olabileceği söylenebilir. Ancak hem çift başlı ejderin hem de hayat ağacı gövdenin ayrı ayrı eserler olması da ihtimal dahilindedir.

Benzer bir örneğine henüz rastlanılmayan ve Erzurum Müzesi'nde bulunan hayat ağacı gövdeli ejder figürlü alemin, özellikle ejder ve hayat ağacının anlamları incelendiğinde, dinî ve resmî ritüellerde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Selçuklu ejderlerinin tipik özelliklerini taşıyan çift başlı ejderin, bereket ve refahı sembolize eden gök ve yer ejderi olduğu anlaşılmaktadır. Meyveli hayat ağacı da yine doğurganlığın ve bereketin sembolüdür.

Orta Asyalı Türklerin, Yakın Doğu topraklarına büyük gruplar halinde yerleşmeleriyle birlikte 9. yüzyıldan itibaren İslam sanatına Orta Asya Türk etkisi girmeye başlamıştır (Erginsoy, 1978: s. 50). 12. yüzyıl sonuna ait madeni eserler üzerinde ise hayat ağacı motifi ile ejder ve aslan gibi hayvanlarla karşılaşılmaktadır (Erginsoy, 1978: s. 128). Bununla birlikte eserlerin altınla kaplanması, Hunlardan itibaren Göktürklerde de devam etmiş, Selçuklulardan Osmanlılara ve günümüze kadar ulaşmıştır (Eruz, 1993: s. 21).

Hayat ağacı gövdeli ve ejder başlı alem incelendiğinde, göstermiş olduğu özellikleri nedeniyle eser, Selçuklu Dönemi'ne ve 11-12. yüzyıla tarihlendirilebilir. Eser, başka bir benzerinin bulunmaması ve Türk sanatının zenginliğini göstermesi bakımından müze eserleri arasında önemli ve özel bir yere sahiptir.

* Çalışmamız sırasında kolaylık gösteren Erzurum Müze Müdürü Hüsnü Genç'e, Bursa Müze Müdürü S.Çiğdem Durakoğlu, Erzurum Müzesi Personeli Sanat Tarihçi Sevgi Polat ve Özlem Timur'a Milas Müzesi Personeli Pembe Gül Öğütçü, Arkeolog Ömer Severoğlu, Arkeolog Fatma Mergan ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Gül Geyik'e teşekkür ederim.

Kaynaklar

Aça, M. (2005). Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve, *Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir.

Ağaç, S. ve Sarıkaya, M. (2015). Hayat Ağacı Sembolizmi, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 / 1, 1-14.

Altıntaş, A. (1987). Eski Türk Kültürü'nde Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 51, 43-156.

Ankara Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nün 31.05.2016 Tarih ve 115 Sayılı Yazı Eki Raporu.

Arık, R. (2016). Malazgirt ve Çevresi Yüzeysel Araştırması, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 249-275.

Çerçive, E. (2017). *Anadolu Selçuklu Devleti Mimarisinde Kullanılan Bitkisel ve Geometrik Motiflerin (Hayat Ağacı ve Yıldız Motifi) Halıya Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta.

Çoruhlu, T. (2012). Tuğ, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 330-332.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kalcı Yayınevi.

Denizli, S. (2014). Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki Ejder Figürlü Mezar Taşları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Doğanay, A. (2021). Yüzyıllar Sonra Topkapı Sarayında Ortaya Çıkarılan Ejder-Sîmurg Karşılaşması Üzerine, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 21, 5-25.

Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ergun, M. (2012). Türk Ağaç Kültü İnanıcının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 47, 22-30.

Eruz, F. (1993). *Konuşan Maden Tombak ve Gümüş Madeni Eserler Koleksiyonu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erzurum Müze Müdürlüğü'nün 02.12.1986 Tarihli Raporu.

Erzurum Müze Müdürlüğü'nün 31.10.1988 Tarih ve 679/664 Sayılı Yazısı.

Esin, E. (2003). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kalcı Yayınevi, İstanbul.

Güler, G. (1993). *Anadolu Müzeleri'nde Bulunan Bayrak ve Sancak Alemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hassanem, I. (2015). *Memlûklü Maden Sanatında Selçuklu Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kardeşlik, S. (2011). Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 2, 73-90.

Koca, S. K. (2012). *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Koşay, H., Z, Çetin, P. (1959). Etnografya Müzesindeki Alemler, *Türk Etnografya Dergisi*, Ankara: Maarif Basımevi, 80-86.

Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Öney, G. (1968). Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi, *Bellekten*, 32 / 125, Ankara, 25-36.

Öney, G. (1969). Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri, *Bellekten*, 33 / 130, 171-192.

Şensılay, E. (2006). *Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

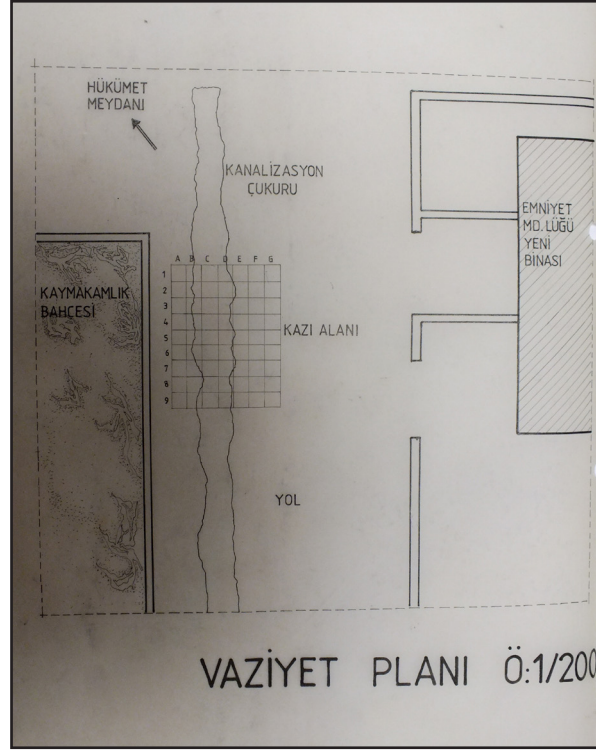
Tezcan, H. ve Tezcan, T. (1992). *Türk Sancak Alemleri*, Ankara: Ankara Kültür Merkezi Yayınevi.

Ünal, R.H., Demir, A., Teoman, G. (2009). Beçin 2009 Kazısı, *Sanat Tarihi Dergisi*, 18/1, 99-137.

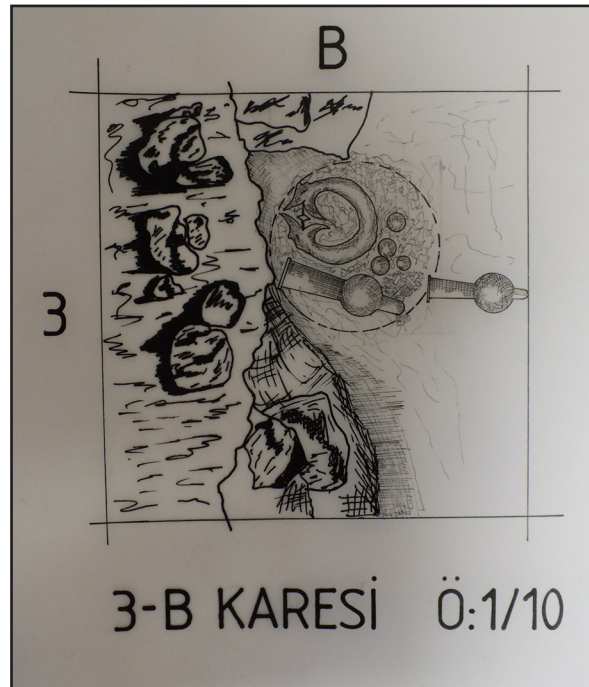
İnternet Kaynakları

Web: 1. <https://www.sxd.cn/en/#/> (Erişim Tarihi: 11.01.2023)

Ekler

Çizim: 1. Kazı Vaziyet Planı (Müze Müdürlüğü'nün 02.12.1986 Tarihli Raporu)

Çizim: 1. Kazı Vaziyet Planı (Müze Müdürlüğü'nün 02.12.1986 Tarihli Raporu)

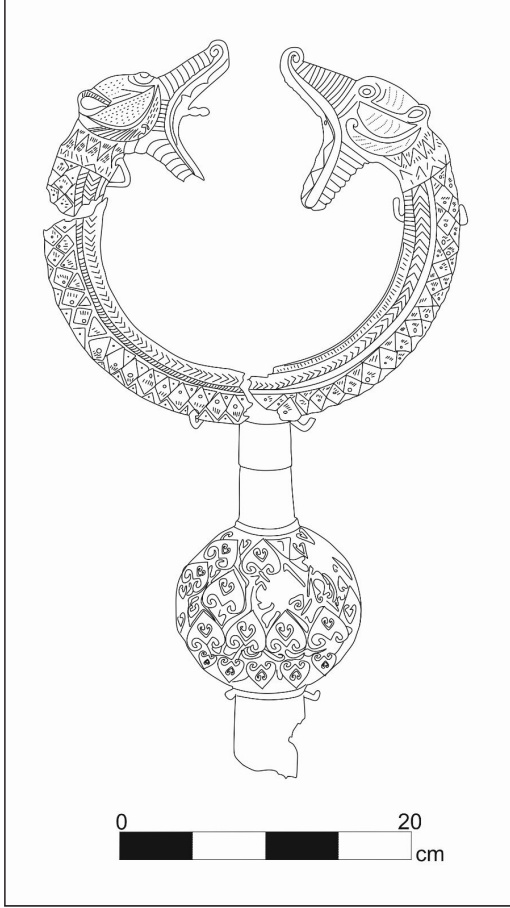
Foto: 1. Ejder Başlı Alem ve Hayat Ağacı Gövde, Müze Vitrini

Foto: 2. Ejder figürlü alem parçası

Foto: 3. Ejder figürlü alem parçası

Çizim: 3. Ejder figürlü alem parçası (Ayşe DURAN)

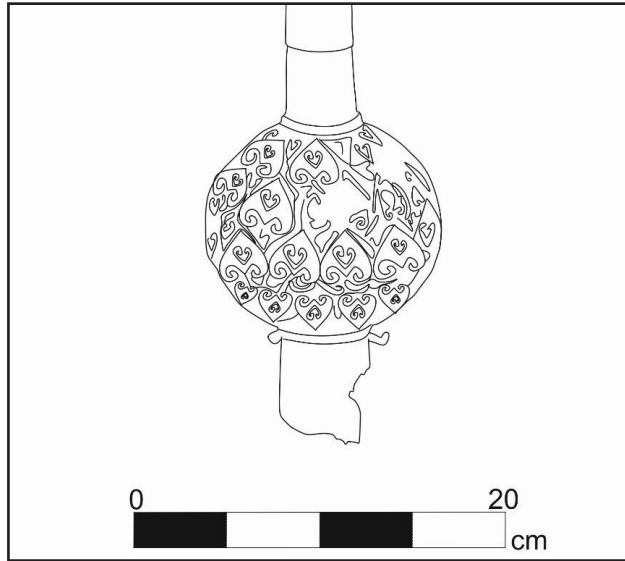
Foto: 4. Topuz

Foto: 5. Topuz

Foto: 6. Topuz

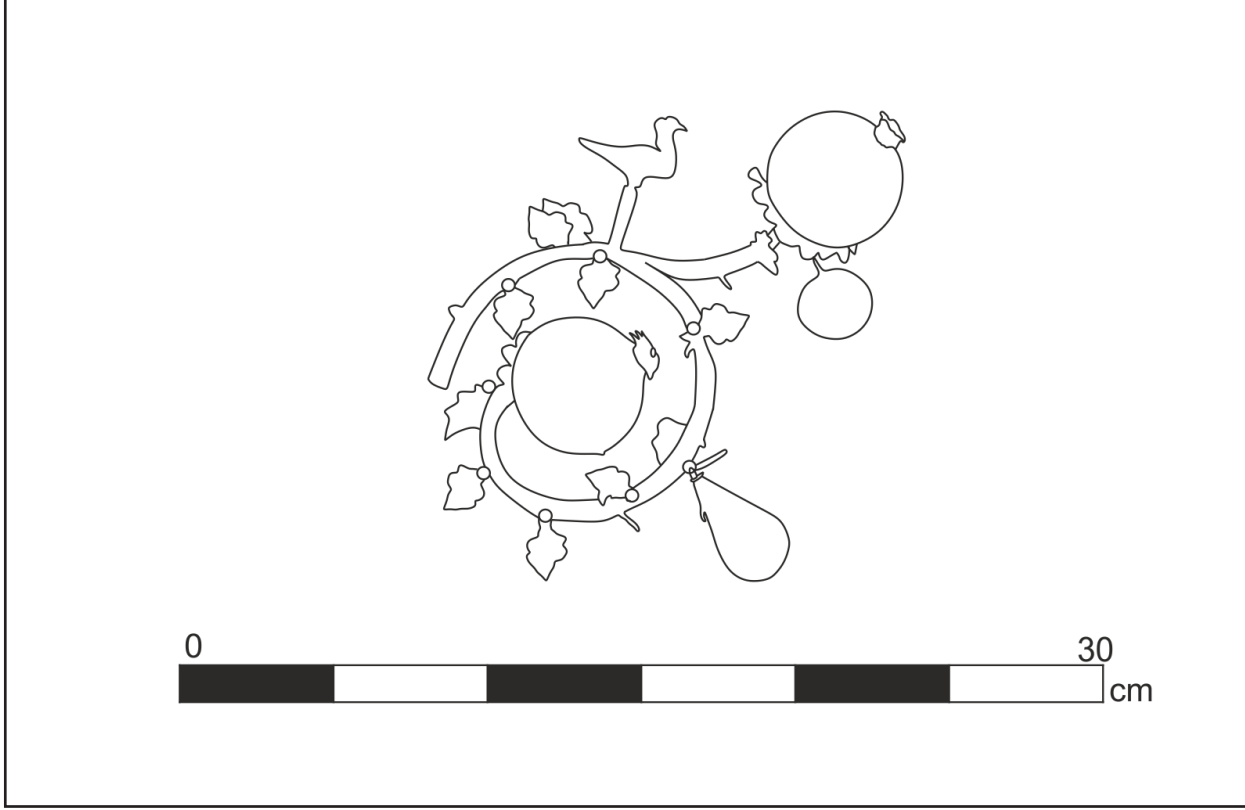
Çizim: 4. Topuz (Çizim: Ayşe DURAN)

Foto: 7. Hayat Ağacı Gövde

Foto: 8. Hayat Ağacı Gövde Detayı

Çizim: 5. Hayat Ağacı Gövde Detayı (Çizim: Ayşe DURAN)

Foto: 9. Ejder Figürü (Arık, 2016: s. 264, Resim 3).

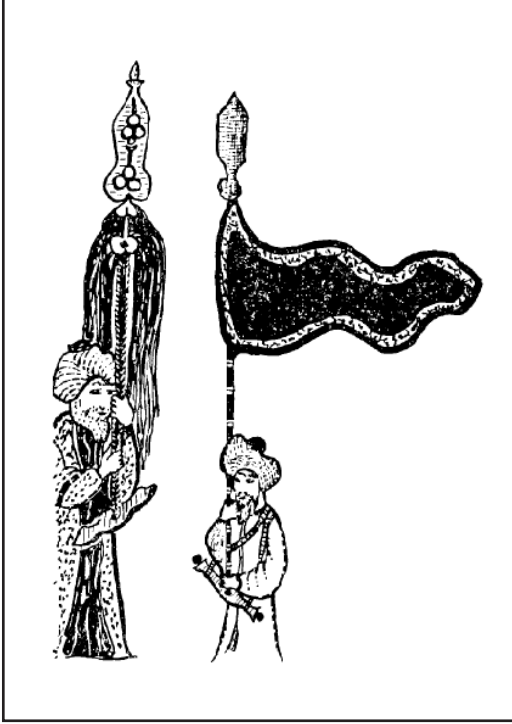

Foto: 10. Bir Osmanlı Tuğcusu ve Bayraktarı (Ögel, 2000)

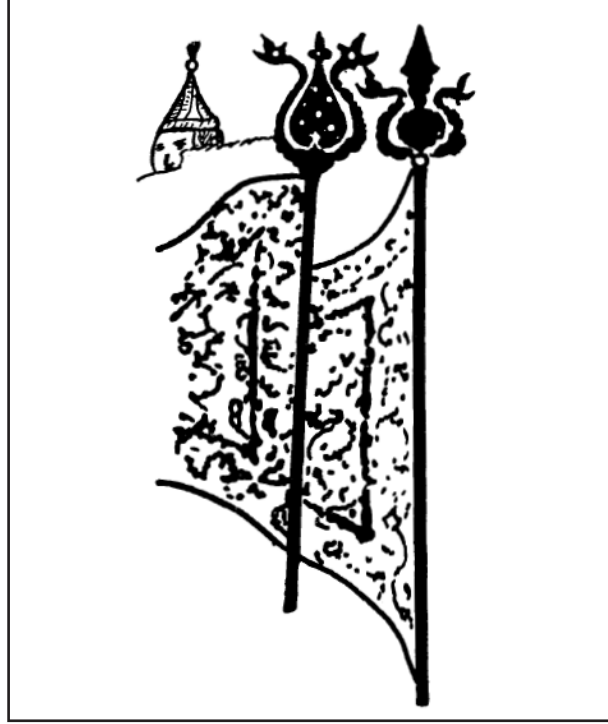

Foto: 11. Kuşlu Ejderhalı Bayrak Başlığı (Ögel, 2000)

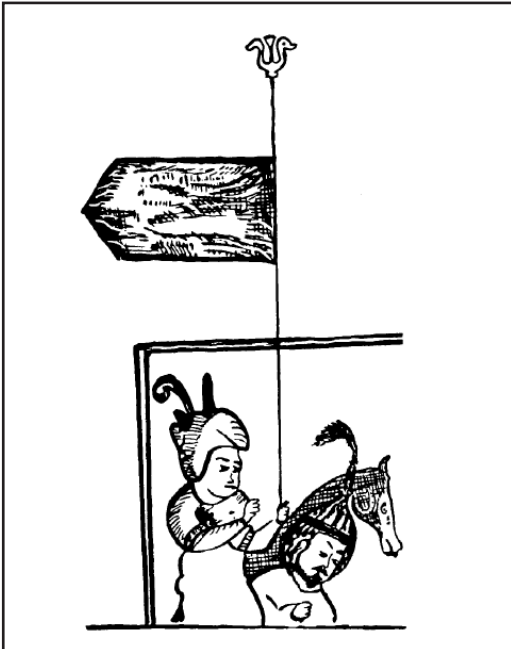

Foto: 12. Kuşlu Bayrak Başlığı (Ögel, 2000)

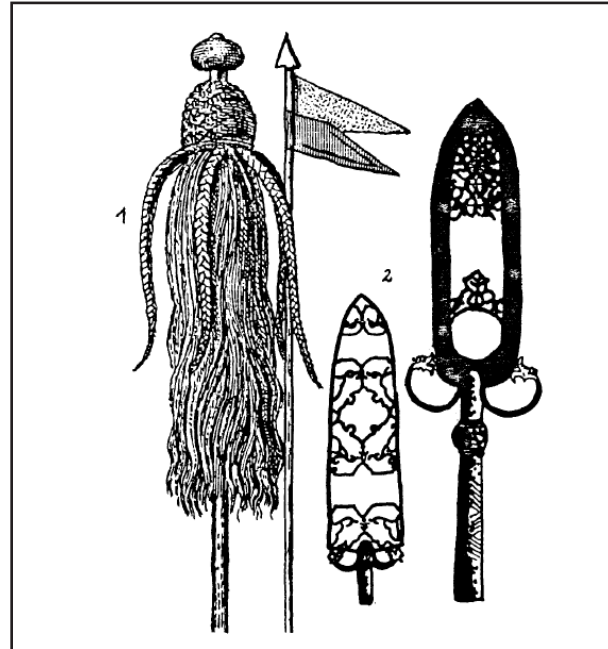

Foto: 13. 1) Bir Osmanlı tuğu 2) Mısır Memlûklülerinde

Tuğ (Osmanlılardaki Perçemli ve Kuyruklu Tuğ Anlamını Değiştirmiş ve Çelik Başlıklar İçinde Kullanılmaya Başlanmıştır (Ögel, 2000: s. 304, Resim 117))

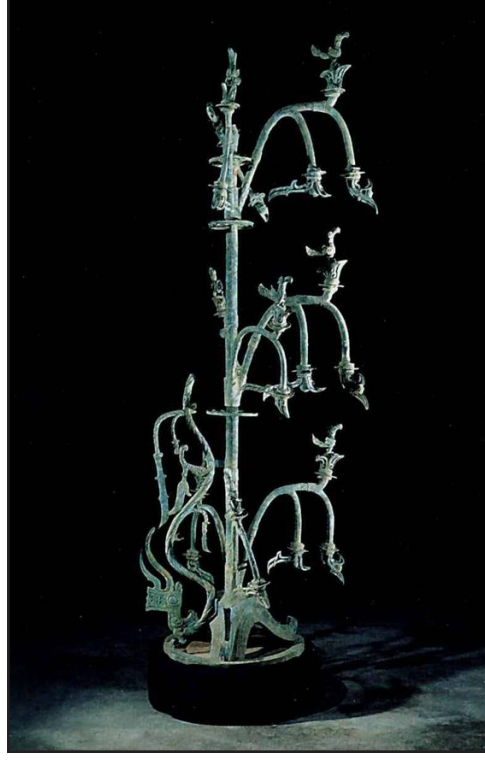

Foto. 14: Çin Kutsal Ağacı. Sanxingdui Museum (Web: 1)

Foto. 15: Alem, Ankara Etnografya Müzesi 11845 Envanter Numaralı Alem (Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü)

**Cumhuriyetin Doğduğu Yer:
Birinci Türkiye Büyük Millet
Meclisi**

Fatma Hicret UN

”

Refik Epikman - O Gün (Kurtuluş Savaşı Müzesi)

Cumhuriyetin Doğduğu Yer: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi

Fatma Hicret UN*

Ankara'nın, Cumhuriyet'in başkenti olarak yeniden yaratıldığı tarihi serüvenine tanıklık eden Ulus Meydanı, yeni bir devletin kuruluş hikâyesini de içinde barındıran bir binaya ev sahipliği yapıyor. Günümüzde Kurtuluş Savaşı Müzesi olarak hizmet veren ve Türkiye tarihinin çok özel bir dönemine ait belge, vesika ve hatıraları ziyaretçilerle buluşturan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası, karanlıktan aydınlığa çıkıldığı ve bir milletin kaderinin değiştirildiği kararlarının alındığı yer. Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in doğuşunda üstlendiği roller nedeniyle de 100. yılını kutladığımız Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en özel mekânlardan biri.

İlk Yıllar: İttihat ve Terakki Fırkası Kulüp Binası'ndan Fransız Karargâhına

Müze binasının tarihi 20. yy.ın başlarına ve İttihat ve Terakki Fırkası'na dayanıyor. 1913 yılından itibaren, politikalarını uygulamak amacıyla çeşitli merkezlerde kulüp binası inşasına başlayan İttihat ve Terakki Fırkası, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya Ankara'da da bir kulüp binası yapılmasını emretmiş; bu görev, fırkanın Anadolu Vilayetleri Müfettişi Memduh Şevket (Esendal) Bey'e verilmiştir. Binanın inşası için Taşhan Meydanı'nın hemen alt kısmında, etrafı mezarlıkla çevrili arazi tercih edilmiştir. Binanın bu dönemiyle ilgili fazla belge bulunmamaktadır. Ankara Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine hitaplı yazılan 29 Aralık 1918 tarihli bir belgeden, temellerinin 1915 yılında atıldığı anlaşılmaktadır. Binanın mimari projesi ve yapım aşaması ile ilgili de herhangi bir resmî belge bulunmamakla birlikte, projesinin dönemin Evkaf (Vakıflar İdaresi) mimarı Salim Bey tarafından hazırlandığı, inşaatının ise kolorduda görevli askerî mimar Hasip Bey tarafından yürütüldüğü ifade edilmektedir. Memduh Şevket Bey'in Ankara'dan ayrılmasından sonra inşaa faaliyetleri, fırkanın Ankara temsilciliğine ve umumi kâtipliğine getirilen Hasan Necati (Kurtuluş) Bey tarafından devam ettirilmiştir. Ancak planlandığı gibi kulüp binası olarak kullanılması mümkün olamamıştır. Zira İttihat ve Terakki Fırkası, Kasım 1918'de kapatıldıktan sonra, cemiyetin menkul ve gayrimenkul tüm mal varlığına el konulmuştur. Bu gelişme haricinde sürmekte olan I. Dünya Savaşı, yaşanan malzeme sıkıntısı gibi

nedenler de büyük bölümü bitirilmesine rağmen çatı ve bazı bölümlerin tamamlanamamasını beraberinde getirmiştir. İnşaatı yarım kalan bina; Rumlar, Ermeniler ve Katolikler tarafından ibadethane, 27. Kolordu Komutanlığı tarafından da karargâh yapılmak istenmiş, ancak İstanbul Hükümeti tarafından alınan karar gereği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait tüm gayrimenkuller gibi hazineye devredilmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf devletleri arasında imzalanan Mondros Antlaşması'nın ardından savaş esirlerinin durumu ve mütareke hükümlerinin uygulanması konusunda rapor hazırlamak üzere İngiliz Subayı Teğmen Palmer ve heyeti Aralık 1918'de, Yüzbaşı N. Vitol Ocak 1919'da; Jandarma denetlemesi ve ıslahı görevini yürütmek üzere Fransız Yüzbaşı Boissier ise Mart 1919'da Ankara'ya gelmiştir. İngiliz heyeti tren istasyonuna yerleşmiş ve İngiliz Yüzbaşı Vitol, istasyondaki direksiyon binasına karargâh kurmuştur. Fransız heyeti ise Taşhan Meydanı'nda bulunan Şehir Bahçesi'ndeki ahşap yapılara yerleşmiş ve Yüzbaşı Boissier, inşaatı tamamlanmamış olan İttihat ve Terakki Kulübü binasına karargâh kurmuştur.

Meclisin Kuruluşu

Bu gelişmelerin kısa bir süre sonrasında, 1919 yılı Mayıs ayından itibaren, Ankara'da protesto mitingleri düzenlenmeye başlamıştır. İlk miting, Ankara Müftüsü Börekçizade Rıfat Hoca'nın önderliğinde 29 Mayıs 1919'da Taşhan'da yapılmıştır. İngiliz ve Fransız birliklerine karşı gizli çeteler de oluşturulan kentte, 29 Ekim 1919'da halkın yapmış olduğu para yardımları ile Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. 27 Aralık 1919'da ise Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye Ankara'ya gelmişler, önce Hacı Bayram Veli Camii'ni ziyaret etmişler, valilik ve kolordu komutanlığında ağırlandıkları ve bir süre kendilerine tahsis edilen Ziraat Mektebi'nde kalmışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun temeli, Millî Mücadelenin siyasi programı sayılan ve Erzurum Kongresi'nde vücut bularak Sivas Kongresi kararları ile olgunlaşan "Misak-ı Milli İlkeleri" ile atılmıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Amasya'da

* Sanat Tarihçi, Kurtuluş Savaşı Müzesi Müdürü

yapılan görüşmeler sonucunda bir Millî Meclisin açılması kararı alınmış, Sivas Kongresi kararları gereğince serbest seçimler yapılmış ve 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplanmıştır. Mebuslarla görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa, "Misak-ı Milli" kararlarını Trabzon mebusu Hüsrev Sami (Gerede) Bey'e teslim ederek İstanbul'a göndermiştir. Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kararlarını kabul etmiş; ancak, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi ile 18 Mart 1920'de oturumlara ara vermek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de bir genelge yayımlayarak Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclis toplanacağını, bu nedenle tüm sancaklarda 15 gün içerisinde seçimler yapılarak yeni meclis üyelerinin Ankara'ya gelmeleri gerektiğini bildirmiştir.

Milletin İradesi, Milletin Meclisi

Kurucu meclisin açılmasına karar verilmişse de Ankara'da meclisin toplanabilmesi için gerekli büyüklük ve donanımına sahip bir binanın bulunmadığı görülmüştür. Bu şartlar altında, Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 26 Mart 1920 tarihli 45 numaralı ve 30-31 Mart 1920 tarihli 46 numaralı kararlarına göre Meclis'in, Taşhan Meydanı'nda bulunan ve inşası yarım kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulüp Binası'nda toplanması kararı alınmıştır.

Birinci Millî Mimarlık Dönemi üslubunun Ankara'daki ilk örneklerinden olan binanın inşasının tamamlanması; büyük bir özveri gösteren Ankara halkı, Ankara'da bulunan 20. Kolordu askerleri ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin desteği ile mümkün olmuştur. Binanın çatısı için ihtiyaç duyulan kiremitler ilk aşamada Numune Mektebi (Ulucanlar Cumhuriyet İlköğretim Okulu)'nden temin edilmiş, bunlar yetmeyince Ankaralılar, kendi evlerinin çatılarından söktükleri kiremitleri kucaklarında taşıyarak Meclis'e getirmişlerdir. Sıralar çeşitli okullardan, petrol lambaları ile sac sobalar civar kahvehanelerden, büro malzemeleri ise resmî dairelerden temin edilmiştir. Bu çalışmalar sırasında, binanın 15 Eylül 1919 tarihli planında yer alan ve ön cephede bulunan merdivenli iki ayrı giriş kapatılarak balkona dönüştürülmüştür. Son olarak dönemin Vali Vekili Yahya Galip'in (I. Dönem Kırşehir Milletvekili) nezareti altında Kolordu İstihkâm Taburu erleri ile Ankaralı marangozlar el ele vererek Meclis kürsüsünü yapmışlardır. Böylece Ankara halkının fedakârlığı ile bina, kısa sürede tamamlanarak açılışa hazır hale getirilmiştir.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Nisan 1920; 20. Kolordu Kumandan Vekili Miralay (Albay) İsmet Paşa'nın da 22 Nisan 1920 tarihli beyannamelerine göre, 23 Nisan 1920'de Hacı Bayram-ı Veli Camii'nde kılınan cuma namazını takiben kalabalık bir halk kitlesinin katıldığı törenlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Mecliste Alınan Tarihi Kararlar

Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı genelgeye uyarak zor şartlar altında da olsa Ankara'ya gelmeyi başaran milletvekilleri Erkek Öğretmen Okulu'nda, bağ evlerinde ve Taş Han'da kalmış, bazıları ise gayrimüslimlerin evlerinden odalar kiralamıştır.

İlk günlerinde okul sıralarından ve bir kürsüden ibaret olan Genel Kurul Salonu, beş mumluk gaz lambaları ile aydınlatılmaktadır. Meclis açıldıktan sonra Ankara'nın soğukları başlamışsa da maddi imkânsızlıklar nedeniyle kalorifer sistemi yapılamamış, kasım ayına gelindiğinde de sadece Genel Kurul Salonu'na sobalar kurulabilmiştir.

İçinde bulunulan tüm bu imkânsızlıklara rağmen Kurtuluş Savaşı bu Meclis'te yönetilmiş ve bu süreçte çok önemli kararlar alınmıştır. 20 Ocak 1921'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu burada yürürlüğe girmiştir. 12 Mart 1921'de, Adnan Beyefendi'nin (Adıvar) başkanlığında düzenlenen meclis oturumunda, İstiklal Marşı oylanarak büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 5 Ağustos 1921 tarihli Kanun ile Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile "Başkomutan" unvanı verilmiş; Başkomutanlık Kanunu 31 Ekim 1921'de, 4 Şubat 1922'de ve 6 Mayıs 1922'de üç kez uzatılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi" unvanı ile "Mareşal" rütbesi yine bu Meclis çatısı altında verilmiştir. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması kararının alınması ve 23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması da bu meclisin kararı ile olmuştur. Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak tanınması sağlanmış ve toprak bütünlüğü tescil edilmiştir. Ankara'nın 13 Ekim 1923'te başkent olarak ilan edilmesi de bu binada gerçekleşmiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı kararı bu Meclis'in çatısı altında onaylanmış, ayrıca Gazi Mustafa Kemal Paşa, yine bu Meclis'te Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Meclis'ten Müze'ye

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi binası, zor bir dönemde kritik roller üstlenmişse de ilerleyen süreçte ihtiyacı karşılayamaması üzerine yeni bir Meclis binasının yapımı gündeme gelmiştir. İlk olarak yeni binanın kaleye yapılması düşünülmüş ancak sonradan vazgeçilmiştir. Daha sonra yine Ulus Meydanı'nda ve eski meclisin yakınlıklarına yapılmasına karar verilen yapının mimarı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok yapıya imzasını atmış olan Vedat Tek'tir. Yeni meclis binası da kısa sürede tamamlanmış ve 18 Ekim 1924'te hizmete açılmıştır. 23 Nisan 1920 ile 15 Ekim 1924 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak hizmet veren eski bina ise 1924 yılından sonra bir süre Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Merkezi olarak kullanılmıştır. Ayrıca bina kısa bir süreliğine eğitim faaliyetleri için de kullanılmış, Ankara Üniversitesi

Hukuk Fakültesi'nin temeli olan Hukuk Mektebi dersleri ilk defa burada verilmiştir. 1957 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Komisyonunca alınan karar sonrası, 23 Nisan 1961'de "Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi" adıyla halkın ziyaretine açılmıştır. 23 Nisan 1981'de ise "Kurtuluş Savaşı Müzesi" adını alan müze, günümüzde TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı bünyesinde hizmet vermektedir.

Müze'nin Bölümleri

Müze, 42 metrelik bir koridor ve koridora açılan odalardan oluşmaktadır. Koridorun duvarlarında, Cumhuriyet Dönemi ressamlarının yağlı boya tabloları ile Genel Kurul Salonu'ndaki oturumu gösteren fotoğraflar sergilenmektedir.

Mescit

Meclis odalarından biri, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile mescit haline getirilmiştir. Sade bir görünümü olan ve meclis döneminde mescit olarak kullanılan bu odanın bir duvarında Kur'an-ı Kerim, diğer duvarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra duvara asılan sancak ile rahle ve seccadeler sergilenmektedir.

Reis (Meclis Başkanı) Odası

Binanın meclis olarak kullanıldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odası ve aynı zamanda yaver odası olarak kullanılmıştır. Odada Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanılan şahsi eşyalar sergilenmektedir.

Genel Kurul Salonu (Meclis Toplantı Salonu)

Binanın en büyük alanı olan Genel Kurul Salonu ilk hâli korunarak teşhir edilmektedir. Salonun ortasında başkanlık ve divan üyeleri ile konuşmacı kürsüsü, arkasında Âl-i İmran Suresi'nin 159. ayetinin bir kısmı olan "İş konusunda onlara danış" anlamına gelen "Ve Şâvirhüm fi'l emr" yazılı hat levhası ve hemen önünde de zabıt kâtipleri kürsüsü yer almaktadır.

Kürsünün karşısındaki sıralar Bakanlar Kurulu, yanlardakiler ise milletvekili sıraları olarak kullanılmış; sağdaki balkon misafirlere, soldaki balkon milletvekillerine, balkon altları yerli ve yabancı basın temsilcilerine ayrılmıştır. Salonda Atatürk büstü, kürsü, hokka takımları, gaz lambaları, sıralar, meclis çanı ve sobalar sergilenmektedir.

İstiklal Marşı Anı Odası

1920-1924 yılları arasında Başkâtip (dönemin TBMM Genel Sekreteri) tarafından kullanılan bu oda, İstiklal Marşı'nın kabulünün 100. yılı anısına yeniden düzenlenmiştir. İlk dönemde Burdur milletvekilliği yapan Mehmet Akif Ersoy'un Tâceddin Dergâhı'ndaki ikamet ettiği evde kullandığı eşyalar ile şairin vefatından hemen sonra Heykeltıraş Ratip Aşır Acudoğu tarafından alçı ile alınan yüz kalıbı burada sergilenmektedir.

Haberleşme ve Silah Gücü Odası (Encümen Odası)

Binanın meclis olarak kullanıldığı yıllarda Encümen (Komisyonlar) Odası olarak kullanılan bu odada, Millî Mücadele'nin silah ve haberleşme gücünü yansıtan eserler sergilenmektedir.

Kâtipler Odası

Tutanak ve kanunlar kalemleri, evrak ve yazı işleri kalemi, müdür, muavin, kâtip ve memurlar tarafından "kalem odası" olarak kullanılmıştır. Dönemin zor şartlarının net bir şekilde yansıdığı bu odada; evrak dolapları, okul sıraları, hokka takımları gibi objeler sergilenmektedir.

Kulis-Toplantı Salonu Uzantısı (Dinlenme Salonu)

Milletvekilleri tarafından oturma aralarında kulis olarak kullanılan bu salonda, milletvekilleri ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanılan şahsi eşyalar ile 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi binası üzerine çekilen ilk bayrak sergilenmektedir.

Şer'îye Encümeni (Anayasa Komisyonu) Odası

Yasa tekliflerinin anayasaya uygunluğunun görüşüldüğü odada; 2008 yılında ülkemize getirilen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olarak adlandırılan Lozan Antlaşması'nın imzalandığı masa ve zabıt cerideleri ile hokka takımları sergilenmektedir.

Riyaset (Başkanlık) Divanı Odası

Riyaset (Başkanlık) Divanı Odası ve ilk zamanlar bina yetersizliğinden dolayı İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) Odası olarak da kullanılan bu odada toplantı masası ile hokka takımları sergilenmektedir.

Kaynakça

Anonim (2022). *TBMM Kurtuluş Savaşı Müzesi (I. TBMM Binası) Tanıtım Kitapçığı*, Ankara: TBMM Basımevi.

Cebesoy, A. F. (2011). *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete, Cilt I-II*, İstanbul: Temel Yayınları,

Özgül, O. (2020). *Ankara'da Bir Meclis Doğuyor Belgeler-Fotoğraflar* (Ed. Metin Elbeyoğlu), Ankara: TBMM Basımevi.

Erdoğan, A. ve Günel, G. (2007). *İstiklal Savaşı'nda Ankara*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Ankara Tarihi ve Kültür Dizisi 3.

Gülekli, C. N. ve Onaran, R. (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü 1920-1970*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları.

Kaymaz, N. (1977). Misak-ı Milli Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2-8.

Koçak, C. (Ed.) (1998). *Birinci Meclis*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Küçük, C. (2005). Millî Mücadele, *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 30*, İstanbul, 76-83.

Müderrişoğlu, A. (1993). *Kurtuluş Savaşında Ankara*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sakallı, B. (1986). *Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Şapolyo, E. B. (1969). *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ankara: Ülkemiz Yayınları.

Turan, Ş. (1992). *Türk Devrim Tarihi, II*, Ankara.

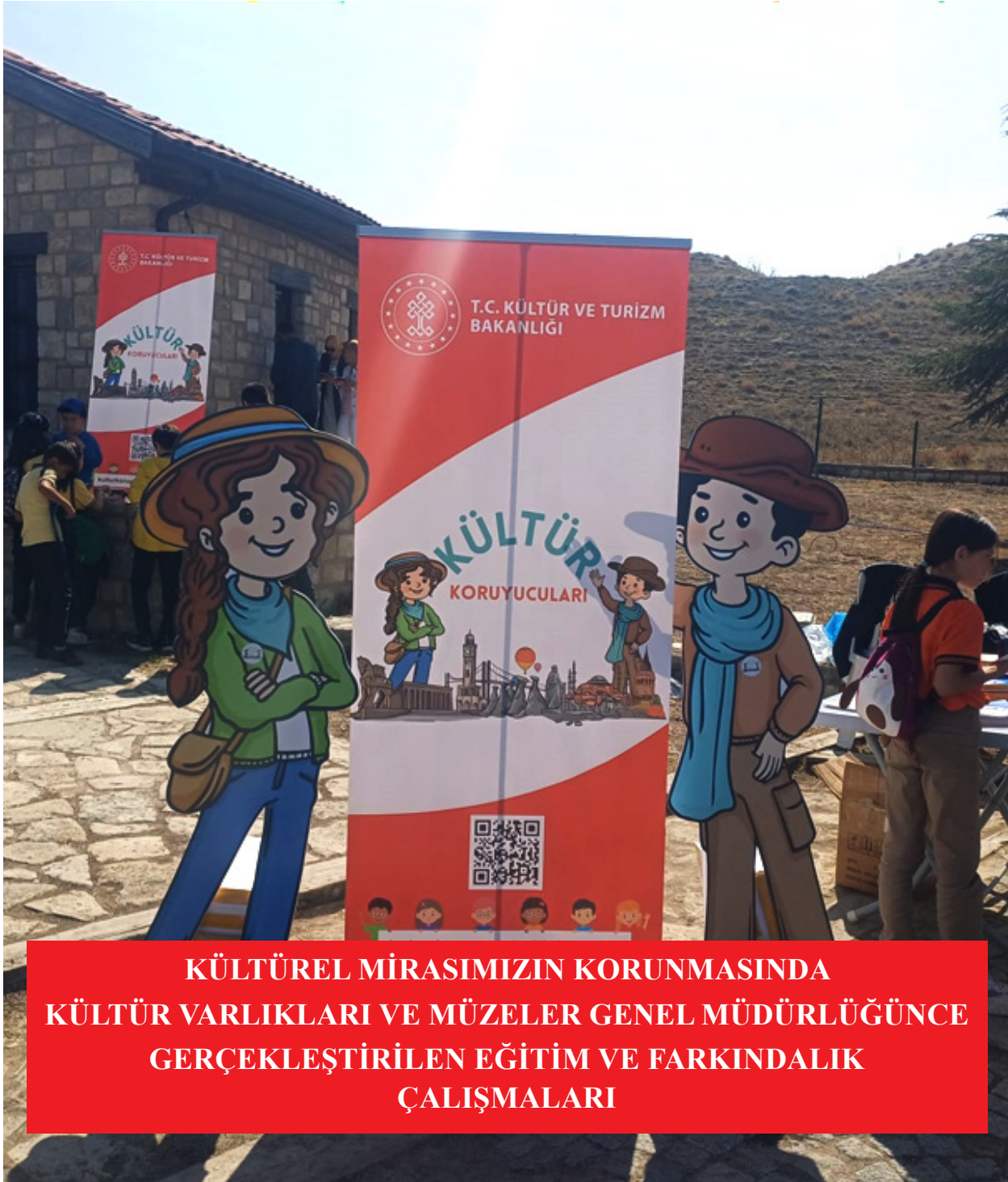
Yavuz, Y. (1998). Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası, *Birinci Meclis (Ed. Cemil Koçak)*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 203-216.

Aktüel

**KÜLTÜREL MİRASIMIZIN KORUNMASINDA
KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜNCE
GERÇEKLEŞTİRİLEN EĞİTİM VE FARKINDALIK
ÇALIŞMALARI**

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne; kültür varlıklarımızın korunması, kaçakçılığın ve tahribatın önlenmesi konularında tüm yaş gruplarını bilinçlendirmek adına farkındalık yaratacak ve bilinç oluşturacak çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Köy Ziyaretleri

Hedef kitlesini kaçak kazıların yoğunlaştığı alanlarda yaşayan halkın oluşturduğu “Köy Sohbetleri” adlı proje hayata geçirilmiştir. Kültür varlıklarımızın korunması, kaçakçılığın ve tahribatın önlenmesi konularında bilinçlendirme sağlamak amacıyla Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, müze müdürlükleri ve kazı başkanlıklarınca köyler ziyaret edilerek bölge halkını bilgilendirme toplantıları gerçekleştirilmektedir.

Kolluk Kuvvetleri Eğitimi

Kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesi ve kaçak kazılar ile mücadele konusunda ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda, İçişleri Bakanlığı kolluk kuvvetlerine Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve müzelerimizce eğitimler verilmeye başlanmıştır.

Müze Uzmanları Eğitimi

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze müdürlüklerinde görev yapan uzmanlara yönelik oluşturulan program kapsamında, müze uzmanlarının görev alanlarına giren konulara ilişkin eğitim çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Müzecilik iş ve işlemlerine dair uygulamadaki bazı sorunların giderilmesi, müzeler arasında uygulama birliğinin sağlanması ve yapılan işlemlerin seri bir şekilde yürütülmesi gibi önemli konulara değinilerek bilgilendirmeler sağlanmaktadır.

Kültürel Miras Koruyucuları Projesi

Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü koordinesinde hayata geçirilen “Antalya’nın Kültürel Miras Koruyucuları” projesine, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünce teknik destek verilmekte; kültür varlığı tahribatının önlenmesi ve kültürel miras farkındalığının yaygınlaştırılması için okullarda eğitim çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Kültür varlığı kaçakçılığını önlemek ve kültürel mirasa sahip çıkmak için 26 Ekim 2023 tarihinde UNESCO ve ICOM yetkililerinin de yer aldığı “Cumhuriyetin 100. Yılı Kültürel Mirasıyla Koruyoruz” temasıyla Side Antik Tiyatrosu’nda çocuklarla bir etkinlik gerçekleştirilmiştir.

Kültür ve Bilim Şenliği

Ankara Üniversitesi ile işbirliği kapsamında Cumhuriyetimizin 100. yılı onuruna gerçekleştirilen “Kültür ve Bilim Şenliği”nde, ilköğretim çağındaki çocuklarla Gordion Ören Yeri’nde bir araya gelinerek somut ve somut olmayan kültürel mirasımızın tanıtımı, öneminin anlaşılması, korunması, kaçakçılığının önlenmesini sağlayıcı etkinlikler gerçekleştirilmiştir.

Kültür Koruyucuları Eğitim Çalışmaları

Ülkemizde yaşanan kültür varlığı kaçakçılığının, kültür varlığı tahribatının ve kültür varlığı bulmak amacıyla yapılan kaçak kazıların önüne geçebilmek

adına farkındalık ve bilinç oluşturmak amacıyla Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile yapılan işbirliğiyle Ankara Bağ Evi'nde eğitim çalışmaları düzenlenmektedir.

Eğitim çalışmalarında kültürel mirasımıza sahip çıkan gelecek nesillerin yetişmesi ve çocukların birer "Kültür Koruyucusu" olarak kültür varlıklarımızın korunması konusunda duyarlı hale getirilmesi hedeflenmektedir.

FARKINDALIK ÇALIŞMALARI

Kamu Spotu

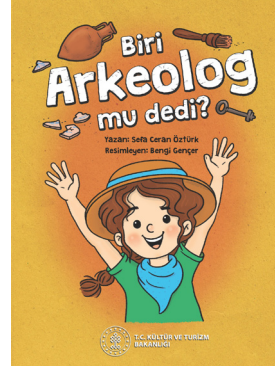
Kültür varlıklarının önemini anlaşılması, her türlü tahribatının ve kaçakçılığının önlenmesi konusunda farkındalık düzeyinin artırılması amacıyla farklı temalara sahip 4 adet video kamuya sunulmuştur. Bu videolarla kültür varlığı kaçakçılığının hırsızlık olduğu, kaçak kazıların tüm bilimsel değerlere zarar verdiği, kültür varlıklarına zarar vermenin suç olduğu vurgulanmıştır. Videoların yerel-ulusal yayın yapan televizyon kanalları ve sosyal medya ağları aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılması sağlanmıştır.

Karagöz Gölge Oyunu

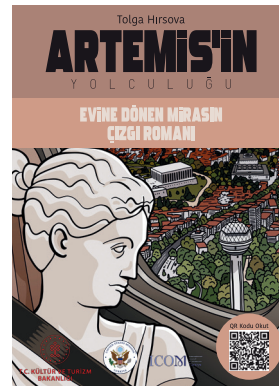
Kültürel mirasın korunması, kaçak kazıların ve kültür varlığı kaçakçılığı konularında bilgilendirme sağlamak amacıyla hedef kitlesi 9 yaş ve üzeri çocuklar olan "Karagöz - Kültürel Miras ve Yüzsüz Deli Hırsız" adlı gölge oyunu hazırlanmıştır. Metni özel olarak yazılan oyun için özgün müzikler bestelenmiş ve bir videosu da yapılmıştır.

Biri Arkeolog mu Dedi? Hikâye Kitabı

Hedef kitlesi ilköğretim çağındaki çocuklar olan "Biri Arkeolog mu Dedi?" adlı kitap, Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı Eğitim ve Farkındalık Şubesi Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır. Zengin içeriğe sahip olan bu kitap sayesinde çocukların; arkeolog, arkeoloji, bilimsel kazı, kültür varlığı gibi terimlerle eğlenceli bir şekilde tanışması amaçlanmıştır; bu kavramlarla birlikte kültür varlıklarının önemi ve neden korunmaları gerektiğinin anlatılması hedeflenmiştir. Kitabın, müze müdürlükleri vasıtasıyla çocuklara ulaştırılması sağlanmaktadır. Aynı zamanda görme ve işitme engelli çocuklar için videosu da hazırlanarak Bakanlığımız Youtube hesabında paylaşılmıştır.

Evine Dönen Mirasın Çizgi Romanı: "Artemis'in Yolculuğu"

Kültür varlıklarımızın korunması ve kaçakçılığın önlenmesine yönelik olarak farkındalığı artırmak amacıyla, yurt dışında bulunan bir eserimizin iade süreci ve bu süreçte yaşananların hikâyesinin anlatıldığı "Artemis'in Yolculuğu" adlı çizgi roman hazırlanmıştır.

Çizgi romana Türkçe ve İngilizce olarak e-kitap formatında <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-347900/cizgi-roman.html> web sayfasından ulaşılabilmektedir.

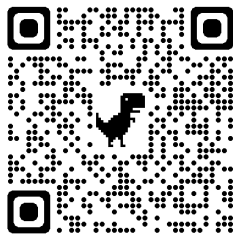
Kültür Koruyucuları Çocuk Web Sitesi Yayında

Hedef kitlesi öncelikle çocuklar, eğitimciler ve kültürel miras alanında bilgi edinmek isteyenler olan kultorkoruyucuları.ktb.gov.tr web sitesi yayın hayatına başlamıştır.

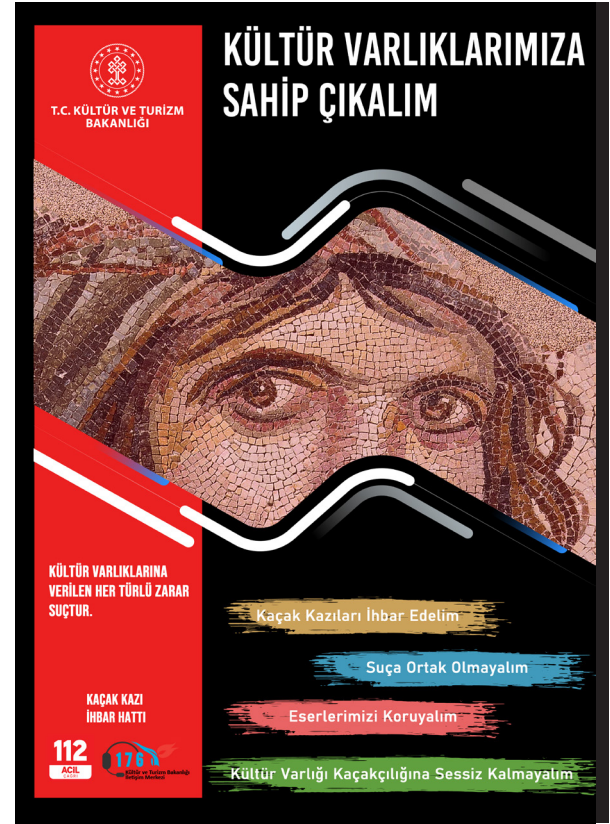
Renkli tasarımların, eğitici animasyon videoların ve çeşitli oyunların yer aldığı web sitesi; kültürel miras alanında birçok bilgiye tek çatı altında erişilmesine imkân sağlamaktadır. Arkeolog, arkeoloji, bilimsel kazı, kültür varlığı gibi birçok tanım, basit ve akıcı bir anlatım tarzıyla site ziyaretçilerine aktarılmaktadır.

Eğitimcilerin, öğrencilerine pratik olarak bilgi aktarımı yapabileceği, sınıf ortamında rahatlıkla uygulanabilecek aktiviteler içeren web sitesinde, çocukların eğitimine katkı sağlayacak faydalı içerikler yer almaktadır. Web sitesinden, animasyon videoları, masal, hikâye kitabı, Karagöz gölge oyunu gibi çeşitli içeriklerle kültür varlıklarımızın neden korunması gerektiği ve korumak için neler yapılabileceği gibi bilgilere ulaşılabilmektedir.

Kültür Koruyucuları Sitesi QR kod

Sosyal Medya Bilgilendirmeleri ve Afiş Çalışmaları

Kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesi için sosyal medya üzerinden halkımızın bilinçlendirilmesi amacıyla bilgi kartları tasarlanmıştır. Bu kartlarla; "Kültür varlıklarımızı neden korumalıyız? Kültür varlığı bulunduğunda ne yapılmalıdır? Kültür varlığı kaçakçılığının cezası nedir?" gibi birçok soruya kısa ve anlaşılır cevaplar hazırlanmıştır. Hazırlanan bilgilendirme kartları belirli aralıklarla Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sosyal medya hesabından paylaşılmaktadır.

Yine halkımızın kültür varlığı kaçakçılığı konusunda bilgilendirilmesi ve farkındalığının artırılması amacıyla afişler hazırlanmıştır. Bu afişler, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı müzeler aracılığıyla ve sosyal medyaya erişimin daha az olduğu kırsal kesimler öncelikli olmak üzere ülkemizin her noktasına ulaştırılmıştır.

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

KÜLTÜR VARLIKLARIMIZA SAHİP ÇIKALIM

Kültür Varlıklarına
Verilen Her Türlü
Zarar Suçtur.

Kaçak Kazı İhbar Hattı

112
ACIL
ÇAĞRI

Kaçak Kazıları
İhbar Edelim

Suçta Ortak
Olmayalım

Eserlerimizi
Koruyalım

Kültür Varlığı Kaçakçılığına
Sessiz Kalmayalım